

Christen Democratische Verkenningen

Herfst 2014

Biopolitiek: de macht van Big Data

Boom Tijdschriften

Inhoud

7 Ter introductie

ACTUALITEIT

---

10 DWARS: SYBRAND BUMA & PETER OSKAM EN JAN-PETER LOOF
Het verheerlijken van geweld moet strafbaar worden

14 HEIN PIEPER
Niet markt, maar samenleving centraal in buitenlandbeleid

18 RAYMOND GRADUS
Piketty en de WRR onderschatten de samenleving

22 BINNENHOF BUITENOM: JAN DIRK SNEL
'Een politiek vraagstuk': over het Palestijnse vluchtelingenprobleem

Biopolitiek: de macht van Big Data

---

26 PIETER JAN DIJKMAN, VALERIE FRISSEN & JAN PRIJ
Kan de mens antwoorden en hoe?

DE GEVOLGEN VAN BIG DATA VOOR POLITIEK EN SAMENLEVING

---

34 FREEK BOMHOF
Big Data: kleine data worden groot

42 BEATRICE DE GRAAF
Ecce homo: herkenning en registratie van personen in het Big Data-tijdperk

54 ERNA SCHOLTES
De schaduw van transparantie

63 FRANK BOSMAN
Big Data als seculiere voorzienigheid

 ETHISCHE DILEMMA'S ROND HET GEBRUIK VAN BIG DATA

- 72 PIETER JAN DIJKMAN & JAN PRIJ
In gesprek met Jacob Kohnstamm
 'Hijs de stormbal: het spook van digitale predestinatie moet worden gekeerd'
- 79 RINIE VAN EST
 De mens als strijdtoneel
- 90 ESTHER KEYMOLEN
 Vertrouwen en Big Data: 'opening the black box'
- 97 MARIANNE HIRSCH BALLIN
 Big Data in de strijd tegen terrorisme

 NAAR EEN NIEUWE BALANS

- 108 HENK GRIFFIOEN
 Big Data en de probabilistische overheid vragen om een nieuwe balans
- 117 PETER CUYVERS
 Digitaal burgerrecht in plaats van Big Government
- 125 BART VAN DER SLOOT
 De noodzaak om privacy als publiek belang te herformuleren
- 133 JOSIEN PIETERSE & MIEKE VAN HEESEWIJK
 Hoe kan internet de democratie versterken?

-
- 140 MACHIEL KARSKENS De actualiteit van *Michel Foucault*
-

 BOEKEN

- 146 STEPHAN GRIMMELIKHUIJSEN
 Bespreking van Glenn Greenwald
De af luisterstaat. Edward Snowden, de NSA en de Amerikaanse spionage en af luisterdiensten

---

149 ROGIER HAVELAAR
Bespreking van Viktor Mayer-Schönberger & Kenneth Cukier
*De Big Data-revolutie. Hoe de data-explosie al onze vragen gaat
beantwoorden*

153 PETER NOORDHOEK
Bespreking van Thijs Niemantsverdriet
De vechtpartij. De PvdA van Kok tot Samsom

BEZINNING

---

159 RAMONA MARAMIS • *Supercomputergala*

160 LÚTSEN KOOISTRA

Ter introductie

U DENKT WELLICHT DAT DEZE CDV-BUNDEL NIET OVER U GAAT, dat Big Data een ver-van-uw-behaaglijke-bedshow is. Maar intussen hebt u vandaag al vele digitale vingerafdrukken achtergelaten. Bij het inchecken in het ov, bij het googelen, bij de bestelling van dat ene boek via Amazon. U denkt: wat is het probleem?

Dat afstaan van digitale gegevens gebeurt, anders dan vaak gedacht, niet vrijwillig. U hebt er geen zeggenschap over. Bedrijven en overheden kunnen de gegevens buiten uw instemming verzamelen, beheren en bewerken. Via slimme algoritmes kunnen ze zelfs conclusies trekken uit losse dataverzamelingen. U wordt een *profiel*. Dit heeft gevolgen voor uw persoonlijk leven. U kunt van een farmaceutisch bedrijf te horen krijgen: u heeft 60 procent kans dat u op uw zestigste een ongeneeslijke ziekte krijgt. Ook al komt deze waarschijnlijkheidsberekening niet uit, u gaat zich er wel naar gedragen. Het gereduceerd worden tot een profiel heeft ook gevolgen voor het samenleven. Stel:

u als linkse jongen zoekt via Google op 'Ronald Reagan'. Uw collega, het type gezellige rechtse buurman, zoekt ook informatie over Reagan. Niet alleen krijgt u andere informatie dan uw collega, u gaat ook in verschillende denkwerelden leven.

Volgens Jacob Kohnstamm staat op die manier niets minder dan het volwaardig mens-zijn op het spel. Door de 'digitale predestinatie' van Big Data zijn de menselijke vrijheid, creativiteit en mondigheid in het geding. De voorzitter van het College bescherming persoonsgegevens (CBP) wil de stormbal hijsen. Er is een nieuwe strijd nodig, vergelijkbaar met het gevecht tegen machtsmisbruik en machtsongelijkheid in de aanloop naar het kinderwetje van Van Houten uit 1874. Kohnstamm heeft gelijk. Er is dringend behoefte aan een kritisch massabewustzijn over wat er mis is bij het gebruik van Big Data.

* * *

Het fenomeen Big Data is populair. Er gaat sinds een halfjaar geen dag voorbij of er is niet ergens een Big Data-symposium of -workshop. Ambte-

naren, consultants, ICT-deskundigen en journalisten zijn er lyrisch over. Ze vergapen zich aan de ongekende mogelijkheden: Big Data-analyse kan epidemieën voorspellen, kan het reisgedrag van tevoren in kaart brengen, biedt kansen voor een verbetering van het openbaar bestuur. Natuurlijk is er die ene kritische vragensteller die opwerpt: ‘Maar wat betekent Big Data nu precies?’ Waarop de discussie even onverwacht venijnige trekjes krijgt; over de definitie lopen de meningen uiteen. Voor het overige: instemmend geknik, applaus en bewondering.

De juichverhalen zijn inmiddels bekend. En ontegenzeggelijk brengt de inzet van Big Data waardevermeerdering met zich mee. Maar wat voor gevolgen heeft het gebruik van Big Data voor het mens-zijn en voor het samenleven? En welke uitdagingen liggen er voor de politiek? Die vragen zijn nog weinig gethematiseerd, en al helemaal niet in de politiek. Deze CDV-bundel, *Biopolitiek: de macht van Big Data*, wil trage vragen stellen bij de dynamiek van een verregaande dataficatie. Het nummer kan worden gezien als een vervolg op het lentenummer van CDV van dit jaar, *Biopolitiek: over de beheersing van leven en dood*, waarin fundamentele vragen werden gesteld bij vraagstukken rond de omgang met lijden, het begin en het einde van het leven. De term ‘biopolitiek’ is gemunt door de Franse filosoof Michel Foucault. Biopolitiek betekent het besturen van mensen door ze op grond van biologische of lichamelijke kenmerken in te delen. Volgens Foucault is dat een typische eigenschap van de moderne, naoorlogse westerse samenleving. Via rationele besturingspraktijken is het menselijk leven zelf – de gezondheid, hygiëne, het geboortecijfer, de levensverwachting, ons DNA – onder een voortdurende controle komen te staan.

Deze bundel valt in drie delen uiteen. In het eerste deel staan ‘de gevolgen voor politiek en samenleving’ van Big Data centraal. Wie de vruchten van Big Data wil plukken zal oog moeten hebben voor de manier waarop een datagestuurde infrastructuur onze kijk op de wereld en medemensen verandert. Freek Bomhof legt uit wat Big Data precies is, wat de mogelijkheden zijn en welke politieke vragen rijzen. Beatrice de Graaf plaatst de herkenning en registratie van mensen in historisch perspectief. Meer kennis en transparantie leveren niet altijd meer wijsheid op, maar kunnen ook pijn opleveren, zo betoogt Erna Scholtes. En Frank Bosman laat in een cultuurtheologische reflectie zien hoe de individuele vrijheid door Big Data onder druk komt te staan.

Het tweede deel heet ‘Ethische dilemma’s rond het gebruik van Big Data’. Nu de informatietechnologie steeds intiemer wordt, schrijft Rinie van Est, neemt de technische, politieke, economische en sociale strijd die zich op de mens richt, steeds heftiger vormen aan. Het vertrouwen in de waarde van data kan worden geschonden doordat de techniek zich aan het

oog onttrekt, de autonomie van burgers en klanten in het geding komt, en machtsongelijkheid in de hand wordt gewerkt, stelt Esther Keymolen. Marianne Hirsch Ballin gaat in op de dilemma's die gegeven zijn met de inzet van Big Data in de strijd tegen terrorisme. Ze plaatst haar beschouwing veelzeggend in de context van de risicomaatschappij.

Het derde deel, 'Naar een nieuwe balans', verkent nieuwe wegen met behoud van vaste waarden. Privacy wordt tegenwoordig vooral geformuleerd als individueel recht. Deze benadering is echter niet langer houdbaar in Big Data-processen, die niet op specifieke individuen zijn gericht, maar potentieel eenieder betreffen. Privacy zou dan ook moeten worden geherformuleerd als maatschappelijke waarde, betoogt Bart van der Sloot. Big Data biedt veel kansen om het eigenaarschap en de zeggenschap van burgers beter vorm te geven, stelt Peter Cuyvers. Josien Pieterse en Mieke van Heesewijk laten zien hoe de informatietechnologie een positieve uitwerking kan hebben op de betrokkenheid van burgers bij democratische besluitvorming.

* * *

De 'intiem-technologische revolutie' van Big Data daagt burgers, politici en bestuurders op een enorme schaal uit. Het op een humane wijze vormgeven van de steeds inniger verstrengeling tussen mens en techniek is misschien wel, zoals Van Est terecht opmerkt, een van de grootste uitdagingen van deze eeuw.

Voor het CDA ligt er een nobele opdracht. Het bewaren van de menselijkheid ten tijde van Big Data is te belangrijk om alleen aan technneuten of aan de liberalen van D66 over te laten. In de rijke christendemocratische traditie ging kritiek op een eendimensionaal vooruitgangsgeloof altijd hand in hand met het uitdragen van het mensbeeld van de *homo respondens*, de mens die geroepen is om te antwoorden op de relaties waarin hij wordt geplaatst. Het gaat dan niet om wantrouwen tegenover de digitalisering; je verschansen achter een muur uit naam van de beschaving is weinig behulpzaam. Het gaat ook niet om een blind vertrouwen in de digitalisering. We moeten juist wegen vinden om op een verantwoorde manier mee te bewegen met de techniek.

De vraag is kortom niet of Big Data wel of niet moreel juist is; de vraag is eenvoudigweg welke kwaliteit van mens-zijn bevorderd wordt door het gebruik van Big Data. Zou het niet een mooie uitdaging zijn om een eigentijdse visie op 'technologisch burgerschap' te ontwikkelen? Durven we het aan?

Pieter Jan Dijkman, hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*

Het verheerlijken van geweld moet strafbaar worden [I]

Ja, ons joods-christelijke cultuurgoed verdient bescherming tegen radicalisme

door *Sybrand Buma & Peter Oskam*

Buma is CDA-Tweede Kamerfractievoorzitter en Oskam is CDA-Tweede Kamerlid.

Sinds deze zomer staan de beelden van de terreur van de Islamitische Staat (IS) in ons collectieve geheugen gegrift. Christenen, jezidi's en gematigde moslims die op de vlucht slaan voor de wrede moslimradicalen van IS. Massale onderdrukking en pogingen tot genocide op minderheden. Om nog maar te zwijgen van de afschuwelijke beelden van onthoofdingen, die via YouTube de wereld in worden gezonden. En nog altijd gaat de terreur door.

Deze zomer zagen we ook de beelden uit de Haagse Schilderswijk. Bij demonstraties zwaaiden jongeren met jihadvlaggen, we hoorden hen IS toejuichen. De jihad, het kalifaat en de gruweldaden van IS werden openlijk verheerlijkt. De burgemeester van Den Haag greep niet in en stelde dat dit viel onder vrijheid van meningsuiting.

Het gevaar dat deze vormen van verheerlij-

king van terroristisch geweld met zich meebrengen, mag niet onderschat worden. In een samenleving waarin dit type uitingen wordt geaccepteerd komt de volgende fase, namelijk toepassing van geweld en terreur in Nederland, steeds dichterbij. De toenemende spanningen, zoals in de Schilderswijk, vormen een aanloop naar deze fase. Radicaliserende jongeren roepen namelijk expliciet of impliciet op tot navolging. Deze uitingen zijn vergif voor de samenleving. Daarom wil het CDA het verheerlijken van terroristisch geweld strafbaar maken.

* * *

Vrijheid van meningsuiting is een groot goed, maar ze is niet onbegrensd. Ze is ingebed in de verantwoordelijkheid om met elkaar om te gaan op een respectvolle manier. Niet alles is met een beroep op de vrijheid van meningsuiting geoorloofd. Niet alles mag gezegd worden. Zodra de vrijheid van meningsuiting misbruikt wordt, gaat het verkeerd. Jongeren die gruweldaden tegen onschuldige mensen verheerlijken, zagen daarmee aan de fundamenten van onze beschaving. Voor hen is de vrijheid van meningsuiting een opmaat tot geweld.

Overigens is ook in Duitsland recentelijk het verheerlijken van is op sociale media en bij demonstraties strafbaar gesteld.

Het CDA heeft al eerder, in 2005, geprobeerd om het verheerlijken van genocide en terrorisme strafbaar te stellen. Dat voorstel, ingediend door minister Donner, heeft het toen in de Tweede Kamer niet gehaald. Na de afgelopen zomer hebben wij daarom een nieuw, meer toegespitst voorstel gedaan. De huidige minister van Veiligheid en Justitie Ivo Opstelten plakte er echter meteen het etiket ‘gedachtepolitie’ op, om het voorstel vervolgens van tafel te vegen. Volgens Opstelten en premier Rutte kon verheerlijking van terroristisch geweld al worden bestreden. Dat roept de vraag op hoe het dan kan dat er, zoals eerder aangegeven, feitelijk niet ingegrepen is bij verschillende voorbeelden van verheerlijking. Minister Donner kreeg in 2005 de kritiek dat het voorstel te breed geformuleerd was. Er valt inderdaad iets voor te zeggen om het voorstel exacter te formuleren. Zo werd in het wetsvoorstel van toen verheerlijking van alle terroristische misdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid strafbaar gesteld. Dat is inderdaad wel heel ruim. Dan zou iemand die beweert dat wat de Romeinen tweeduizend jaar geleden deden ‘wel meeviel’, volgens dat wetsvoorstel ook strafbaar zijn. Het is daarom beter om het wetsvoorstel te beperken tot het verheerlijken van *terroristische* misdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid die onlangs gepleegd zijn, en die op dit moment de rechtsorde schokken.

In het oude voorstel werd niet alleen het verheerlijken, maar ook het vergoelijken, bagatelliseren en ontkennen van geweld strafbaar gemaakt. Die laatste begrippen hoeven

in een nieuw voorstel niet meegenomen te worden. Het gaat immers om het verheerlijken van geweld, in de hoop op navolging. En juist dat is op dit moment niet strafbaar.

Een derde punt dat aangepast moet worden is dat het in het oude voorstel om terroristische organisaties én staten ging. Als je echter het verheerlijken van het geweld van staten strafbaar wilt stellen, wordt de discussie buitengewoon ingewikkeld. Welke vorm van statelijk geweld is wanneer toegestaan? Bij de hedendaagse dreiging gaat het voornamelijk om terroristische groepen die staten bedreigen. In een nieuw voorstel moet het dan ook gaan om het strafbaar stellen van het verheerlijken van daden van organisaties die als terroristisch worden aangemerkt.

* * *

Met deze nieuwe beperkingen kan het oude wetsvoorstel prima worden ingezet om het verheerlijken van terrorisme in ons land aan te pakken. Om onze democratie en onze waarden te beschermen. De vrijheid van meningsuiting is immers bedoeld om geweld te voorkomen, niet om geweld op te wekken. Gelukkig bleek ook uit verschillende onderzoeken naar aanleiding van dit voorstel dat het overgrote deel van de Nederlanders het voorstel om het verheerlijken van terroristisch geweld strafbaar te stellen steunt.

Het gaat hier immers om de grondvesten van onze samenleving, die teruggaan op een lange traditie. Ons gezamenlijke cultuurgoed, dat de joods-christelijke en humanistische traditie omvat, leert ons te denken aan onze naaste, verantwoordelijke en respectvolle burgers te zijn, en de rede boven geweld te plaatsen. En die traditie verdient onze bescherming tegen het radicalisme.

Het verheerlijken van geweld moet strafbaar worden [2]

Nee, dat is tamboereren op een ineffectief instrument

door *Jan-Peter Loof*

De auteur is lid van het College voor de Rechten van de Mens, doceert staatsrecht en mensenrechten aan de Universiteit Leiden, en is CDA-lid te Voorschoten.

De opkomst van de Islamitische Staat (IS) in Syrië en Irak en de wandaden gepleegd door IS-strijders, maar ook het conflict tussen Israël en de Palestijnen: het zijn gebeurtenissen die relatief ver weg plaatsvonden, maar die hun weerslag hebben op de Nederlandse samenleving en de Nederlandse rechtsorde. Dat levert problemen op voor de openbare orde in Nederland (onder meer pro- en contra-demonstraties) en mogelijk zelfs risico's voor de veiligheid van de burgers in ons land (geradicaliseerde individuen die – al dan niet na eerst in het crisisgebied te hebben gestreden – ook hier aanslagen zouden kunnen plegen). Deze ontwikkelingen stellen onze rechtsstaat voor uitdagingen en dat het CDA daaraan politieke aandacht besteedt lijkt me zeer terecht. Burgers maken zich zorgen en verwachten politiek leiderschap. Het eind augustus gepubliceerde CDA-pamflet voor een weerbare democratie, 'Vrijheid is een verantwoordelijkheid', had dan ook wel mijn sympathie. Vooral

omdat in het pamflet zo nadrukkelijk de balans werd gezocht tussen punitieve en meer preventieve maatregelen, met óók aandacht voor zaken als het bevorderen van kansen in de samenleving en het internaliseren van democratische waarden via onderwijs.

* * *

Het is jammer dat Sybrand van Haersma Buma vooral aan de haal is gegaan met één onderdeelje van het pamflet, namelijk het strafbaar stellen van verheerlijking van terrorisme. Het is op zichzelf niet zo vreemd dat hij deze maatregel eruit pikt om zich te profileren. Het is namelijk een van de weinige maatregelen waar de Kamer als medewetgever iets kan betekenen. Alle andere maatregelen liggen veel meer op het terrein van het (nationaal of lokaal) bestuur, zodat het sturend vermogen van de Tweede Kamer ten aanzien van die maatregelen veel geringer is. De CDA-profilering richt zich nu echter vooral op een tamelijk ineffectief instrument, dat – mede vanwege die ineffectiviteit – vanuit het perspectief van de bescherming van de vrijheid van meningsuiting zeer omstredden is. Natuurlijk, de vrijheid van meningsuiting is niet absoluut en beperkingen daarop zijn mogelijk. De jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens laat zien dat 'it may be considered necessary (...)

to sanction or even prevent all forms of expression which spread, incite, promote or justify hatred based on intolerance' (EHRM 6 juli 2006, Erbakan t. Turkije). Tegelijk zoekt het Hof heel zorgvuldig een balans tussen, aan de ene kant, het daadwerkelijk aanzetten tot extremisme of geweld (wat verboden mag worden) en, aan de andere kant, de individuele uitingsvrijheid, die zich ook uitstrekt tot uitingen die 'offend, shock or disturb' (onder meer EHRM 7 december 1976, Handy-side t. VK). Dat maakt dat er heel veel afhangt van de precieze juridische formulering van zo'n verbod. Het strafrecht dient conform het legaliteitsbeginsel nauwkeurig de gedragingen te beschrijven die strafbaar zijn en ruimte voor willekeur zo goed mogelijk uit te sluiten. En daar beginnen dan de ingewikkeldheden, want wat is nu precies terrorismeverheerlijking? Valt daaronder ook het verspreiden van berichten over IS-wandaden (onthoofdingsvideo's) via digitale media als Facebook en Twitter, voorzien van een vorm van ondersteunend commentaar ('Vind ik leuk')? Zeker, dat is walgelijk en choquerend, maar is het ook strafbaar?

Buma heeft een op zich lovenswaardige poging gedaan om de strafbaarstelling van terrorismeverheerlijking te preciseren ten opzichte van eerdere voorstellen in die richting (een voorstel van minister Donner in 2005). Hij wil de strafbaarstelling beperken tot het actief toejuichen en daarmee impliciet hopen op navolging, waar het indertijd afgeschoten voorstel van Donner ook het vergoelijken, bagatelliseren en ontkennen van terroristische misdrijven wilde bestraffen. Bovendien moet het volgens Buma gaan om hedendaagse terroristische misdrijven, niet die uit een (ver) verleden, en om daden van organisaties die op een officiële terreurlijst

staan. Daarmee zijn de definitieproblemen echter nog niet de wereld uit. Welke vorm van 'sympathie uitspreken voor' kan worden aangemerkt als 'impliciet hopen op navolging'? De vraag is of rechtszaken waarin dit tot achter de komma zal worden uitgevochten, niet escalerend zullen werken. Het is een gekend effect dat procedures over de al dan niet strafbaarheid van uitingen zich gemakkelijk kunnen ontwikkelen tot juist een oorzaak van verdere radicalisering en verzet, zelfs al oordeelt de rechter uiteindelijk ten faveure van de degene die de uitlating deed.

* * *

Terrorismedeskundigen wijzen erop dat extremistische uitingen op internet ertoe kunnen bijdragen dat individuen radicaliseren, maar geven ook aan dat er geen bewijs is dat de toename van dergelijke uitingen leidt tot meer geradicaliseerde individuen. Het proces van radicalisering is zeer complex en (helaas) ook grotendeels onvoorspelbaar. De overgrote meerderheid van personen met radicale ideeën ontwikkelt zich niet tot extremist, laat staan terrorist. Strafbaarstelling van terrorismeverheerlijking is helemaal niet zo'n effectief middel om radicalisering te bestrijden, integendeel. De landen die op dit punt wat strengere regels kennen dan wij (bijvoorbeeld Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk) kampen – ook relatief gezien – met grotere groepen geradicaliseerden dan Nederland. Door het politiek accentueren van juist deze strafbaarstelling trekt Buma de aandacht weg van andere, meer preventieve, maatregelen en strategieën die in het verleden effectief zijn gebleken. Toegegeven, die vergen een langere adem en bieden minder mogelijkheden om een politiek puntje te scoren, maar dat zou bij dit onderwerp ook niet het hoogste doel moeten zijn.

Niet markt, maar samenleving centraal in buitenlandbeleid

door *Hein Pieper*

De auteur is dijkgraaf van Waterschap Rijn en IJssel. Daarnaast is hij als voorzitter van de afdeling Overijssel lid van het CDA-partijbestuur.

Het CDA mag niet vervallen in de verlossingspolitiek van populistische partijen die oproepen om weer autarkisch achter de dijken te gaan leven. Voor christendemocraten is de samenleving het belangrijkste middel om een waardegemeenschap op te bouwen en is de bereidheid om samen te werken een onmisbare pijler van de democratie. Dat zou voor de partij de inzet moeten zijn bij de noodzakelijke herijking van het buitenlandbeleid.

Het lijkt erop dat de gebeurtenissen van de afgelopen zomer voor veel politici de spreekwoordelijke druppel zijn geweest om uiteindelijk in actie te komen op het terrein van het buitenlandbeleid. Voor veel mensen kwam de geweldsuitbarsting die de afgelopen decennia op veel plekken op onze aarde is ontstaan, heel dichtbij met het afschieten van vlucht MH17 op een van de drukste momenten in het vakantieseizoen. Paus Franciscus

spreekt steeds vaker over een derde wereldoorlog. Nog nooit heeft de wereld zoveel vluchtelingen geteld als nu. Miljoenen mensen zijn van huis en haard verdreven. De politiek stond erbij en keek ernaar.

Tot de afgelopen maand. Eindelijk lijkt er bereidheid te zijn om daadwerkelijk in te grijpen. Er wordt internationaal weer gebouwd aan een *coalition of the willing*. In een opinie-stuk in *de Volkskrant* verwees Sybrand Buma naar het belang van de waardegemeenschap waar het CDA voor staat.¹ Hij kan ook niet anders, want de uitgangspunten van het CDA zijn waarden. Zonder deze waarden zou het CDA een net zo lege, pragmatische, technocratische partij worden als D66. Deze waarden hebben dan ook altijd deel uitgemaakt van het buitenlandbeleid van het CDA. In zijn stuk geeft Buma aan dat de buitenlandstrategie om een herijking vraagt. Gezien de chaos die er in vele delen van de wereld heerst en het falen van de internationale diplomatie een open deur.

* * *

Buma pleit voor meer geld naar defensie en roept op tot een autarkische binnenlandse politiek op het gebied van energie, handel en voedsel. Dat is echter op zijn zachtst gezegd eenzijdig en past zo niet in de christendemocratische traditie. Let wel, het extremisme van groepen als is moet hard bestreden worden. Nu dit monster geboren is, kunnen wij niet anders. Een sterke defensie is hierbij noodzakelijk. Maar wat doen wij met de inmenging

van Rusland in Oekraïne? In de lijn van Buma zou hier een militaire actie gewenst zijn, want ook Rusland bedreigt onze veiligheid en vrede. Maar voor de christendemocratie is de roep om militair ingrijpen slechts een half antwoord, en deze roep zou verbonden met de oproep tot autarkie zelfs in tegenspraak zijn met onze eigen uitgangspunten.

Voor christendemocraten is de samenleving het belangrijkste middel om een waardegemeenschap op te bouwen en is de bereidheid om samen te werken een onmisbare pijler van de democratie; de vier uitgangspunten (gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit, rentmeesterschap en publieke gerechtigheid) van het CDA zijn rond deze visie gebouwd. En dat wij als christendemocraten hier een sterk verhaal hebben, wordt door de geschiedenis onderbouwd. Wellicht is Duitsland wel het beste voorbeeld. Het land was er in 1945 erger aan toe dan Irak. De geallieerden hebben het land niet aan zijn lot overgelaten. Het Marshallplan was het antwoord op de problemen in Duitsland (en West-Europa) in de loodzware jaren na de oorlog. Zij kregen door ondersteuning zelf de tijd om onze rechtsstaat op te bouwen, hierbij geholpen door de enige instantie die nog enig gezag had, het maatschappelijke netwerk van de katholieke kerk. Dit stelde de katholieke Adenauer in staat het land om te bouwen tot de sterkste democratie van Europa. Een tweede voorbeeld: het project 'EU' is de eerste poging in de hele geschiedenis waar landen hun verschillen niet op de eerste plaats zetten, maar vanuit gedeelde waarden proberen samen aan een toekomst te werken. De EU is een christendemocratisch project, dat wij helaas hebben laten kapen door de liberalen. Van die geest om te vertrouwen op de vitaliteit van samenlevingen en van de bereidheid

om zo veel mogelijk, over grenzen heen, samen te werken, is weinig meer over. Volgens Buma is er sprake van een 'clash of civilizations'. Afgezien van het feit dat hij daarmee de analyse van de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington in een verkeerde context plaatst, past het ook niet in de lijn van het gedachtegoed van het CDA. In de christendemocratische traditie heeft altijd verzet geklonken tegen de opvatting van politiek als een toneel van 'botsingen' en strijd. Christendemocraten willen de politiek juist opvatten als de verbinding met het gemeenschappelijke streven naar een betere samenleving (gespreide verantwoordelijkheid). En van daaruit bouwen aan publieke gerechtigheid. Het rechtsstatelijke denken en de ethiek van de mensenrechten geeft immers voorrang aan hetgeen ieder mens eigen is – de menselijke waardigheid – boven datgene wat mensen van elkaar onderscheidt. Het CDA heeft altijd in de internationale rechtsorde zijn basis gevonden, eerder dan in de geproclameerde soevereiniteit en zelfvoorzienendheid van natiestaten.

Als er sprake is van een 'clash' is het juist de clash van enerzijds de failliete vrijemarktpolitiek tegenover anderzijds de waardenpolitiek waar de christendemocraten (en voor een groot deel ook de sociaaldemocraten) lang voor gestaan hebben. De vrijemarktpolitiek, die verschillen tussen mensen en culturen ontkent, houdt geen rekening met gegroeide tradities, lokale belangen, individuele rechten, religieuze tradities, de identiteit van een land of cultuur. Alsof Duitsland te vergelijken is met Italië, en Griekenland met Nederland. De focus op de clash tussen het Westen en de islam of tussen het orthodoxe Rusland (en Oost-Oekraïne) en het Westen (inclusief het geünieerde christendom in

West-Oekraïne) verhult het failliet van het heersende politieke paradigma. Huntington zelf geeft in zijn *Botsende beschavingen* niet enkel een waarschuwing af, maar biedt vooral mogelijkheden en suggesties om deze clash te vermijden. Daar is destijds door niemand naar geluisterd, geobsedeerd als wij waren door het neoliberale gedachtegoed.

* * *

Vandaar dat het CDA niet weer dezelfde fout moet maken en juist bij de herijking van het buitenlandbeleid nu wel zou moeten beginnen met het maken van een goede analyse op basis van zijn eigen uitgangspunten. Laten we die analyse dan beginnen met een voorbeeld die het falen van het westerse buitenlandse beleid pijnlijk zichtbaar maakt: Irak. Anno 2014 kunnen we zelfs de vraag stellen of wij überhaupt nog van een land mogen spreken. Of de invasie van Irak een verkeerde daad was laten wij even aan de geschiedenis, al waren er geen massavernietigingswapens en vormde het regime geen bedreiging meer voor zijn buurlanden. Wat vaak onderbelicht blijft, is de tweede invasie van Irak, nadat het regime verslagen was. Onder Paul Bremer III vond in 2003 en 2004 een totale uitverkoop van het land plaats. Irak was een centraal gestuurd land. Veel bedrijven waren staatsbedrijven. De staat was de grootste werkgever. De eerste daad van Bremer was het ontslag van 500.000 overheidsmedewerkers, inclusief het gehele Iraakse leger. Het land moest geprivatiseerd worden; zo zou de eerste echte democratie in het Midden-Oosten worden opgebouwd, vanuit de vrije markt. Bij de opbouw van het land werden echter bijna alleen buitenlandse bedrijven ingeschakeld. In de daaropvolgende jaren werden slechts 15.000 Irakezen weer door de overheid in dienst genomen. De Iraakse samenleving werd geheel buitenspel gezet. Nergens werd een beroep ge-

daan op de kracht van de inwoners en de sociale structuur van het land. Het leidde niet alleen tot een hoge werkloosheid en grote frustratie onder de bevolking, maar de ingeschakelde bedrijven lukte het ook niet om de vernietigde infrastructuur van het land te herstellen. Elektriciteit, benzine en water werden een schaars goed. Het deed de onvrede nog meer groeien. Oude onderdrukte tegenstellingen vormden een vruchtbare bodem voor extremisme – waarvan op de eerste plaats de Irakezen tot op vandaag de wrange vruchten plukken.

Dit geloof in de markt als instrument om de samenleving te vormen en in de maakbaarheid van onze wereld kreeg een boost na de val van de Muur. Politiek was niet meer een zaak van waarden (ideologieën), maar een kwestie van technocratie: de juiste prikkels bedenken om op het juiste moment bij te sturen. De paarse kabinetten zijn een goed voorbeeld van dit vrijemarktgeloof. De regeringen van Clinton en Blair spraken van de nieuwe economie, waarin aan werkloosheid en economische depressies een einde was gekomen. Dit model moest de hele wereld overnemen. De regering-Bush jr. versterkte dit geloof door zelfs het algemeen belang, een van de kerntaken van de overheid, door de markt te laten regelen en maakte dit denken tot een exportproduct van haar buitenlandse beleid. De wereld zou er beter en veiliger door worden. Niet enkel voor de vs, ook voor Europese landen, werd dit het overheersende denken in het buitenlandbeleid.

* * *

Nu de huidige diplomatie failliet is, is het voor een herijking van het buitenlandbeleid kortom noodzakelijk om terug te gaan naar de samenleving om te zien wat wél werkt. In onze traditie zijn het mannen en vrouwen die het verschil maken. Het CDA zou in zijn buiten-

landvisie het zelflerend en zelforganiserend vermogen van de samenleving centraal moeten stellen. En dus bij die samenleving zijn oor te luisteren moeten leggen. Er gebeurt in die samenleving zoveel meer dan technocraten zien of protocollen kunnen vastleggen. Vanuit onze eigen christelijke traditie zouden wij eens in de leer kunnen gaan bij de Sint Egidiusgemeenschap, een katholieke lekenbeweging van gewone gelovigen die zich inzetten voor vrede en internationale solidariteit, medemenselijkheid concreet laten zien en barmhartige gemeen-

schappen opbouwen. Zo bevorderen ze de dialoog tussen religies en werken ze aan begrip en vertrouwen tussen tegenstanders. Dit doen ze in bijna alle conflictgebieden van de wereld. Mozambique is een goed voorbeeld; daar bewerkstelligden ze in 1992 de vrede tussen de strijdende partijen. Ook al is hun inzet vaak achter de schermen, in de kringen van de diplomatie doen ze ertoe, vandaar de bijnaam 'de kleine VN'. Het is vrijwilligerswerk, maar vaak met meer effect dan officiële internationale instanties weten te bereiken. Waarom? Zij stellen het samen leven van mensen centraal in plaats van belangen, en ze durven over grenzen heen te dromen van een betere wereld. Met deze manier van werken geven zij een nieuwe inhoud aan diplomatie, die dit hard nodig heeft.

In vergelijking met 2003 is de wereld ingrijpend veranderd. Dat het socialistisch-constructivistisch denken niet werkte (de verzorgingsstaat is onhoudbaar; hij ontnemt mensen hun verantwoordelijkheid) wisten we al, maar het liberaal-individualistisch denken werkt evenmin. Markt kent geen

Markt kent geen maat en geen sturing

maat en geen sturing. De tijd is rijp voor een herkenbare, op waarden (zoals menselijke waardigheid, compassie, duurzaamheid, subsidiariteit, bonum commune, solidariteit) geïnspireerde politiek die de samenleving weer centraal stelt. Een levende democratie is meer dan het implementeren van de vrije markt via handelsmissies, meer dan eerlijke technocratische processen en democratische besluitvorming (de lege politiek van D66). Zij is op de eerste plaats de voortdurende interactie van mensen met eeuwenoude waarden.

Dus een 'religieus verhaal'; religie in de oorspronkelijk betekenis van bindmiddel.

* * *

De christendemocratie heeft een mooie toekomst voor zich als ze weer terugkeert naar haar eigen wortels: een levend getuigenis zijn van haar eigen waarden en in het binnen- en buitenland openlijk en ferm opkomen voor deze waarden. We moeten ons dus verzetten tegen het neutraal verklaren van het publieke domein, om niet te vervallen in de verlossingspolitiek van populistische partijen die oproepen om weer autarkisch achter de dijken te gaan leven.

Het CDA is het aan zijn geschiedenis verplicht om, voorbij de waan van de dag, te staan voor de waarden waaruit onze samenleving is voortgekomen en waarop deze zich nog steeds baseert. Ook in het buitenlandbeleid van de partij moeten die waarden zichtbaar worden.

Noten

- 1 Sybrand Buma, 'Word eindelijk wakker voor de dreiging van buitenaf', *de Volkskrant*, 28 augustus 2014.

Piketty en de WRR onderschatten de samenleving

door *Raymond Gradus*

De auteur is directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

In het Nederlandse debat naar aanleiding van Piketty's internationale bestseller over ongelijkheid is te weinig aandacht voor de rol van de samenleving. Zo redeneert de WRR te zeer vanuit de dichotomie markt-overheid. Het is veel effectiever om in te zetten op de vitaliteit van de samenleving.

De volumineuze studie *Capital in the Twenty-First Century* van de Franse econoom Thomas Piketty heeft ongelijkheid (weer) op de politieke agenda gezet.¹ Zijn conclusie is dat het kapitalisme leidt tot een steeds oplopende verdere vermogensongelijkheid en dat dit alleen via een progressieve belasting op kapitaal gecorrigeerd kan worden. In sociaaldemocratische kring en ook in kringen van de WRR wordt gretig op deze studie ingespeeld en klinkt in koor het pleidooi om de belastingen op kapitaal te verhogen. *Socialisme & Democratie* kopte op de voorpagina van haar zomernummer de veelzeggende

titel: 'Ongelijkheid: belastingen als breekijzer'. Volgens de PvdA-econoom Flip de Kam moet het kabinet de aangekondigde belastingherziening gebruiken om de belasting op vermogen te verhogen en progressiever te maken. De WRR maakt zich in de studie *Hoe ongelijk is Nederland?* ook zorgen over de onbalans in economische macht, die verbonden is aan de in Nederland almaar groeiende vermogensongelijkheid. Een boeiende vraag is hoe christendemocraten met deze discussie moeten omgaan.

In dit artikel ga ik in op de inhoudelijke pleidooien van Piketty en de WRR. Op de eerste plaats kunnen bij de stelligheid waarmee Piketty concludeert dat we tenderen naar een almaar groeiende vermogensongelijkheid, serieuze vraagtekens worden gezet. Op de tweede plaats is het gemak waarmee de auteurs in de WRR-verkenning met de Pikettyconclusie voor Nederland aan de haal gaan, discutabel. En als de toenemende ongelijkheid dan werkelijk zo groot wordt als beweerd, dan zou ik juist willen pleiten voor een grotere rol van de samenleving, zoals gerichte consumentenacties en de versterking van het collectieve pensioenstelsel, in plaats van voor de staatsoplossingen die in sociaaldemocratische en soms ook in liberale kring opgeld doen.

* * *

Piketty maakt zich grote zorgen over de toenemende inkomens- en vermogensongelijkheid en hij verdient waardering voor het feit dat hij deze stelling probeert te onderbou-

wen met gegevens. Hij laat zien dat sinds het begin van de vorige eeuw de inkomens- en vermogensongelijkheid een zogenoemde U-curve doormaakt. Hij analyseert in het bijzonder de data voor de vs, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, maar naar zijn oordeel gelden zijn conclusies algemeen voor geavanceerde economieën. Startpunt van zijn analyse is het moment dat een belastingautoriteit gegevens verzamelt, dus vaak het moment dat een inkomstenbelasting werd ingevoerd. Voor Frankrijk kan hij daarom teruggaan naar de Franse Revolutie, waar kort nadien voor het eerst een belasting op inkomen uit loon en vermogen werd ingevoerd. Het moment van invoering is overigens voor veel landen substantieel later. Zo was het de liberale minister van Financiën Pierson die in 1893 voor Nederland een inkomstenbelasting (en belasting op vermogen) invoerde. Overigens waren het destijds alleen de vermogenden die belasting betaalden en ook vandaag de dag kent de Nederlandse vermogensbelasting nog een heffingsvrije voet waardoor kleine vermogens uitgezonderd worden. Dit geeft meteen een beperking aan van het gebruik van belastinggegevens voor het analyseren van ongelijkheid. Doordat hogere inkomens oververtegenwoordigd zijn, kan deze statistiek een vertekend beeld van de mate van ongelijkheid geven. Volgens Piketty kennen andere methoden, zoals huishoudenenquête, ook beperkingen en kan men daardoor (vaak) niet beschikken over langdurige tijdreeksen. Bovendien probeert hij voor deze ontbrekende gegevens te corrigeren. Veel collega-economen vinden echter dat Piketty zich te gemakkelijk van dit probleem afmaakt; in de literatuur is een levendig debat over deze methodologische kwestie losgebarsten.

Op basis van zijn gegevens doemt het volgende beeld op. Voor het begin van de Eerste Wereldoorlog was de verdeling van vooral vermogen zeer ongelijk. Zo bezat de rijkste 1 procent in Engeland en Frankrijk respectievelijk 70 en 60 procent van het totale vermogen. Opmerkelijk is dat in de vs de vermogensongelijkheid aan het begin van de vorige eeuw met 40 procent voor het hoogste percentiel beperkter is. Ook zijn berekeningen met de in inkomensstatistieken veelgebruikte ginicoëfficiënt opgenomen. Dit getal duidt bij een waarde van 0 op een volstrekt gelijke vermogensverdeling. Bij een waarde van 1 bezit één persoon al het vermogen in een land, en de rest heeft geen vermogen. Piketty laat zien dat in de periode 1870-1914 (de belle époque) de Europese ginicoëfficiënt voor vermogens zijn top bereikt met 0,85. Deze periode wordt in zijn ogen gekenmerkt door een ongekende ongelijkheid. Het is de tijd die heden ten dage treffend verfilmd wordt in de Engelse televisieserie *Downton Abbey*; de romans van Honoré de Balzac en Jane Austen, waar Piketty veelvuldig op teruggrijpt, vormen de opmaat voor deze periode. Vanaf de Eerste Wereldoorlog gaan deze percentielen (en de ginicoëfficiënt) naar beneden om vervolgens vanaf de jaren zeventig via een U-bocht weer te stijgen. Overigens is het huidige niveau met 35 procent voor de vs en 25 procent voor Europa voor het hoogste percentiel nog wel aanzienlijk lager dan tijdens de belle époque.

Het venijn zit hem naar het oordeel van Piketty dan ook vooral in de toekomst. Piketty verwacht dat de komende jaren in kapitalistische economieën de vermogens harder zullen groeien dan het inkomen, waardoor de vermogensongelijkheid fors zal toenemen. In zijn boek zijn berekeningen opgenomen waaruit

blijkt dat we in deze eeuw het ongelijkheidsniveau van de belle époque zullen ontstijgen. Piketty gaat ervan uit dat wij op weg zijn naar een rentenierssamenleving en ziet als enige oplossing om dit te corrigeren een (indien mogelijk internationaal ingevoerde) progressieve belasting op kapitaal. Cruciaal voor de almaar stijgende ongelijkheid is de aanname van Piketty dat de vergoeding op kapitaal (fors) groter is dan het groeipercentage van de economie. In een recent artikel laten MIT-econoom Acemoglu en Harvard-historicus Robinson zien dat dit doemscenario van Piketty niet voor de hand ligt. Bij een stijgende verhouding van kapitaal tot inkomen zal de rente zich gaan aanpassen en zal ook de economische groei een impuls krijgen door innovatieve investeringen. Maar misschien nog wel overtuigender dan dit wetenschappelijke bewijs is hun historische relaas. Zo voeren zij de doemscenario's van Marx (waarmee Piketty vaak wordt vergeleken), Ricardo en Malthus op en laten zien dat er in het verleden steeds weer corrigerende mechanismen en instituties zijn geweest, zoals een sterke civil society, waardoor deze doemscenario's niet opgaan. Zij vinden de benadering van Piketty dan ook te mechanisch en te weinig institutioneel. Ook vinden zij dat Piketty selectief is in de keuze van landen en laten ze zien dat voor landen als Zweden en Zuid-Afrika de recente stijging van inkomens- en vermogensongelijkheid niet (of zeer beperkt) opgaat.

* * *

Het boek van Piketty bevat geen gegevens voor Nederland, maar een recente WRR-

verkenning met verschillende auteurs vult deze leemte op en trekt min of meer dezelfde verontrustende conclusies als Piketty. Bij de selectie van auteurs lijkt de WRR zich vooral te hebben laten leiden door het criterium dat zij zich eerder kritisch over de Nederlandse inkomensontwikkeling uitgelaten moesten hebben. Toch is dit debat te belangrijk om het met een dooddoener af te doen. Allereerst de oplopende inkomensongelijkheid volgens

WRR ziet persoonlijke verantwoordelijkheid over het hoofd

de WRR. In de reactie op de verkenning wijst het kabinet erop dat de WRR bij het in kaart brengen van de inkomensongelijkheid te veel nadruk legt op de staarten in de inkomensverdeling. Van belang voor dit artikel is vooral het hoofdstukoververmogens. Hierin komt men uit op een ginicoëfficiënt van 0,8

(in 2012), een in internationaal perspectief hoog cijfer. De WRR maakt zich dan ook zorgen over de onbalans in economische macht die verbonden is aan grotere vermogensongelijkheid, en stelt ook maatregelen voor die daarop ingrijpen, zoals een verhoging van de erf- en schenkingsbelasting, een begrenzing van concentratie van de economische macht over de media, en verdere begrenzing van de partijfinanciering.

Mijn eerste kanttekening is dat de WRR daarbij wel erg redeneert vanuit de dichotomie markt-overheid en daarmee een belangrijke rol voor persoonlijke verantwoordelijkheid voor het corrigeren van een eventuele onbalans over het hoofd ziet. Het stipuleren van de eigen verantwoordelijkheid van politieke organisaties, de media en hun redacties is veel waardevoller dan gedetailleerde regelgeving.

Mijn tweede kanttekening is dat de WRR in de verkenning niet aangeeft hoe hij omgaat met een mogelijke opwaartse vertekening als gevolg van het gebruik van belastinggegevens in Nederland. Mijn derde kritiekpunt betreft de wijze waarop de WRR de vermogensongelijkheid berekent. Net als Piketty scheert de WRR alle soorten kapitaal over één kam en miskent daarmee de productieve aanwending van kapitaal. Bovendien laten beide een belangrijk soort kapitaal, namelijk pensioenvermogen, buiten beschouwing. Inmiddels worden de Pikettyberekeningen om die reden voor landen als de VS en het Verenigd Koninkrijk onder vuur genomen, maar dit zou in overtreffende trap voor Nederland moeten gelden. Immers, het totale belegde vermogen van de pensioenfondsen bedraagt voor Nederland eind 2012 circa duizend miljard euro, ofwel circa 160 procent van het bruto binnenlands product (bbp). In andere landen is het vermogen van pensioenfondsen in de tweede pijler substantieel lager. Interessant is de vraag wat de uitkomsten zijn als een dergelijke veronderstelling niet gemaakt wordt. Voor Nederland hebben de Leidse economen Goudswaard, Caminada en Knoef de vermogensverdeling gecorrigeerd voor deze veronderstelling. Waar de WRR op een ginicoëfficiënt van 0,8 uitkomt, komt Goudswaard c.s. uit op 0,68. Het is dus de moeite waard om de berekeningen van Piketty voor deze veronderstelling ook voor andere landen te corrigeren, en zijn conclusie zou weleens aanzienlijk minder verontrustend kunnen zijn als hiermee rekening wordt gehouden. Daarnaast geeft deze berekening voor Nederland aan dat de vormgeving van het Nederlandse pensioenstelsel een dempend effect op de vermogensongelijkheid heeft en dat het vooral de middeninkomens zijn die hiervan profiteren.

Piketty en de WRR miskennen de vitaliteit van de samenleving. In *Capital in the Twenty-First Century* zijn wel aanknopingspunten te vinden om meer vanuit de samenleving te denken. Zo laat Piketty onmiskenbaar zien dat er aanzienlijke schaalvoordelen zijn te behalen bij het beleggen van vermogens. Individuen en kleinere organisaties beschikken vaak niet over de noodzakelijke kennis om een verantwoorde vermogenskeuze te kunnen maken. Dit pleit voor het Nederlandse pensioenstelsel met een verplichte aansluiting bij het pensioenfonds van de bedrijfstak om daarmee een voldoende schaal te krijgen. Ook de door Piketty met cijfers en anekdotes gelardeerde discussie over topinkomens en belastingparadijzen zou ons aan het denken kunnen zetten. Zeker, soms schiet Piketty door en krijgt het iets van een persoonlijke kruistocht, bijvoorbeeld tegen Liliane Bettencourt, 'die in haar leven nog geen dag gewerkt heeft'. Dit neemt niet weg dat een al te scheve verhouding tussen top- en modaal inkomen een destabiliserende werking kan hebben.

Het is een gemiste kans dat Piketty en ook de WRR niet veel meer vertrouwen hebben in de kracht van de samenleving zelf. ING, IKEA, McDonald's, Nike en andere multinationals hebben te maken gehad met een publicitaire druk tot matiging van topinkomens en bonussen. Een twijfelachtige eer. De drempel voor gerichte consumentenacties wordt steeds lager en daarop inspelen is in mijn ogen vele malen effectiever dan een internationaal gecoördineerde progressieve belasting op kapitaal, die er bovendien (voorlopig) niet zal komen.

Noten

- 1 De volledige versie van dit artikel, met literatuurverwijzingen, is te vinden op www.cda.nl/wi/

‘Een politiek vraagstuk’: over het Palestijnse vluchtelingenprobleem

door *Jan Dirk Snel*

De auteur is historicus. In deze rubriek belicht hij de actualiteit vanuit parlementair-historisch perspectief.

1956 was nog maar net begonnen toen zeven leden van de Staten-Generaal afreisden naar Israël. Van 2 tot 12 januari doorreisden ze, op uitnodiging van de Knesset en voorzien van gewapende begeleiding, de jonge staat. De delegatie bestond uit de Eerste Kamerleden Cor Kropman (KVP) en Paul Kapteijn (PvdA), alsmede de Tweede Kamerleden Sieuwert Bruins Slot (ARP), Marga Klompé (KVP), Henk Korthals (VVD), Nico Stufkens (PvdA) en de ‘freule’, Bob Wtewaall van Stoetwegen (CHU). Het zevental was diep onder de indruk van het Bijbelse Heilige Land, maar in het officiële verslag dat de delegatie de Kamer aanbod, beperkte men zich tot de politieke en maatschappelijke aspecten. Wat er economisch in zeven jaar tijds gepresteerd was, grensde ‘aan het ongelooflijke’, maar of de nieuwe staat echt levensvatbaar was, moest nog blijken. Over de werking van het parlementaire systeem was men echter vol lof. Over de ongeveer 180.000 Arabieren die in Israël waren ‘achtergebleven’, meldde het verslag dat ze ‘volledige burgerschapsrechten’ genoten, maar ook dat ze nog onder militair bestuur stonden en dat Israël bang was ‘voor de vorming van een “vijfde colonne” binnen zijn grenzen’ en niet bereid was ‘alle Arabische

vluchtelingen, ook wanneer die dat zouden wensen, weer in Israël toe te laten’. ‘Gelijk bekend, zijn in de bevrijdingsoorlog van 1948 de in het huidige Israël levende Arabieren in groten getale gevlucht naar de Arabische landen. Op het probleem van de Palestijnse Arabische vluchtelingen, één der moeilijkste punten van de verhouding tussen Israël en zijn buurstaten, wordt te dezer plaatse niet ingegaan. De delegatie ontving haar inlichtingen hieromtrent uiteraard van slechts één zijde.’

* * *

Dit streven naar evenwichtigheid was typerend voor de omgang met het ‘Palestijnse vraagstuk’ in de jaren vijftig, dat ook toen al zo werd genoemd. Anders dan nu soms gedacht wordt, waren Nederlandse politici, confessionele overigens pregnanter dan hun socialistische coalitiegenoten, zich van meet af aan volop bewust van het vluchtelingenprobleem. Toen David Ben-Gurion op 14 mei 1948 de staat Israël uitriep, waren er al ongeveer driehonderdduizend inwoners verdreven, en de maanden daarna zouden er nog ongeveer een half miljoen volgen.

Enigszins tegen heug en meug had Nederland, dat in die jaren volop in de Indonesische kwestie was verwickeld en de gevoelens van moslims wilde ontzien, een lid (Nicolaas Blom) geleverd aan het United Nations Special Committee on Palestine (UNSCOP), dat in meerderheid voorstelde om het land tussen Joden en Arabieren te verdelen. In dat plan, dat in november 1947 door de Algemene Ver-

gadering van de VN werd aangenomen en dat nooit werd uitgevoerd, zou de nieuwe Joodse staat overigens vrijwel binationaal geweest zijn: 45% van de inwoners zou Arabisch geweest zijn. En de staat die na een intensieve strijd tot stand kwam, bevatte nog meer Arabisch gebied. Als laatste West-Europees land erkende Nederland Israël pas in januari 1950 de jure, nadat het een jaar eerder al wel tot erkenning de facto was overgegaan.

In juni 1949 sprak minister Dirk Stikker (vvd) van Buitenlandse Zaken er in de Eerste Kamer zijn vertrouwen in uit dat het vluchtelingenprobleem tijdens

de toen lopende besprekingen in Lausanne ‘tot een oplossing’ gebracht zou worden. Zijn hoop werd niet bewaarheid. Met name de franciscaner pater Leo Beaufort (kvp), hoogleraar volkenrecht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, vestigde in de senaat geregeld de aandacht op het vluchtelingenprobleem, terwijl zijn collega Marga Klompé dat in de Tweede Kamer deed. Maar ook woordvoerders van andere partijen lieten zich niet onbetuigd.

In december 1953 schreven de ministers Joseph Luns (kvp) en Wim Beyen (partijloos), die samen de buitenlandse betrekkingen behartigden: ‘Met betrekking tot het lot van de vroegere bewoners van het gebied, dat thans door de staat Israël wordt ingenomen, deelt de Nederlandse Regering de zorg van de leden, die dit punt aansneden; zij doet wat binnen haar vermogen is. De oplossing van bedoelde kwestie is voor alles een zaak van de Verenigde Naties, van de Arabische staten en van Israël. Een van de moeilijkheden bij een oplossing van het probleem der Arabische

vluchtelingen is, dat men onder de huidige politieke omstandigheden in een vicieuze cirkel is geraakt. Volgens sommigen immers is er geen vrede tussen de Arabische staten en Israël mogelijk zonder voorafgaande oplossing van het vluchtelingenprobleem; volgens anderen is deze oplossing uitgesloten zonder voorafgaande vrede tussen deze staten.’

De vicieuze cirkel is nog steeds niet doorbroken. De huidige problematiek rond Israël en de Palestijnen is in wezen nog dezelfde. De internationale context was daar debet aan. Nadat de Sovjet-Unie vanaf 1955 wapens aan Egypte ging

leveren en de Egyptische president Nasser in 1956 het Suezkanaal annexeerde, bezette Israël eind 1956 de Sinai. Diverse Kamerleden achtten dat een legitieme daad van zelfverdediging. Steeds meer raakte het conflict binnen de sfeer van de Koude Oorlog, maar ARP-senator Anne Anema hield in 1957 toch alle aspecten in het oog: ‘De positie van Israël, die van de Arabische vluchtelingen en het Suezkanaal vormen de drie grote vraagstukken, die een blijvende ordening behoeven, omdat ze alle drie van ingrijpend belang zijn voor het behoud van de wereldvrede.’

* * *

Wat de parlementaire geschiedenis van de jaren vijftig vooral laat zien, is dat Nederlandse politici wel degelijk een ‘politiek vraagstuk’ ontwaarden, zoals Luns het in 1953 noemde. Hij formuleerde het dilemma aldus: ‘Men kan van Israël (...) niet het onmogelijke eisen. Men kan omgekeerd ook niet ontkennen, dat de Arabieren hier een sterke morele claim hebben.’

De huidige problematiek is in wezen nog dezelfde

"Your recent Amazon purchases, Tweet score and location history makes you 23.5% welcome here."

*Biopolitiek:
de macht van Big Data*

Kan de mens antwoorden en hoe?

De analyse van Big Data zal verregaande gevolgen hebben voor ons denken, werken en leven. Vooral snog vallen voornamelijk juichverhalen over de mogelijkheden van Big Data te beluisteren. De kritische kanttekeningen betreffen de bescherming van de privacy. Toch mag de discussie zich daar niet toe beperken. Er staat iets fundamenteels op het spel: het bewaren van menselijkheid in een tijdperk van Big Data. Hoe zorgen we ervoor dat de mens niet wordt gedetermineerd tot profielen, ten koste van zijn vrijheid, creativiteit en mondigheid?

---

door *Pieter Jan Dijkman, Valerie Frissen & Jan Prij*

Dijkman is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*. Frissen is directeur van het SIDN Fonds en bijzonder hoogleraar ICT en Sociale Verandering aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Prij is publicist en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

HET IS EEN VAN DE BELANGRIJKSTE ONTWIKKELINGEN in de eenentwintigste eeuw, voorspellen wetenschappers: de 'Big Data-revolutie'. Het is een trend die het denken, werken en leven de komende jaren verregaand zal beïnvloeden. De term Big Data verwijst naar wat de naam al aangeeft: enorme verzamelingen data. Die data kan van alles omvatten, als het maar digitaal is; van foto's tot bonuskaartgegevens, van financiële cijfers tot homevideo's. De verzamelingen zijn immens: data-expert EMC heeft voorgerekend dat tegen 2020 zo'n 35 zettabytes aan data zal zijn opgeslagen. In de afgelopen twee jaar hebben we meer informatie geproduceerd dan in de tweeduizend jaar daarvoor.¹ Toch is niet zozeer de omvang relevant; Big Data duidt vooral op een ontwikkeling. Big Data bevat namelijk twee elementen die pas de laatste jaren ten volle zichtbaar zijn. In de eerste plaats maakt het fenomeen van Big Data inzichtelijk dat we dankzij de compu-

tertechnologie en geavanceerde hard- en software meer datagegevens dan ooit kunnen verzamelen, bewerken en bewaren. Daarmee laten we bij vrijwel alles wat we doen een digitale schaduw na. Ten tweede is het mogelijk om dankzij slimme algoritmes en rekenmodellen betekenis te ontwaren in de losse dataverzamelingen en daar zelfs conclusies aan te verbinden.

Vooralsnog zijn vooral de juichverhalen bekend. Met Big Data kunnen epidemieën worden voorspeld, de effecten van medicijnen getest, verkeersstromen geregeld, en de vervuiling in steden effectief aangepakt. Volgens Jeremy Rifkin staan we door de internettechnologie aan de vooravond van een derde industriële revolutie; een nieuwe, omvangrijke economische transitie die wordt aangedreven door de combinatie van ‘gratis’ informatiedata en duurzame energie.² Big Data is kortom volgens velen een onuitputtelijke grondstof die ons met heilzame kennis zal laven.³

WikiLeaks, Snowden en publicaties over de af luisterpraktijken van de NSA hebben voor het eerst de keerzijde van digitale data laten zien. Op basis van het gebruik en de analyse van Big Data kan de staat zich tot een af luisterstaat ontwikkelen,⁴ tot een strenge *big brother*, maar ook tot een *soft sister*,⁵ een moeder die met het oog op het welzijn van haar kroost streng op het gedrag van haar kinderen let. En daarmee is Big Data ook politiek een urgent thema geworden.

Onmiskenbaar bieden het gebruik en de analyse van Big Data grote voordelen. Maar wat betekent het om in een maatschappij te leven waarin kennis niet meer opgeslagen zit in hoofden of in naslagwerken, maar in computersystemen die met elkaar communiceren?⁶ Een wereld waar mens en techniek steeds intiemer met elkaar verbonden zijn, tot... Ja, tot wat? Tot een nieuwe mens, of toch nog steeds een versie van de onaangepaste oude? Die vragen worden nog weinig gethematiseerd, en al helemaal niet in de politiek. In deze CDV-bundel worden de gevolgen van Big Data voor het mens-zijn, voor de samenleving en voor de politiek verkend. Wat staat er precies op het spel met het gebruik en de analyse van Big Data? En in hoeverre ligt daar een taak voor politieke partijen en overheden?

HET MENS-ZIJN ALS IJKPUNT VOOR POLITIEK HANDELEN

Kritiek op vernieuwingen is van alle tijden.⁷ Of het nu de komst van de postkoets, de trein of de telefoon betreft: vernieuwing tast de normale gang van zaken aan en zet de boel vaak op zijn kop, en dat roept vaak een gevoel van dreiging en crisis op. Het is te gemakkelijk om deze weerstand bij voorbaat af te doen als onzinnig. Er is wel degelijk zinnige kritiek op de vooruitgang te leveren. Niet elke verandering in de tijd betekent automatisch vooruitgang, net zomin als elke stilstand per definitie een achteruit-

gang betekent. Om een nieuwe ontwikkeling in de beschaving als Big Data evenwichtig te beoordelen, is het van belang om te blijven reflecteren op de verhouding tussen mens en techniek. Het gaat er dan niet zozeer om mens en techniek tegenover elkaar uit te spelen; die zijn onlosmakelijk met elkaar verweven. Het gaat veeleer om een permanente bezinning op de vraag hoe de verhouding tussen mens en techniek gestalte krijgt en op de vraag of de mens niet belemmerd wordt in zijn vrijheid, creativiteit en verantwoordelijkheid.

Jacob Kohnstamm noemt terecht twee principes die in essentie bepalen wat het betekent om mens te zijn. Ten eerste is de mens een *homo respondens*: hij of zij wordt altijd aangesproken om te antwoorden op de heel verschillende situaties en relaties waarin hij of zij geplaatst wordt. *Respondeo ergo sum*: ik antwoord, dus ik ben. Het feit dat de mens kan communiceren, is uiteindelijk waarin het mens-zijn volop tot uitdrukking kan komen. Het tweede principe is dat van optimale persoonlijke ontplooiing.⁸ Op basis

Het feit dat de mens kan communiceren, is uiteindelijk waarin het mens-zijn volop tot uitdrukking kan komen. Respondeo ergo sum: ik antwoord, dus ik ben

van deze uitgangspunten zijn mensen in staat tot bloei te komen.

De vraag moet dan ook zijn of deze uitgangspunten van het volwaardige mens-zijn in het geding zijn met Big Data. Esther Keymolen wijst in dit verband, aan de hand van Neil M. Richards en Jonathan H. King, op het ontstaan van drie paradoxen bij de Big Data-revolutie.⁹

In de eerste plaats is er de *transparantieparadox*. Door Big Data-analyses moet de wereld transparanter en dus inzichtelijker worden, maar hoe deze analyses tot stand komen onttrekt zich in grote mate aan het oog van burgers en klanten. Een tweede paradox die zich voordoet is de *identiteitsparadox*. Big Data belooft nieuwe kennis op te leveren over wie we zijn en wat we zullen doen. Deze kennis is echter altijd gebaseerd op een kansberekening. Het zegt iets over wie we mogelijkwijs zijn, niet over wie we werkelijk zijn. De derde paradox is de *machtsparadox*. Enerzijds belooft Big Data ons een krachtig middel te leveren voor het vergaren van nieuwe menselijke inzichten, anderzijds lijken deze inzichten niet bij iedereen evenredig terecht te komen. Met enige fantasie zou je kunnen stellen dat de scheidslijnen in de samenleving lange tijd tussen macht en onmacht, of tussen kapitaal en arbeid liepen, en dat de nieuwe scheidslijnen tussen digibeten en datadeskundigen lopen. Het is te verwachten dat met name zij die de data bezitten – en niet zozeer zij die de data voortbrengen – deze zullen mijnen op zoek naar kennis, en deze kennis vervolgens zullen aan-

wenden om macht te verkrijgen en te behouden. Zoals Keymolen stelt: ‘Big Data leidt onherroepelijk tot winnaars en verliezers.’¹⁰

Deze drie paradoxen roepen om een politiek antwoord, om een ethiek zelfs, een ethiek die zich niet blindstaart op de vraag of Big Data wel of niet moreel juist is, maar een die zich richt op de vraag op welke manier het mens-zijn bevorderd wordt door op bepaalde technologische ontwikkelingen in te spelen.¹¹

RICHTINGAANWIJZERS VOOR VERANTWOORDELIJKE POLITIEK

Als de mens wordt opgeroepen om te antwoorden op de situaties en relaties die hij tegenkomt, heeft dat implicaties voor de politiek. Volgens de Franse politiek filosoof Paul Ricœur wordt politiek gedragen door het ethische verlangen om met en voor anderen het goede leven te leiden in rechtvaardige instituties.¹² Politiek is dan ook niet primair een strijd om macht of een technocratisch model om de spreiding van macht, kennis en inkomen op een eerlijke manier te verdelen, politiek is de uitdrukking van het menselijk vermogen om rechtvaardige instituties – van maatschappelijke organisaties tot een privacywaakhond, van internetfora tot een vakbond – op te bouwen en daarin goed samen te leven.

Zo bezien vraagt de Big Data-revolutie om een verantwoordelijke politiek. Die verantwoordelijkheid kan vorm krijgen door de volgende richtingaanwijzers:

1. Het is een nobele opdracht voor de politiek om niet in de instrumentaaliteit, in nuttigheidsdiscussies en het formuleren van beleidsmaatregelen te blijven steken. Voortdurend zal de vraag naar het ‘nut van nut’¹³ gesteld moeten worden, de vraag naar betekenis en zin. In algemene zin roepen de auteurs in deze CDV-bundel op om niet gelijk in de valkuil te trappen om Big Data-beleid te willen gaan maken of de ontwikkelingen alleen vanuit een technologische bril te bekijken.¹⁴ De belangrijkste vraag voor nu is hoe de Big Data-revolutie uitpakt op de vrijheid van de mens, op verantwoordelijkheids- en zeggenschapsverhoudingen en op de verdeling van macht.
2. Houd rekening met de terugpratende mens. Regel de inspraak, zorg dat het vermogen tot antwoorden optimaal gewaarborgd blijft. Betrek burgers bij de ontwikkelingen, zowel waar het een nieuw veiligheidscontract betreft,¹⁵ als ook waar het gaat om de ontwikkeling van technologisch burgerschap, invloed en zeggenschap.¹⁶ Zet in op technologisch burgerschap, zodat het vermogen van burgers om goed te antwoorden op de ontwikkelingen wordt vergroot.¹⁷
3. Het veiligheidsbegrip zou beter gehanteerd moeten worden dan nu ge-

bruikelijk is. *Human security* houdt ook terughoudendheid en respect voor de privacy in. De gevolgen van ons beheersingsstreven naar orde en veiligheid kunnen doorschieten en zelfs uiteindelijk de orde van de democratische rechtsstaat bedreigen.¹⁸ Privacy is daarbij meer dan een privébelang. Respect voor privacy is een publiek belang dat bij de basale voorwaarden van de democratische rechtsstaat hoort.¹⁹

4. Probeer er rekenschap van te geven dat het gebruik van Big Data aanleiding kan geven tot allerlei paradoxale effecten. Zo is in de informatiemaatschappij het vermogen om te schiften in informatie en zelf nieuwe verbindingen aan te gaan, steeds belangrijker geworden, en kan dit op paradoxale wijze steeds meer onder druk komen te staan door het gebruik van Big Data, die die verbindingen voor ons legt. We moeten ook de rol van de professional niet vergeten, die door het klakkeloos gebruik van en het blind vertrouwen in Big Data weleens op onwenselijke wijze buitenspel zou kunnen komen te staan.²⁰ Ook levert meer data lang niet altijd meer kennis, laat staat meer wijsheid op. En evengoed is een transparantere overheid wellicht wel wenselijk, maar geen oplossing voor alle kwalen.²¹
5. Er zal een nieuwe machtsbalans gevonden moeten worden, met nieuwe structuren en aansprakelijkheden om aan verantwoordelijkheid een goede institutionele verankering te kunnen geven.²² Niet *Big Government* – of het nu in de gestalte van *big brother* of van *soft sister* is – maar

*Niet Big Government – of
het nu in de gestalte van big
brother of van soft sister is –
maar digitale burgerrechten
dienen centraal te staan*

digitale burgerrechten dienen daarbij centraal te staan.²³ Wanneer er geen nieuwe institutionele waarborgen worden gevonden en er geen rekening wordt gehouden met de terugpratende mens, veiligheid eenzijdig wordt geformuleerd, en de paradoxale effecten van omgang met Big Data niet worden verdis-

conteerd, zouden de effecten van de Big Data-revolutie weleens vooral negatief kunnen uitpakken. Big Data kan dan fungeren als seculiere voorzienigheid²⁴ of als digitale predestinatie.²⁵

BESLUIT

Alles overziende staat er nogal wat op het spel. Het gaat om meer dan de bescherming van privacy, waarvan soms gesteld wordt dat deze te ver door zou schieten.²⁶ Het bewaren van menselijkheid ten tijde van biopolitiek en Big Data – daar gaat het in essentie om: niets meer en niets minder.

Waarschuwingen tegen een al te klakkeloos en eendimensionaal vooruitgangsgeloof, op grond van een appellerend mensbeeld, is altijd al de kracht van christendemocratische politiek geweest. De kunst is nu om deze kritiek serieus te nemen zonder in de valkuil te trappen de moderniteit als zodanig te veroordelen en terug te willen naar oudere tijden. Niets daarvan, zeiden de vroege christendemocratische voormannen al. Mensen als Kuyper en Schaeapman wezen niet zelden op het goede dat aanwezig is in de samenleving. Er zijn volop mogelijkheden om waarachtig, goed en mooi leven te ontdekken. Sterker nog, hierin ligt precies onze opdracht.

Het gaat om reflexieve evenwichtskunst, om een 'ethiek van het midden'. Voor het goed beoefenen van deze evenwichtskunst, in het licht van *Respondeo ergo sum*, kunnen de verschillende betekenissen van 'communicatie' de kritische ijkpunten vormen. Dit begrip kan afgeleid worden van het Latijnse woord *communicatio*, dat wil zeggen 'verplaatsen van informatie', maar ook van *communicare*, dat wil zeggen 'iets gemeenschappelijk maken'. Communicatie in die laatste zin is méér dan het verplaatsen van informatie, en betekent het transformeren van de sociale orde, het geboren laten worden van iets nieuws. Communicatie in die laatste zin legt de basis voor het stichten van gemeenschap²⁷: de omvorming van plekken op aarde tot veilige woonplaatsen waarin de mens in vrijheid, verantwoordelijkheid en verbondenheid met anderen het goede leven zo veel mogelijk gestalte kan geven.

Durven we die hooggestemde uitdaging aan?

Noten

- 1 Zie voor een nu al klassieke inleiding op het thema: V. Mayer-Schönberger en K. Cukier, *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. Londen: John Murray, 2013. Nederlandse vertaling: *De Big Data-revolutie. Hoe de data-explosie al onze vragen gaat beantwoorden*. Amsterdam: Maven Publishing, 2013. Zie ook de boekbespreking van Rogier Havelaar in deze cdv-bundel.
- 2 Jeremy Rifkin, *The Zero Marginal Cost Society. The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. Londen: Palgrave Macmillan, 2014.
- 3 Zie Nationale DenkTank, 'Onuitputtelijke grondstof: Big Data'. Zie <http://www.nationale-denktank.nl/wp-content/uploads/2014/03/Big-Data-management-summary-Nationale-DenkTank-2014-140226.pdf>
- 4 Zie de boekbespreking van Stephan

- Grimmelikhuijsen in deze cdv-bundel.
- 5 Zie Paul Frissen, 'Een onttoverde wereld', in: E.M.H. Cornelissen, P.H.A. Frissen, S. Kensen en T. Brandsen (red.), *Betoverend bestuur. Legitimiteit, vitaliteit en meervoudigheid*. Den Haag: Boom Lemma, 2007, pp. 17-32.
- 6 Vgl. Alessandro Baricco, *De barbaren*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2012. Baricco stelt dat onze cultuur in een overgangsfase zit van een oude hiërarchische boeken-cultuur naar een horizontalistische internetcultuur, waarbij het een niet zonder meer beter of slechter is dan het ander.
- 7 Zie de bijdrage van Peter Cuyvers in deze cdv-bundel.
- 8 Zie het interview met Jacob Kohnstamm in deze cdv-bundel.
- 9 Zie de bijdrage van Esther Keymolen in deze cdv-bundel; N.M. Richards en J.H. King, 'Three Paradoxes of Big Data', *Stanford Law Review Online* 66 (2013), pp. 41-46.

- 10 Zie de bijdrage van Esther Keymolen in deze CDV-bundel.
- 11 Vgl. Peter-Paul Verbeek, *De grens van de mens. Over techniek, ethiek en de menselijke natuur*. Rotterdam: Lemniscaat, 2011.
- 12 Paul Ricœur, *Soi-même comme un autre*. Parijs: Seuil, 1990, p. 278.
- 13 Hannah Arendt, *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1958.
- 14 Dit element komt bijvoorbeeld terug in de bijdragen van Bomhof, De Graaf, Kohnstamm, Van Est, Griffioen, Cuyvers en Pieterse & Van Heesewijk.
- 15 Zie de bijdrage van Beatrice de Graaf in deze CDV-bundel.
- 16 Zie met name de bijdragen van Peter Cuyvers en Josien Pieterse & Mieke van Heesewijk in deze CDV-bundel.
- 17 Zie de bijdrage van Rinie van Est in deze CDV-bundel.
- 18 Zie de bijdrage van Marianne Hirsch Ballin in deze CDV-bundel.
- 19 Zie de bijdrage van Bart van der Sloot in deze CDV bundel.
- 20 Zie de bijdrage van Esther Keymolen in deze CDV-bundel.
- 21 Zie de bijdrage van Erna Scholtes in deze CDV-bundel. Zij belicht de schaduwkanten van transparantie.
- 22 Zie behalve het interview met Jacob Kohnstamm ook de bijdrage van Henk Griffioen in deze CDV-bundel.
- 23 Zie de bijdrage van Peter Cuyvers in deze CDV-bundel.
- 24 Zie de bijdrage van Frank Bosman in deze CDV-bundel.
- 25 Zie het interview met Jacob Kohnstamm in deze CDV-bundel.
- 26 Vgl. 'Interview met Wim van de Camp. Big Data niet tegengaan, maar begeleiden'. Zie www.christendemocraat.nl/2014/07/interview-met-wim-van-de-camp-big-data-niet-tegengaan-maar-begeleiden/
- 27 Alexandra Gabrielli, 'Hoe kan ik beter communiceren op de werkvloer?' Zie www.beroepseer.nl/nl/video/andere/item/888-hoe-kan-ik-beter-communiceren-op-de-werkvloer?

*De gevolgen van Big
Data voor politiek en
samenleving*

Big Data: kleine data worden groot

Wat is dat Big Data eigenlijk en waarom doet iedereen er zo opgewonden over? Om de ontwikkelingen die nu onder de noemer 'Big Data' op ons afkomen goed te kunnen plaatsen, is het nuttig terug te kijken op de ontwikkeling van elektronische informatiedeling op het web, en om vooruit te kijken naar wat web 4.0 genoemd kan worden. De vragen die daarbij centraal staan, zijn niet primair technologisch of juridisch. Cruciaal is of gebruikers de weerbarstige mogelijkheden van Big Data tot verstandige volwassen praktijken kunnen omvormen.

---

door *Freek Bomhof*

De auteur is werkzaam bij TNO als programmamanager van het Big Data-onderzoek.

HET INTERNET IS EEN VERZAMELING van allerlei technologieën die het mogelijk maken om informatie op computers gemakkelijk te verspreiden – een soort basisinfrastructuur waar veel verschillende dingen mee gedaan kunnen worden. De toepassing die in de jaren negentig het bekendst geworden is, is het world wide web: een manier om documenten die op computers staan gemakkelijk voor de hele wereld inzichtelijk te maken. Het world wide web is door Tim Berners-Lee op CERN ontwikkeld en was in eerste instantie vooral in academische en technische kringen bekend. Pas midden jaren negentig werd een computeraansluiting ook voor consumenten haalbaar, waren zogenoemde 'grafische browsers' (waarvan *Netscape* een van de eerste was) gemeengoed, én waren er inmiddels handige diensten, zoals zoekmachines. Wie medio jaren negentig zelf een website had, hoorde bij een technische voorhoede: internettechnologie was

technologiegedreven. Achteraf kunnen we deze fase web 1.0 noemen: het *web of information*.¹ Het is nu amper meer voor te stellen, maar voor eind 1997 gebruikten we geen Google, maar Yahoo, Ilse of AltaVista: het icoon van web 1.0 is vrij laat in beeld gekomen.

Vanaf circa 2000 nam de ontwikkeling van sociale media een grote vlucht: denk aan LinkedIn, Hyves, Facebook. Het gebruik van het web werd gemeengoed en vooral niet-technische gebruikers bepaalden in hoge mate wat er gebeurde. Dit wordt ook wel web 2.0 genoemd: het *web of people*. Opmerkelijk is dat de technologische vernieuwing in deze fase veel minder ingrijpend was: het was vooral gebruikmaken van de technieken van de jaren negentig, maar dan sneller, mooier en vooral toegankelijker. Web 2.0 is vooral aangedreven door de gebruikers: ook ingrijpende vernieuwingen, zoals breedband en smartphones, deden zich in deze periode vooral door de enorme marktvraag voor.

Vanaf ongeveer 2010 krijgen technologische ontwikkelingen weer meer aandacht. Eén ervan is het *Internet of Things*: de gedachte dat ook 'dingen' online kunnen zijn en gegevens kunnen delen met hun omgeving. Niet alleen de spreekwoordelijke koelkast (die volgens sommigen nog steeds zelf de supermarkt zou moeten informeren over het feit dat de melk op is), maar ook de thermostaat, beveiligingscamera's, auto's, sluizen, parkeermeters en verkeerslichten. Sensoren worden goedkoper en kleiner, en gevoegd bij de goedkopere en alomtegenwoordige (draadloze) verbindingen leidt dat tot een stortvloed aan gegevens: Big Data. Een minder in het oog springende ontwikkeling is het 'semantisch web': een verzameling technologieën die computers in staat stelt om niet alleen 'dom' met gegevens zelf te werken maar ook met de betekenis en onderlinge samenhang ervan. Dit alles kan ook wel 'web 3.0' genoemd worden: het *web of data*. Uit de beschrijving ervan blijkt wel dat deze fase weer vooral technologiegedreven is.

Als we nu deze ontwikkeling doortrekken, is het niet vreemd om te veronderstellen dat het huidige technologisch gedreven web 3.0 gevolgd gaat worden door een web 4.0 waarin individuen, organisaties en de maatschappij de nieuwe mogelijkheden omarmen op een manier die we ons nu nog niet helemaal kunnen voorstellen. (Als de mooie indeling in decennia zich doorzet, zou dit rond 2020 duidelijk moeten gaan worden.)

Eind jaren negentig werden er congressen, boeken en cursussen aan 'virtueel winkelen' gewijd: men zag de mogelijkheden, maar hoe die effectief te benutten was de grote vraag. Inmiddels is het starten van een webshop met een uurtje muisklikken wel geregeld en vragen we ons af waarom we daar twintig jaar geleden zo ingewikkeld over deden. Natuurlijk, de technologie heeft het allemaal veel gemakkelijker gemaakt, maar er zijn ook ontwikkelingen geweest – zoals iDeal (veilig en makkelijk betalen),

het keurmerk Thuiswinkel Waarborg en het pionierswerk van Amazon, Marktplaats en bol.com – die dit vroeger zo moeizame fenomeen tot iets heel gewoons hebben gemaakt. En zoals er eind jaren negentig grote (maar niet-technische) ingewikkeldheden rondom het internet hingen, is dat nu rondom Big Data, en eigenlijk het hele web 3.0, ook weer het geval.

DE TECHNOLOGIEGEDREVEN MOGELIJKHEDEN VAN WEB 3.0

Net zoals de eerste internettoepassingen vooral gericht waren op efficiency, zijn veel toepassingen van Big Data ook te vinden in nogal ‘technologisch-industriële’ omgevingen. Zo is een van de eerste Big Data-toepas-

Net zoals de eerste internettoepassingen vooral gericht waren op efficiency, zijn veel eerste toepassingen van Big Data ook te vinden in ‘technologisch-industriële’ omgevingen

singen binnen het TNO-onderzoek gevormd door het IJkdijkprogramma. De gedachte die bij deze toepassing is uitgewerkt, komt erop neer dat het nuttig is om zo precies mogelijk de sterkte van een dijk te kunnen bepalen. Immers, een dijkdoorbraak leidt tot zeer kostbare gevolgschade die je wilt voorkomen, bijvoorbeeld door preventief onder-

houd te plegen. Als daarentegen een dijk nog in prima staat verkeert, kan het regulier geplande onderhoud uitgesteld worden, waarmee ook geld bespaard wordt. In een reeks experimenten heeft TNO met een groot aantal partners aangetoond dat de data die uit grote hoeveelheden metingen op basis van allerhande sensoren afkomstig is, tot nauwkeurige modellen kan leiden om de sterkte van een dijk goed te kunnen voorspellen.

Deze gedachte is op meer plaatsen toegepast: de sterkte van bruggen, de betrouwbaarheid van ondergrondse gasleidingen, en recent nog de sterkte van huizen in Groningen in de gaswinningsgebieden. In feite kan het bij alle kostbare infrastructuren nuttig zijn om zo goed mogelijk in te schatten of er al dan niet onderhoud nodig is.

Kenniswerkers kunnen tot op zekere hoogte óók als zo’n kostbare infrastructuur gezien worden: de Nederlandse kenniseconomie. En inderdaad loopt er een verkennend onderzoek om na te gaan of op basis van allerhande sensorgegevens kan worden voorspeld of iemand risico loopt om binnenkort burn-outklachten te ontwikkelen.² Dat blijkt overigens vrij goed te kunnen. Er wordt gebruikgemaakt van sensoren die iets zeggen over de fysieke leefstijl van de kenniswerker (bijvoorbeeld de hoeveelheid beweging die hij krijgt), maar ook van de tijdstippen waarop mail verstuurd wordt en van de toon waarin die berichten dan gesteld zijn. Hoe nuttig dat

ook kan zijn, dit roept natuurlijk direct vragen op: van wie zijn die gegevens eigenlijk? Wie mag ze inzien? Wat mag ermee gebeuren? En het roept ook vragen op over de wenselijkheid van zo'n mogelijkheid. Kan een werkgever bijvoorbeeld zijn verantwoordelijkheid voor de gezondheid van zijn mensen van zich afschuiven omdat hij hun een app ter beschikking heeft gesteld waarmee zij zelf kunnen zien of ze gevaar lopen?

Dit voorbeeld is dan nog een toepassing die redelijk rechttoe rechtaan is. De steeds bredere beschikbaarheid van data, de aanwezigheid van sensoren en de ontwikkeling van slimme manieren om dat allemaal te combineren, leiden tot onverwachte relaties. Israëliische onderzoekers hebben gevonden dat de straalverbindingen tussen de masten van het mobiele telefoonnetwerk bij nauwkeurige analyse gegevens over neerslag blijken te bevatten: een buienradar op basis van het gsm-netwerk.³ In Afrika is dat een nuttige toepassing. Ander hergebruik van gegevens is veel enger: het blijkt mogelijk om uit camerabeelden het geluid te destilleren dat op dat beeld aanwezig is.⁴ Een gesprek afluisteren door 'gewoon' met een gevoelige camera een zak chips te filmen blijkt mogelijk. Dat roept nog veel meer vragen op: van wie is de data eigenlijk? Mag je ook alles waarnemen, opslaan en analyseren wat je kúnt waarnemen?

De antwoorden op deze vragen zullen de komende jaren, in de aanloop naar web 4.0, gegeven gaan worden. Dat de gedachten daarover nogal grillig kunnen uitpakken, illustreert het volgende voorbeeld.

Toen de slimme meter geïntroduceerd werd, kwam er al snel een discussie op gang over de privacyaspecten daarvan: 'ze' zouden aan het energieverbruik bijvoorbeeld kunnen zien of de bewoners afwezig of zelfs op vakantie waren. Dit konden 'ze' natuurlijk al jaren zien aan pinbetalingen, reisgegevens en locatiegegevens van de mobiele telefoon, maar de slimme meter was duidelijk de druppel die de emmer deed overlopen.

In Duitsland is daarentegen de slimme meter met veel minder discussie geaccepteerd. Een van de redenen die een Duitser mij daar ooit eens voor gaf was dat de slimme meter in Duitsland voor veel mensen ook een soort geldboompje is: lange tijd was het in Duitsland wettelijk zo dat teruggeleverde energie voor een hoge prijs werd afgerekend, en voor het terugleveren van energie (uit zonnepanelen of windmolens) is zo'n slimme meter noodzakelijk.

Vergelijk dit met de manier waarop de dienst Google Street View ontvangen is. In Duitsland ontstond hierover een vrij sterk debat, wat ertoe leidde dat Google verplicht werd om foto's van woonhuizen te vervagen (blurren) als bewoners daarom vroegen; inmiddels heeft een kwart miljoen Duitsers dit gedaan. In Nederland is de ontvangst van Google Street View veel minder kritisch geweest.

We zien dus dat de ontvangst van dezelfde dienst in min of meer verge-

lijkbare landen diametraal van elkaar kan verschillen. Het zou goed zijn om na te denken over hoe we willen omgaan met dit soort ontwikkelingen die onze informatiesamenleving vormgeven.

HOE WILLEN WIJ DAT WEB 4.0 ERUIT GAAT ZIEN?

We zullen de komende jaren met elkaar gaan bepalen hoe web 4.0 eruit gaat zien. De technici zijn daar vandaag de dag mee bezig. Juristen zijn er ook mee bezig, maar worstelen met de snelheid van de technologische ontwikkelingen: een wet moet relevant blijven, ook als de onderliggende technologie verandert. Dat leidt soms tot het achter de feiten aan rennen, zoals bijvoorbeeld ‘the right to be forgotten’⁵ pas nu voor het eerst enige praktische betekenis begint te krijgen, terwijl het probleem eigenlijk al met de komst van zoekmachines, maar zéker met de opkomst van sociale media actueel werd.

Maar: de belangrijkste discussie over wat we met web 4.0 willen, zal niet technologisch zijn en ook niet juridisch. Die discussie wordt misschien ook helemaal niet expliciet gevoerd, maar vormt zich door het dagelijks gebruik van informatietechnologie: het gedrag van de internetgebruiker. Daarmee is dit eerder een ethische discussie: sommige dingen dóe je gewoon niet.

Basisschoolkinderen wordt tegenwoordig geleerd hoe om te gaan met informatie op het internet: niet alles wat je met Google vindt, is betrouwbaar. Je wachtwoorden geef je niet aan anderen. Je maakt niet zomaar geld over naar een onbekende webshop. Het gaat helaas nog geregeld mis, maar hoe je op internet om zou moeten gaan met het vertrouwen van anderen is inmiddels toch redelijk gemeengoed geworden.

De nieuwe mogelijkheden van web 4.0 zullen echter veel verder gaan dan vertrouwen. Het gaat over de vraag of een verzekeraar (of werkgever) iemands persoonlijke data mag gebruiken voor een risico-inschatting. Of mensen hun persoonlijke gegevens voor zichzelf mogen houden. Op welke manier een dienstverlener ter verantwoording kan worden geroepen als een beslissing op basis van een Big Data-computeranalyse fout blijkt te zijn. Wie aansprakelijk is als zelfrijdende auto’s (die zeer data-intensief zijn) ongelukken veroorzaken. Hoe ver politie kan gaan bij het op basis van Big Data-analyses voorkomen van misdaden (*predictive policing*).

Eén ding is duidelijk: als iets technologisch mogelijk is, zal het gemaakt worden ook. De vraag is dan niet *of*, maar *hoe* we willen gebruikmaken van die mogelijkheden.⁶

NIET VERBIEDEN, MAAR BIJSTUREN

Van nieuw ontwikkelde technologie is zelden in één klap duidelijk wat we ermee aan moeten. De grammofoon werd door Edison gezien als een uitstekende manier om de laatste woorden van mensen op hun sterfbed vast

Van nieuw ontwikkelde technologie is zelden in één klap duidelijk wat we ermee aan moeten

te leggen, om de tijd weer te geven, of om blinden de gelegenheid te geven naar boeken te luisteren. Muziek vastleggen en verspreiden voegde hij onder aan zijn lijstje toe; dat zou ook kunnen – tegenwoordig zouden we juist die toepassing de ‘killer app’ van de grammofoon

noemen. Het is dus zoeken naar de manier waarop we er het meest voordeel van hebben, en daarbij vermijden dat de nadelen de overhand krijgen.

De ontwikkelde technologie zou een aantal kenmerken moeten hebben: de nieuwe technologie zou transparant moeten zijn zodat duidelijk is waar ze vandaan komt en hoe ze werkt; ze zou mensen moeten verbinden in plaats van isoleren; de productie, het beheer en het eigendom ervan zouden decentraal moeten zijn; men moet de keus hebben om de technologie *niet* te gebruiken, of op zijn minst de mogelijkheid om deze aan te passen; er moeten dus ook alternatieven voor zijn; en ze moet een minimale impact op ecosystemen hebben.⁷

Is dit alleen iets wat relevant is voor technologen? Nee, zeker niet. Introductie van nieuwe technologie vergt anticipatie (hoe kan ze gebruikt gaan worden?), continue beoordeling (verandert er iets in een verkeerde richting?), het inschatten van risico's (wat kan er misgaan?), het snel herstellen van schade (ingrijpen waar nodig) en ombuigen in plaats van verbieden. Dat is een taak voor ontwerpers, wetgevers, beleidsmakers, financiers en dergelijke, maar ook voor gebruikers, burgers, belangengroeperingen; zoals Peter-Paul Verbeek ons voorhoudt beïnvloeden techniek en moraal elkaar wederzijds.⁸

TECHNIEK BEÏNVLOEDT ONZE NORMEN

Technologische ontwikkelingen kunnen dus niet sec bekeken worden en langs de meetlat gelegd worden van wat wij acceptabel vinden; die meetlat wordt namelijk door de technologie beïnvloed. Zoals prenatale diagnostiek het debat over abortus heeft beïnvloed, zo zal een datagedreven innovatie als de zelfrijdende auto het debat over verkeersveiligheid beïnvloe-

den. In de voorbeelden hierna zal ik vooral naar persoonlijke data kijken: dat staat momenteel het meest in de belangstelling.

Een voorbeeld uit web 1.0/web 2.0: privacy vinden we zeer belangrijk en iedereen heeft het recht om zijn persoonlijke gegevens buiten de openbare sfeer te houden. In de zakelijke wereld echter is het hebben van een (publiek) LinkedInprofiel inmiddels dermate normaal geworden dat het daar op zijn minst een lichte achterdocht wekt als een zakenpartner *niet* op LinkedIn te vinden is.

Web 3.0, met al zijn meet- en analysemogelijkheden, kan ook aanleiding geven tot zulke veranderingen in houding. Neem het eerder genoemde onderzoek waarin werd nagegaan of kenniswerkers risico lopen om binnenkort een burn-out te ontwikkelen. Een eerste belangrijke keus is natuurlijk wie eigenaar van de data is; de consensus lijkt te gaan worden dat die data van de werknemer zelf is en blijft, inclusief de uitkomst van een analyse. Werkgevers zouden zo'n burn-outrisicoapp echter wel aan kunnen bieden aan hun werknemers. Deelname is natuurlijk vrijwillig, maar hoe zou de werkgever reageren als iemand zich dan *tóch* met burn-outklachten ziek meldt? De middelen die aangereikt worden houden een impliciete opdracht in: 'Maak er gebruik van! Het is in je eigen belang!' Zo bekeken zou zelfs een verplichting een optie kunnen zijn: het gebruik van fysieke beveiligingsmiddelen kan immers ook door werkgevers verplicht gesteld worden, en de overheid doet hetzelfde met bijvoorbeeld veiligheidsgordels. De norm kan dus worden: als er mogelijkheden zijn om je eigen gezondheid in de gaten te houden, ben je eigenlijk (moreel of wettelijk) verplicht om dat ook te doen.

BIJSTUREN DOOR KEUZES TE MAKEN EN DOOR BIJ TE LEREN

Zoals eerder gesteld: niet verbieden, maar ombuigen. Wat voor soort keuzes zijn dat dan? Hierna volgen enkele voorbeelden van keuzes die de overheid kan maken voor de manier waarop zij Big Data inzet.⁹

Ten eerste de keus op welke waarden nadruk gelegd wordt: privacy & autonomie aan de ene kant, versus effectiviteit, efficiency & veiligheid aan de andere kant. Als er een tegenstelling is (dat hoeft niet altijd), wat geeft dan de doorslag?

Ten tweede de keus van de mate van toegankelijkheid van data: een lage mate van toegang (dus data alléén gebruiken voor het doel waarvoor deze verzameld is, en deze ook niet makkelijk uitwisselbaar laten zijn), versus een hoge mate van toegang (data kan en mag vrij gedeeld en gekoppeld worden).

Door deze keuzes maximaal door te trekken en uit te werken in toekomst-scenario's is nagegaan hoe dat dan uit kan pakken. Bij de toetsing (welke kant bewegen we nu op?) blijkt dat er momenteel helemaal niet zulke duidelijke

keuzes gemaakt worden. Soms ligt de nadruk op privacy, soms op efficiency. Soms mag data helemaal niet gekoppeld en gedeeld worden, soms verwacht de burger dat juist. Kennelijk is hier nog geen duidelijke visie op. Het is goed ons te realiseren dat slecht doordachte of impliciet gemaakte keuzes hier tot ongewenste resultaten kunnen leiden: het zal niet veel moeite kosten om een voorstelling te maken van doemscenario's die een combinatie van *1984* en *Minority Report* zijn; of waarin datamonopolisten alle macht hebben gekregen; of waarin er nieuwe tweedelingen ontstaan tussen haves en havenots.

De overheid is natuurlijk niet de enige die keuzes maakt – bedrijven en burgers doen dat ook. Maar de overheid maakt wel wetten waar de maatschappij mee te maken heeft en die soms anders uitpakken dan bedoeld: de cookiewet bijvoorbeeld leidt vooral tot ergernis bij degenen wiens privacy verondersteld werd erdoor beschermd te worden.

De komende tijd zullen we ook als maatschappij duidelijker keuzes moeten gaan maken over hoe we met persoonlijke data om wensen te gaan. Uit het voorbeeld van Google Street View versus de slimme meter in Duitsland en Nederland blijkt al dat we onze normen momenteel nog aan het vaststellen zijn. Om die normen te kunnen bepalen, moeten we wel weten waar we het over hebben. Techniek, of deze nu door overheid of bedrijfsleven gebruikt wordt, zal daarom transparant moeten zijn. Transparantie is echter wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde.¹⁰ We hoeven heus niet allemaal een universitaire graad *computer science* te halen, maar we moeten wel een basisbegrip ontwikkelen van wat data en dataverwerking eigenlijk zijn. Dat is: dingen uitproberen, voorbeelden verzamelen, publiek debat, onderwijs. Net zoals we sinds web 1.0 op basisscholen leren dat Google niet altijd gelijk heeft en dat Wikipedia mooi is maar dat je je oordeel op meer dan één bron moet baseren, zo zullen we na web 3.0 allemaal een beetje meer verstand moeten krijgen van de data om ons heen.

Noten

- 1 <http://www.frankwatching.com/archive/2009/01/05/web-webber-webstvan-10-naar-30-en-verder/>
- 2 <http://www.swell-project.net/>
- 3 <http://tweakers.net/nieuws/42385/gsm-masten-registreren-neerslag.html>
- 4 <http://www.nu.nl/tech/3844794/mit-reconstrueert-geluid-via-trillingen-van-zak-chips.html>
- 5 http://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_be_forgotten
- 6 Evgeny Morozov gaat in zijn boek *To Save Everything, Click Here. The Folly of Technological Solutionism* (Perseus,

- 2013) overigens ongemeen fel tegen deze gedachte in en vindt dat we niet moeten proberen om elk probleem van een technologische oplossing te voorzien. Hij brengt waardevolle punten in, maar verzuimt aan te geven hoe we hier in de praktijk mee om zouden moeten gaan.
- 7 Kevin Kelly, *What Technology Wants*. Londen: Penguin, 2011.
- 8 Peter-Paul Verbeek, *Op de vleugels van Icarus*. Rotterdam: Lemniscaat, 2014.
- 9 A. Madho, *Big data. Gradueel of kwantitatief?* (masterthesis Public Information Management). Den Haag: HEC, 2014.
- 10 <http://www.bigdata-startups.com/transparency-in-big-data-is-not-enough/>

Ecce homo: herkenning en registratie van personen in het Big Data-tijdperk

Vanaf de negentiende eeuw zijn de herkenning en registratie van personen steeds belangrijker geworden. Het paradigma van sciëntisme heeft de burelen van de macht sindsdien niet meer verlaten en kan worden samengevat als ‘meten is weten’. Het paradoxale gevolg is dat naarmate de technologieën van registratie en herkenning werden verfijnd, de persoon uit beeld raakte. In deze tijd van Big Data is een nieuw sociaal contract nodig, met meer aandacht voor het aspect van tweezijdigheid en met de erkenning dat er een onoplosbare spanning bestaat tussen persoon en profiel, tussen kennen en profileren.

.....
 door *Beatrice de Graaf*
 .....

De auteur is hoogleraar History of International Relations & Global Governance aan de Universiteit Utrecht.

BEGIN APRIL 2004 REISDE IK PER TREIN NAAR MADRID, om daar een cursus Spaans te volgen. Aangekomen op station Atocha vond ik de hele stationshal bedekt met kaarsen en kleine briefjes.¹ Daarop stonden de namen vermeld van de slachtoffers die waren omgekomen bij de aanslagen van 11 maart, zo'n vier weken eerder. Het station was veranderd in een altaar, een monument ter nagedachtenis aan de 191 mensen die daar op 11 maart, en in de dagen daarna, aan hun verwondingen waren bezweken. Het zien van al die briefjes, als een onmiddellijke en uiterst persoonlijke uitdrukking van gemis, verdriet en woede, schokte me enorm. In de eerste plaats omdat het veel dichterbij kwam dan overheidsverklaringen,

krantenberichten of zelfs televisieopnames. In de tweede plaats omdat het Atocha veranderde in een historisch monument, een ‘memorial’. Vanaf dat moment liet dit beeld mij niet meer los. Wat betekenen namen voor ons? Wat betekent het wanneer we zulke lijsten opstellen – zeker wanneer dat gebeurt tijdens of na grote rampen of crises? En hoe verhoudt zich dat tot alle geautomatiseerde praktijken van registratie en herkenning?

Het vaststellen, kennen, opschrijven en vereeuwigen van de namen is het tragische, maar onmisbare ritueel dat na elke oorlog, elk conflict, elke ramp of aanslag terugkeert. Namen onderscheiden, tillen iemand uit de vergetelheid en beschermen hem of haar, maar kunnen juist ook in dienst staan van politieke ontmactiging.

In dit artikel staat de herkenning en registratie van personen in de geschiedenis en in het veiligheidsbeleid centraal. Ik zal betogen dat daar twee kanten aan zijn: een persoonlijke en een onpersoonlijke. Beide zijn nodig, maar vooral aan die laatste vorm kleven veel risico’s. Het belangrijkste probleem dat ik hier wil belichten is de vraag of er bij alle aandacht voor stromen data nog aandacht overblijft voor de personen en de namen die achter die digitale schaduwen schuilgaan, of dat die erdoor worden verstikt.

PRAKTIJKEN VAN REGISTRATIE EN HERKENNING IN DE GESCHIEDENIS

Voor nabestaanden zijn namen belangrijk, voor de kerk en de staat is dat ook altijd het geval geweest. Namen geven een ordening aan: ze plaatsen de persoon in verhouding tot bezit en erfgoed, tot schade en vergoeding, tot belasting en dienstplicht.

In 1563 besloot de Rooms-Katholieke Kerk op het Concilie van Trente dat priesters voortaan geboortes en huwelijken dienden vast te leggen. Ruim tweehonderd jaar later begonnen ook de seculiere autoriteiten zich op centraal niveau met de gegevensopslag over de identiteit van burgers te bemoeien. Waarom duurde het zo lang voordat er een centrale praktijk van registratie en herkenning werd ingevoerd? Dat had te maken met politieke bezwaren en de afwezigheid van een direct belang bij volkstellingen en identiteitsregistratie. Het aantal inwoners was een indicator voor het relatieve gewicht van een stad. Steden als Dordrecht en Haarlem hielden liever geheim dat ze op basis van hun inwonertal eigenlijk minder invloed dienden te hebben dan steden als Rotterdam of Leiden, die groter en rijker waren. Ook religieus bestonden er bedenkingen. Had de Heer koning David immers niet met een vernietigende plaag gestraft nadat hij zo overmoedig was geweest om zijn volk te laten tellen?

Tot aan de napoleontische periode stond de registratie van personen in dienst van de overdracht van eigendom, van de garantie van welvaart en

welzijn op lokaal niveau, van de lucratieve bedrijfsvoering van gildes en compagnieën, en van de paraatheid van de krijgsmacht. Herkenning en registratie als praktijk van een centrale bestuursrationaliteit, als onderdeel van veiligheidsbeleid, bestond nog niet. Politie en justitie, die er op plaatselijk niveau al wel waren maar op landelijk niveau nog niet, hadden een primitieve, simpele methode om de openbare orde en veiligheid te waarborgen. Criminelen werden gebrandmerkt of verminkt, zodat rondreizende misdadigers snel werden herkend. Paspoorten bestonden wel, maar werden slechts incidenteel en temporeel verstrekt: in oorlogstijd hadden burgers die een grens wilden passeren, of handel in een grensgebied bedreven, een identiteitsdocument nodig.²

Herkenning en registratie hadden een zeer nauw omschreven vorm en doel; denk aan zeebrieven, tolbrieven, aktes van legaliteit, gezondbrieven, vrijgeleides of attestaties de vita die mensen bij zich droegen.³

REGISTRATIE EN HERKENNING ALS ONDERDEEL VAN EEN SOCIAAL CONTRACT

Met de opkomst en de uitbreiding van de natiestaat in organisatorische, bureaucratische en centralistische zin, kreeg registratie en herkenning een andere plaats. We zouden kunnen betogen dat er rond 1800 een nieuw sociaal contract tot stand kwam. De metafoor van het sociale contract was een product van de verlichting. In Nederland sprak de Boekenwet van 3 juni 1803, dus ten tijde van de Bataafse Republiek, voor het eerst van een ‘Maatschappelijk Verdrag’. Dat begrip was afkomstig uit Jean-Jacques Rousseaus beroemde werk *Du contrat social* en behelsde het idee van een oorspronkelijke toestand van gebrek of conflict die kon worden opgelost door als gemeenschap van individuen bepaalde functies en taken aan een centraal gezag uit te besteden.⁴ Op veiligheidsgebied betekende dat acceptatie van gezag en het opschorten van eigen recht in ruil voor bescherming en conflictregeling. Nu was dat in de tijd van Napoleon natuurlijk een uitermate eenzijdig contract, want van tweezijdigheid was nauwelijks sprake. De centralisering van veiligheidsbeleid, het uitrollen van nationale jurisdicties en het opzetten van een geheime politie werden de burger opgedrongen.

Van echt statelijk veiligheidsbeleid kan in Nederland pas vanaf de Bataafse Republiek en de daaropvolgende Franse tijd worden gesproken. Die periode luidt eveneens het begin in van centrale registratie en herkenningpraktijken van personen. Dat is geen toeval. Samen met de invoering van een nationale jurisdictie (de Code Napoléon, en het Crimineel Wetboek van 1809), de dienstplicht en een nieuw belastingstelsel plaatsten die ingrijpende hervormingen het individu in een veel strakkere relatie tot overheid, grondgebied en nationaliteit.⁵ De groepen zwervers, ‘vagebon-

den', 'zigeuners', bastaardkinderen en overige buitencategorieën werden ingelijfd in het lichaam van de moderne staat. Identiteit werd een permanente categorie, en de registratie daarvan kwam los te staan van iemands kerkelijke staat, handelsactiviteiten, eigendomsoverdracht of lichamelijke verplaatsing. Het 'sociale contract' hield in dat burgers vanaf dit moment ongevraagd werden geregistreerd en aan gezag en geweldsmonopolie werden onderworpen. Willem I nam het netwerk van informanten over dat door Lodewijk Napoleon was opgezet, organiseerde volkstellingen en begon allerlei statistische gegevens over zijn nieuwe populatie, hun eigendom, inkomsten en grondgebied te verzamelen.

En wat kreeg de burger terug voor het ter beschikking stellen van zijn persoon en persoonsgegevens aan de nieuwe natie? Hij werd allereerst formeel beschermd in zijn persoonlijke levenssfeer. Het begrip 'veiligheid' heeft in het Nederlands een heel positieve, persoonlijke betekenis. 'Veiligheid' komt van het Middelnederlandse 'veilich', van het Middelnederduitse 'velich' en het Oudfriesse 'felig', dat 'trouw', 'dierbaar' en 'vriendelijk' betekent. Die associaties moeten vervolgens worden gekoppeld aan de etymologie van 'zeker' (denk aan het Engelse 'security' of het Duitse 'Sicherheit'), dat van het Latijnse 'securus' komt, dat wil zeggen 'se cura', ofwel 'zonder zorgen', 'vrij van schuld en straf'.

Herkenning en registratie dienden dus zowel de overheid als de burger en plaatsten beide in een relatie tot elkaar. De naam van de burger werd instrument (van de overheid, voor de uitoefening van gezag) en schild (van de burger, ter bescherming van zijn grondrechten) tegelijk.

DE PERSOON IN BEELD

In de loop van de negentiende eeuw kwam de burger steeds meer in beeld. Met de industriële revolutie en de bijbehorende schaalvergroting kregen herkenning en registratie een steeds belangrijker plaats. Bevolkingsgroei

Met de industriële revolutie en de bijbehorende schaalvergroting kregen herkenning en registratie een steeds belangrijker plaats

en industriële schaalvergroting drukten zich uit in een paradigma van sciëntisme dat de burelen van de macht sindsdien niet meer heeft verlaten en dat kan worden samengevat als 'meten is weten'. Herkenning en registratie werden groot-schaliger, gestandaardiseerder.

Daardoor werd dit proces objectiever, maar tegelijk ook onpersoonlijker.

De volkstellingen zijn al genoemd. Maar de techniek schreed voort en werd door de bijbehorende bestuursrationaliteit van veiligheid, die zich

uitdrukte in een uitbreiding van het politie- en justitieapparaat en de krijgsmacht, ook toegepast op het lichaam van de burger. Met de opkomst van de antropometrie werd de burger niet alleen als individu maar ook als lichaam in kaart gebracht. Die techniek, die in 1895 door de Rotterdamse commissaris Willem Voormolen naar Nederland werd gehaald en waarvoor hij samen met de bedenker ervan, Alphonse Bertillon, in 1896 een koninklijke onderscheiding ontving, was buitengewoon tijdrovend. Alle uitsteeksels, botten en lengtes moesten worden opgemeten en in een formulier met tientallen vakjes worden ingevuld. Dat duurde uren. Bovendien ging bij het herkennen van de maten dikwijls wat mis. De invoering van de dactyloscopie (vingerafdrukken) in de politiepraktijk rond 1900 maakte het al veel eenvoudiger om personen ontegenzeggelijk te herkennen en hun unieke kenmerken te registreren. Ook de fotografie werd vanaf het einde van de negentiende eeuw ingezet bij de registratie en herkenning vanuit veiligheidsoogpunt. Misdadigers, anarchisten en socialisten werden opgemeten, gefotografeerd en op die manier als databestand opgeslagen en gecommuniceerd.⁶

De technologie van registratie en herkenning bleef in Nederland in deze periode achter bij de ontwikkelingen in het buitenland.⁷ De techniek was er al wel, maar die was te duur en vereiste te veel mankracht. Bovenal ontbrak de politieke wil of aanleiding om die nieuwe technologieën van registratie en herkenning op grote schaal te gaan toepassen. Pas in 1914 werd onder invloed van de dreigende Eerste Wereldoorlog het paspoort ingevoerd, om de eigen burgers aan de grens te kunnen herkennen en buitenlandse spionage te voorkomen. Die herkenning werd mogelijk gemaakt door een omschrijving van de uiterlijke kenmerken van de drager op het paspoort en door het toevoegen van een pasfoto.

Registratie van burgers nam pas vanaf 1936 een hoge vlucht, toen de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters werd opgericht en toegevoegd aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Binnen vijf jaar had ambtenaar Jacobus Lambertus Lentz, de ‘belichaming van de vooruitstrevende administrateur in Nederland’, alle bevolkingsregisters in Nederland op orde gebracht en in een centraal bestel samengebracht. Op gemeentelijk niveau waren er nu bevolkingsregisters die met de hand, vaak op ponskaartjes, werden bijgehouden.

Na de oorlog was het handhaven van de identificatieplicht en het bijbehorende verplichte registratiesysteem onbespreekbaar. Het kennen en registreren had een bittere bijmaak gekregen. Persoonsinformatie in handen van de centrale overheid werd niet als hulpmiddel, maar juist als bedreiging voor de veiligheid beschouwd. In 1966 waarschuwde de bestuurskundige prof. dr. A. van Braam in zijn oratie tegen automatisering en centralisering van gegevensopslag ‘die de geheimen van onze privacy in één ponskaart, of

in een serie van schakelbare ponskaarten zal vereeuwigen.⁸ Toen de overheid in 1971 een volkstelling uitvoerde en aankondigde dat in 1981 opnieuw te doen, en daarbij nog meer persoonsgegevens op te willen vragen, brak er een storm van protest uit. Zo'n 250.000 personen weigerden aan de telling mee te doen (een overtreding waarvoor ze later een generaal pardon kregen), en velen vulden de lijsten expres foutief in. De regering zag er in 1981 dan ook van af en zou nooit meer op zo'n grootschalig niveau een volkstelling uitvoeren. De Wet Persoonsregistratie verplichtte de overheid in 1982 tot het beschermen van persoonsgegevens. In 1984 werd de Wet op de Centrale Persoonsregistratie bovendien verworpen en in 1989 omgezet in een Wet op de Gemeentelijke Basisadministratie. Dat had te maken met overwegingen aangaande de privacy en gemeentelijke autonomie. Het zou tot 1994 duren voordat de identificatieplicht weer werd ingevoerd.

We kunnen over deze periode concluderen dat de burger enerzijds steeds omvangrijker in beeld werd gebracht, met behulp van foto's, persoonsbewijzen en een centrale registratie. Anderzijds was dit sociale contract als veiligheidsproject slechts een bescheiden onderneming wanneer we het vergelijken met de inspanningen van de overheid op het gebied van onderwijs of armenzorg. Praktijken van herkenning en registratie vanuit veiligheidsoogmerk werden gedurende de gehele negentiende eeuw en tot aan de jaren negentig van de twintigste eeuw alleen onder druk van externe veiligheidsdreigingen of door een vreemde bezetter doorgevoerd. Zonder die exogene druk ontbrak de politieke overtuiging en de bereidheid bij de bevolking om mee te gaan in een versnelling en uitbreiding van herkennings- en registratiepraktijken.⁹

DE PERSOON UIT BEELD

Daarmee zijn we bij het volgende punt aangekomen, de paradox dat naarmate de technologieën van registratie en herkenning werden verfijnd, de persoon uit beeld raakte. Hoe meer informatie en coördinaten van en over personen beschikbaar kwamen, hoe meer metingen er aan het lichaam werden verricht, des te sterker werd dat lichaam gedeconstrueerd en werd de persoon uit beeld verdreven.

De Britse hoogleraar International Politics Jenny Edkins schreef in haar boek *Missing*, dat in 2011 uitkwam: 'There is an intriguing connection between the politics of missing persons, or what happens when people go missing – after violence such as wars or genocides as well as under more everyday circumstances – and the ways in which personhood is regularly produced under current forms of political order in the West, a politics that misses the person, a politics that objectifies and instrumentalizes.'¹⁰ Echte

personen lopen alleen maar in de weg wanneer er sprake is van ongevallen, rampen, aanslagen of andere noodsituaties.

Na de aanslagen in Londen moesten nabestaanden een week wachten tot de namen van de slachtoffers werden vrijgegeven. Omdat de daders zichzelf ook hadden opgeblazen, wilde de politie eerst al het materiaal voor opsporingsdoeleinden veiligstellen. Het ging politie en justitie om het ‘wat’ van de stoffelijke resten (wat had een slachtoffer gedaan?) en niet om ‘wie’ iemand bij leven was geweest. Forensisch onderzoek, herkenning en registratie dienden de orde, die moest worden hersteld, en de juridische waarheidsvinding. Informatieverstrekking aan nabestaanden met het oog op rouwverwerking of ‘closure’ vond pas in een veel later stadium plaats. Hetzelfde gebeurde in Madrid en in Manhattan, zoals al bleek uit de duizenden briefjes en vertwijfelde zoektochten van de nabestaanden.

Maar ook wanneer de personen niet overleden of vermist zijn, staan herkenning en registratie van overheidswege in het licht van objectivering van de persoon, dat wil zeggen het onderwerpen van een persoon aan een bepaalde ordening en staatsgezag. Dat is het tegenovergestelde van subjectivering, die de persoon zelf zoekt, als handelend subject.

De digitale revolutie en de ontwikkeling van DNA-technologieën in de jaren negentig betekenden een opleving en een herwaardering van de praktijken van herkenning en registratie. De aanslagen van 11 september 2001 en de daaropvolgende ‘War on Terror’ versnelden en verhevigden die tendens. De daaropvolgende herijking en uitbreiding van het Nederlandse veiligheidsbeleid hadden een explosie van nieuwe methoden en technieken van herkenning en registratie tot gevolg. En de burger? Die ging daarin mee, uit desinteresse, of in goed vertrouwen, omdat hij juist gekend wilde worden en zich als individu binnen een ‘verweesde’ samenleving maar al te graag aan die veiligheidszorg onderwierp.

Na 9/11 heeft zich bovendien nog een fundamentele verschuiving in de praktijken van registratie en herkenning voorgedaan. Van een zoektocht naar de unieke persoon is de aandacht verschoven naar het vinden van een profiel: als voorspeller van categorische gedragingen of als waarschijnlijkheidsindicator van een bepaald spoor (DNA, RNA, vingerafdruk). Een profiel is een typering van een individu of een groep personen, gebaseerd op karakteristieken. In een NFI-rapport wordt het doel omschreven van een ‘risico- of selectieprofiel’, namelijk ‘het risico in te schatten dat een onbekend persoon tot de doelgroep behoort’. Het rapport vervolgt: ‘Daarnaast kan een profiel dienen om kennis over de doelgroep te verkrijgen, doordat het profiel een beschrijving of typering van de groep geeft.’¹¹

Veiligheidsonderzoek alsmede opsporing en vervolging gericht op een uniek individu hebben concurrentie gekregen van het managen van risi-

co's en risicogroepen in generieke zin. Het beste voorbeeld daarvan zijn de zogenaemde 'signature strikes'. Dat zijn aanvallen met onbemande vliegtuigjes, drones, die op basis van satellietbeelden en generieke besluitalgoritmes worden uitgevoerd en die gericht zijn op individuen of groepen individuen die niet door de veiligheidsdiensten kunnen worden geïdentificeerd. Daarbij gaat het helemaal niet meer om de persoon en diens unieke kenmerken, die door camera's, radars of informanten in beeld kunnen worden gebracht, maar om het profiel van een risicogroep. Iemand wordt aangevallen, omgebracht, weggevaagd op basis van algemene kenmerken (zoals het dragen van een tulband, of het aanwezig zijn op een bepaalde plaats op een bepaalde tijd), zonder dat zelfs maar zijn of haar naam voorafgaand aan de aanval bekend was, om maar te zwijgen van daarna. President Barack Obama buigt zich elke dinsdag over een 'kill list', die 'in effect counts all military-age males in a strike zone as combatants (...) unless there is explicit intelligence posthumously proving them innocent'.¹²

Zo is de persoon volledig uit beeld geraakt. Het profiel is alles wat er van iemand of iets rest. Zijn naam is voor altijd verdwenen. De objectiverende tendens van herkenning en registratie dreigt elke vorm van subjectivering

*De persoon is volledig uit beeld
geraakt; het profiel is alles wat
er van iemand of iets rest*

te verdringen. Bij alle voordelen die profielen en voortschrijdend forensisch onderzoek bieden, moet die constatering voortdurend worden herhaald: een profiel zal nooit samenvallen met de persoon als zodanig. Dat heeft te maken met de be-

trouwbaarheid van de nieuwe technologieën: die zijn immers zo goed als de mensen die ze bedienen. En alle overheidsdiensten weten dat de invoering van een nieuw ICT-systeem of een andere databank zelden gepaard gaat met de benodigde middelen voor de bemensing van die apparaten of systemen.¹³ Dat heeft ook te maken met de betrouwbaarheid van de algoritmes waarmee die technologieën worden aangestuurd. Die algoritmes zijn altijd gebaseerd op aannames en proposities; dat wordt nog weleens over het hoofd gezien. Daardoor zijn er altijd foutmarges in het spel, biases en andere aspecten van het menselijk tekort die door de techniek niet kunnen worden tenietgedaan, maar er soms zelfs door worden versterkt. Denk aan de Amerikaanse veiligheidsdiensten, die er niet in slaagden om de Nigeriaan Omar Faruk Abdulmutallab op de juiste zwarte lijst te plaatsen, zodat die op 25 december 2009 tijdens de vlucht van Schiphol naar Detroit kon proberen een lading explosieven in zijn onderbroek tot ontploffing te brengen. Hoe fijnmazig een profiel ook is, het biedt geen garantie dat je de persoon vangt.

De consequentie is dat al ons genetische materiaal uiteindelijk opge-

slagen zal liggen, dat steeds geavanceerdere technieken van profilering bestaan, dat iedereen uiteindelijk onderdeel zal worden van veiligheids- of strafrechtelijk onderzoek, dat individuele rechtsposities onder druk komen te staan – maar dat het doel van dit alles, te weten meer veiligheid, niet noodzakelijk wordt bereikt. Een DNA- of tegenwoordig RNA-profiel kan immers nog zo uniek zijn, maar het zegt uiteindelijk alleen iets over de waarschijnlijkheid van het bewijs, spoor of profiel. Keith Inman, een Amerikaanse hoogleraar en forensisch toponderzoeker, waarschuwde onlangs nog: ‘Zeker in de vs hebben deskundigen vaak de ambitie om een “video-opname” van de gebeurtenis te maken, omdat de mens nu eenmaal de neiging heeft om een verhaal te vertellen. Maar deskundigen leggen verbanden tussen sporen en de verdachte en tussen sporen onderling – meer niet. We hebben geen data voor verhalen.’¹⁴ De hang naar het construeren van verhalen achter de namen zit bij ons mensen ingebakken. Maar profielen en reconstructies missen het verhaal, want wat ze ook aan sporen of profielen registreren, ze kunnen de persoon uiteindelijk niet kennen. Dat kan ook niet anders, want anders zou je kunnen voorspellen wat de gedragingen van unieke personen zullen zijn, en dat is onmogelijk.

EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT

Is dit dan een pleidooi voor minder veiligheidsbeleid, voor minder herkenning en registratie? Geenszins. Dit is juist een pleidooi voor een nieuw sociaal veiligheidscontract. Want de hiervoor geschetste ontwikkeling, van persoon naar profilering, van vergaande deconstructie en objectivering, van een ‘oprukkende overheid’ en *flächendeckende* registratie van burgers in meervoudige databanken, vereist een herziening van de al dan niet impliciete contractuele afspraken, waar alle partijen van zullen profiteren. Want hoe zat het ook al weer? De burger stond binnen constitutionele kaders (gevraagd of ongevraagd) autonomie af, gaf de overheid (vrijwillig of verplicht) inzage in persoonsgegevens, en liet zich registreren in ruil voor meer veiligheid en bescherming. Hij gaf zijn naam en gegevens prijs in de verwachting ook echt te worden gekend en beschermd als individu, met onvervreembare rechten en autonomie.

Hoe moet het dan wel? Ik stel voor om een nieuw sociaal contract te ontwikkelen dat meer oog heeft voor het aspect van tweezijdigheid, en dat erkent dat er een onoplosbare spanning bestaat tussen persoon en profiel, tussen kennen en profileren. Die twee aspecten gelden zowel voor de autoriteiten en de burgers als voor de commerciële partijen in het publieke domein. Zo worden overspannen verwachtingen getemperd en staat nuchter veiligheidsbeleid in dienst van de burger en de democratische rechtsorde, in plaats van andersom.

Het aspect van de tweezijdigheid

Het probleem bij het huidige sociale veiligheidscontract schuilt in de eenzijdigheid van die deconstructie van de persoon door de overheid. In de eenentwintigste eeuw is het ‘recht op een nieuw begin’, oftewel het ‘recht op vergetelheid’, echt een illusie geworden. Profielen, strafbladen, DNA-materiaal, maar ook eigenhandig nagelaten sporen op internet zullen ervoor zorgen dat een veelvoud van digitale en zelfs biometrische schaduwen ons door tijd en ruimte blijven achtervolgen. Ons lichaam is doorzichtig geworden, ons huis van glas.¹⁵ Tegelijkertijd brengen die profielen dikwijls niet de persoon, maar slechts een geabstraheerd en achterhaald kenmerk in kaart, waarmee die digitale schaduwen toch nooit de echte persoon benaderen. De persoon wordt vereeuwigd, gefixeerd en gereduceerd.

Een contract is echter een tweezijdige overeenkomst. Veiligheidsbeleid dient dit contractuele aspect in het oog te houden. Als de burger dat niet ziet, en de particuliere bedrijven dat contract bij voortduring uithollen, is het nog steeds de overheid die vanuit veiligheidsoverwegingen ook zorg moet dragen voor de bescherming van het particuliere eigendom van lijf, goederen en lichaam van de burger, ook in digitaal opzicht. Als de prepolitieke waarde van het individu en de waarde van de persoon niet op deze manier worden beschermd, verliest alle politiek haar onderbouwing. Veiligheidsbeleid gaat immers nooit alleen over zonestormen (zoals vermeld in de *Strategie Nationale Veiligheid*), ver weg gevoerde oorlogen of onpersoonlijke droneaanvallen, maar over personen wier individuele vrijheid en lichamelijke integriteit beschermd moeten worden, tegen invallen van andere personen, maar ook tegen inbreuken van de overheid of marktpartijen in de autonomie. Veiligheid is het middel tot een doel, nooit doel op zichzelf, en dient dus ook met allerlei checks-and-balances te worden omkleed.¹⁶

Dat betreft ook de vraag of er een mogelijkheid bestaat voor ‘silenced voices’ om terug te praten. Kunnen burgers ergens protest aantekenen of inzage vragen in de redenen en feiten van hun ‘blacklisting’ als terrorismeverdachte? Veiligheid als tweezijdig sociaal contract vereist een structurele mogelijkheid tot inspraak op veiligheidsbeleid en controle, van evaluatie achteraf tot hoger beroep.

Zo’n tweezijdigheid komt niet alleen de burger ten goede als partij in dit sociaal contract, maar ook de overheid. Meer oog voor de ‘ontvanger’ van veiligheidsmaatregelen en voor de personen achter de risicoprofiling helpen de overheid bij het voorkomen van schadeclaims en gevaarlijke beschuldigingen. Neem het debat over de droneaanvallen. Medewerkers van het Amerikaanse State Department klagen steen en been dat ze geen antwoord hebben op de beschuldigingen dat de luchtaanvallen grote aantallen onschuldige burgers hebben gedood. Door het informatievacuüm

en de onbekendheid met de aantallen en namen van de slachtoffers kunnen ze die claims niet weerleggen. Ze kunnen de slachtofferaantallen, die door militanten mogelijk bewust worden opgeklopt en als ‘injustice frame’ worden ingezet, niet rechtekken. Want het droneprogramma is geclassificeerd. Niemand kent meer de namen.

Tweezijdigheid betekent ook een bewustzijnsverandering bij de burger: beseffen dat meer herkenning en registratie opgave van autonomie met zich meebrengt, maar dat meer informatiestromen en databanken niet per se meer veiligheid opleveren.

De onoplosbare spanning tussen persoon en profiel

Wordt wel steeds goed beseft dat de persoon als subjectieve categorie nooit zal samenvallen met de persoon als onderwerp van veiligheidsbeleid? We zullen moeten duidelijk maken dat de kwaliteit van die wolken data vaak te wensen overlaat. Dat algoritmes kunnen falen. Meten is niet altijd weten.

Metten is niet altijd weten

En zelfs al weten we meer, alles weten is niet alles voorkomen. Schaalvergroting en nationale databanken leiden tot meer datastromen, maar ook tot meer ruis. Kwaadwillende

personen zullen praktijken van herkenning en registratie blijven ondermijnen. De wedloop op het gebied van registratie en profilering is een concreet beleids- en budgetprobleem. Kijk naar het werk van de politie ten aanzien van risicogroepen, zoals radicaliserende jongeren. Met databases krijg je de Syriëgangers niet in beeld, maar wel met wijkagenten die hun buurtjongeren kennen, die het vertrouwen genieten van hun ouders en oog hebben voor de persoon (en ook weleens afwijken van de gebaande paden en niet meteen uit zijn op opsporing en vervolging). Kennis van personen en onderling vertrouwen zijn eveneens een noodzakelijke voorwaarde voor het tot stand brengen van een minder risicoaverse cultuur binnen diensten. Uitwisseling van gegevens – de sine qua non van efficiënte herkennings- en registratiepraktijken – gedijt bij een cultuur van vertrouwen. Hervormingen en reorganisaties, ook bij de politie of de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), gaan vaak gepaard met een ongefundeerd vertrouwen in schaalvergroting en databanken. Maar juist op het gebied van veiligheid zijn personen belangrijker dan profielen; het vertrouwen en de intuïtie van de wijkagent zijn minstens zo veel waard als centrale registers.

Veiligheid is geen profiel, maar een naam. Veiligheid is respect voor het onkenbare van de persoon die door die naam wordt opgeroepen, voor het open en veranderlijke of veranderbare karakter van iemands identiteit. De

namen zijn belangrijk, als substituut voor het gezicht van de ander. Namen geven stem aan de ‘silenced voices’ die niet (meer) terug kunnen praten, en kunnen zo het persoonlijke boven het onpersoonlijke in ere houden.

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van mijn oratie *Ecce homo. Herkenning en registratie in geschiedenis en veiligheidsbeleid. De historicus als veiligheidsonderzoeker* (Leiden: Universiteit Leiden, 2013).
- 2 Henk Looijesteijn en Marco H.D. van Leeuwen, ‘Establishing and Registering Identity in the Dutch Republic’, *Proceedings of the British Academy* 182 (2012), pp. 211-251, aldaar p. 223.
- 3 Vgl. Werner Conze, ‘Sicherheit, Schutz’, in: Otto Brunner, Werner Conze en Reinhart Koselleck (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (deel 5). Stuttgart: Klett-Cotta, 1984, pp. 831-862.
- 4 In de zin van Thomas Hobbes, John Locke en Jean-Jacques Rousseau. Vgl. John Locke, *Two Treatises of Government* (Over het Staatsbestuur) [1690]. Amsterdam: Boom, 1988.
- 5 Vgl. O. Moorman van Kappen, ‘Het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland van 1809 in het licht van zijn wordingsgeschiedenis’, in: J. Hallebeek en A.J. B. Sirks (red.), *Nederland in Franse schaduw. Recht en bestuur in het Koninkrijk Holland (1806-1810)*. Hilversum: Verloren, 2006, pp. 201-220.
- 6 Vgl. Beatrice de Graaf, ‘Van “helsche machines” en Russische provocateurs. De strijd tegen het anarchisme in Nederland’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125 (2012), nr. 3, pp. 313-331.
- 7 Karl Härter, ‘Legal concepts of terrorism as political crime and international criminal law in eighteenth and nineteenth century Europe’, in: Aniceto Masferrer (red.), *Post 9/11 and the state of permanent legal emergency. Security and human rights in countering terrorism*. Dordrecht: Springer, 2012, pp. 53-75.
- 8 A. van Braam, *Verhuld en onthuld. Sociologische beschouwingen over privacy en deprivatisering* (inaugurale rede Nederlandse Economische Hogeschool, Rotterdam 8 december 1966). Assen: Van Gorcum, 1966, p. 17.
- 9 Vgl. Frank Kuitenbrouwer, *Databanken tussen burger en bestuur. Bescherming van persoonsgegevens door de overheid*. Den Haag: Vuga, 1981; Frank Kuitenbrouwer, *Het recht om met rust gelaten te worden. Over privacy*. Amsterdam: Balans, 1991.
- 10 Jenny Edkins, *Missing. Persons and politics*. Ithaca/Londen: Cornell University Press, 2011, p. 2.
- 11 A.J. Hoogstrate en C.J. Veenman, *Informatiegestuurde grenscontrole. Verkenning ten behoeve van het gebruik van selectieprofielen in het kader van grensbeheer*. Den Haag: NFI, 2012, pp. 11 en 16.
- 12 Jo Becker en Scott Shane, ‘Secret “Kill List” Proves a Test of Obama’s Principles and Will’, *The New York Times*, 29 mei 2012.
- 13 Vgl. o.a. Bart Custers, ‘De (on)mogelijkheden van opsporingstechnologie’, *Secondant*, 5 oktober 2011, pp. 40-45.
- 14 ‘Wat ouders zoal achterlaten’, *NRC Handelsblad*, 9-10 maart 2013.
- 15 Vgl. E.J. Koops en M.M. Prinsen, ‘Glazen woning, transparant lichaam. Een toekomstblik op huisrecht en lichamelijke integriteit’, *Nederlands Juristenblad* 80 (2005), nr. 12, pp. 624-630; Beatrice de Graaf, ‘Veilig wonen in een glazen huis? “Securitisering” van de samenleving en het welzijn van het volk’, in: G.J. Spijker (red.), *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2010, pp. 166-180.
- 16 Vgl. bijvoorbeeld Q. Eijkman, ‘Counterterrorism, Technology and Transparency. Reconsidering state accountability’, *The Journal of International Security and Terrorism* 3 (2012), nr. 1, pp. 29-40.

De schaduw van transparantie

Achter de Big Data-revolutie gaat het ideaal van een transparante wereld schuil: met de analyse van de grote hoeveelheid gegevens zou de samenleving beter beheersbaar zijn en overzichtelijker worden. Maar dat is grotendeels illusoir: aan transparantie doen betekent juist afstand doen van het idee van beheersbaarheid. Tot voor kort was transparantie voor de overheid een onomstreden waarde. Aan het klakkeloze gebruik van het begrip is in het politiek-bestuurlijke discours nog geen einde gekomen. Wel is het zo dat we ons nu meer bewust zijn van de schaduw van transparantie. Dat kan de broodnodige ontzuivering brengen.

---

door *Erna Scholtes*

De auteur is bestuursadviseur bij Twynstra Gudde, met als specialismen besturing, beleid en toezicht in de publieke sector. Zij promoveerde op het proefschrift *Transparantie. Icoon van een dolende overheid*.

WE HEBBEN ER EEN NIEUW MENSENRECHT BIJ. Het Hof van Justitie van de Europese Unie formuleerde onlangs ‘het recht om vergeten te worden’. Dat mag verrassend genoemd worden na een periode waarin de roep om transparantie alleen maar luider werd, social media stormenderhand terrein wonnen en privacy obsoleet leek te zijn. Wat is hier aan de hand?

DE WENS IS DE VADER VAN DE GEDACHTE

Het verlangen naar transparantie, naar kenbaarheid, is de voorbije decennia gegroeid. In het politiek-bestuurlijke discours is de roep om méér transparantie een refrain dat na vrijwel elk lied gezongen werd. Of het nu gaat om tanend vertrouwen in de overheid, het bevorderen van marktwer-

king, of de kwaliteit van publieke dienstverlening, steeds weer wordt aan transparantie de vanzelfsprekende kracht toegekend om uitkomst te bieden, of ten minste een bijdrage in de goede richting.¹

In 2009 typeerde Weinberg transparantie als ‘the new objectivity’.² Mij lijkt dat uit deze kwalificatie vooral de *hoop* spreekt dat dit waar is. Het klinkt als een verzuchting: wat zou die duidelijkheid helpen om ons staande te houden in die onoverzichtelijke samenleving van nu. Waarin maatschappelijke problemen zich niet houden aan de vertrouwde ordening van departementen, waarin globalisering ons het zicht ontnemt op de herkomst en de technologie met reuzensprongen almaar dichterbij ons gewone leven komt. Wat zou het dan een groot goed zijn als we door transparantie kunnen weten hoe het zit. Dan wordt de wereld kenbaar en dan weten we waar risico’s op de loer liggen. En hoe welkom is het dat de overheid daarin stellig en standvastig kan zijn, zodat het vertrouwen in gezagsdragers weer geruststellende vormen aanneemt.

Dit roept het beeld op van transparantie als hedendaagse deugd die alom toepasbaar is. Het past bij de houding en het handelen van een overheid. De klassieke bureaucratie zoals Weber die schetste, is bij uitstek gediend met transparantie. Eigenbelang van ambtsdragers speelt er geen rol. De voorspelbare en betrouwbare overheid handelt volgens vooraf kenbaar gemaakte wetten en regels: transparantie *ex ante* (van tevoren). De levensader van democratie is de controleerbaarheid van de overheid, die verantwoording aflegt over doen en laten: transparantie *ex post* (achteraf).

Het begrip transparantie heeft een positieve klank, als *valence issue*, een onomstreden waarde waar je niet tegen kunt zijn. Dat was lange tijd het dominante beeld van transparantie in het politiek-bestuurlijke

Transparantie leek de maatschappelijke multivitamine: het is overal goed voor en je hebt er niet gauw te veel van

discours. Mijn promotieonderzoek naar het gebruik van ‘transparantie’ in Kamerstukken uit de periode 1995-2010 bracht aan het licht hoe de populariteit van het begrip toenam.³ De diversiteit van de heilzame werking die eraan toegekend werd, heb ik beschreven in

zeven vertellingen, die elk een heel andere betekenis van transparantie behelzen (zie box 1). Transparantie leek de maatschappelijke multivitamine: het is overal goed voor en je hebt er niet gauw te veel van.

BOX I UITEENLOPENDE BETEKENISSEN VAN TRANSPARANTIE IN HET
POLITIEK-BESTUURLIJKE DISCOURS TUSSEN 1995 EN 2010

<i>hart van de democratie</i>	controle mogelijk maken, voorspelbaar zijn, legitimiteit vergroten
<i>empowerment</i>	toerusten en beschermen van burgers en consumenten
<i>alles onder controle</i>	disciplineren, rust en orde scheppen
<i>werk aan de markt</i>	bevorderen van marktwerking met reguleren van aanbieders
<i>het (ere)schavot</i>	normeren en verhogen van kwaliteit
<i>open kaart</i>	vertrouwen wekken, geloofwaardigheid vergroten
<i>tomtom</i>	efficiency bevorderen, gemak vergroten

In één opzicht komen de uiteenlopende betekenissen overeen: transparantie beoogt altijd het beïnvloeden van gedrag en/of opvattingen. Met inzet van transparantie, of met het bepleiten ervan, pleegt de overheid dus een interventie. Het is een toevoeging aan het arsenaal van sturingsinstrumenten dat de overheid ten dienste staat.

Waardoor is transparantie zo populair geworden? Die beweging is onder andere terug te voeren op de onrust over niet-weten. De verknooptheid van handelsstromen, de onbekende herkomst van producten, het verleggen van bevoegdheden naar supranationale organisaties, maar ook vervreemding als gevolg van schaalvergroting van publieke organisaties in eigen land: ze vormen bronnen van onbehagen. Waar kunnen we nog van op aan? De vraag is des te prangender voor een grotere groep beter opgeleide burgers, consumenten, patiënten, studenten. Wij willen weten! Het niet-weten deert. En dat vindt zijn beslag in de terugkerende roep om transparantie, om méér informatie dus. Drie heel pragmatische kenmerken van transparantie maken dat hieraan door politici ruimhartig gehoor gegeven wordt. Door ICT is het verstrekken van informatie aan velen goedkoop en gemakkelijk. Voorts is voor de overheid het opleggen van of het aansporen tot transparantie aan anderen een aantrekkelijk sturingsinstrument, omdat het niets kost. En ten derde zijn politici zich maar al te bewust van de retorische kwaliteiten van het begrip: een pleidooi voor transparantie getuigt van daadkrachtig en verantwoordelijk optreden door de volksvertegenwoordigers.

DE EERSTE VRAAGTEKENS

De ongebreidelde roep om meer transparantie en de vanzelfsprekendheid waarmee die gehonoreerd wordt, zetten de laatste twee decennia de toon.

Slechts sporadisch werden in het politiek-bestuurlijke discours bezwaren geopperd, en dan nog in voorzichtige bewoordingen.⁴ Maatschappelijke organisaties die zich verzetten tegen inbreuk op privacy werden vooral beschouwd als activisten die in de marge van mainstreamontwikkelingen van zich lieten horen. De omslag in het publieke debat kwam met ‘Cablegate’, eind 2010, toen klokkenluidersite WikiLeaks van Julian Assange duizenden vertrouwelijke documenten openbaar maakte. De onthullingen door WikiLeaks boden niet alleen een inkijk in de werkwijze en het taalgebruik van diplomaten, ze gaven eveneens aanleiding tot discussies over de aanvaardbaarheid van openbaar maken (zie box 2). Dat waren discussies waarbij ook van overheidswege kanttekeningen werden geplaatst.

BOX 2 ARGUMENTEN PRO EN CONTRA TRANSPARANTIE IN HET PUBLIEKE DEBAT NAAR AANLEIDING VAN CABLEGATE

waardering	afkeuring
biedt podium voor klokkenluiders	levens van onschuldigen worden in gevaar gebracht
realiseert wat (onderzoeks)journalisten niet lukte	het vormt een inbreuk op privacy
biedt beeld van misstanden achter de schermen	precaire onderhandelingen over vredesbesprekingen worden doorkruist
anonieme bronnen worden bekend	niet meer vrijuit kunnen praten in vertrouwelijke sfeer
een opener debat wordt mogelijk	gevoelige informatie zal vaker mogelijk worden overgebracht
mensen beseffen hoeveel macht de overheid verloren heeft	er zal meer overlegd worden in achterkamertjes
wereldleiders worden te kijk gezet	WikiLeaks is zelf niet transparant: geen verantwoording over werkwijzen, over financiering
de burger spioneert terug	WikiLeaks legt embargo's op

De toon van het debat was toen nog tamelijk rustig; de aarzeling achter de protesten is voelbaar. Van die terughoudendheid was weinig over bij de kwesties die Edward Snowden onder de aandacht bracht. De verantwoordiging over de af luisterpraktijken van de NSA was en is groot, en niet alleen

bij de strijders voor privacy. Vooral gezagsdragers zijn ferm in hun afkeuring. De discussies worden feller, de stellingen extremer.

GRENZEN AAN TRANSPARANTIE

De alomtegenwoordigheid van het begrip wekt de indruk dat transparantie heden ten dage 'de norm' is. Wie echter verder kijkt, ziet veel situaties waarin we juist, en vaak al heel lang, waarde hechten aan non-transparantie. De grenzen aan transparantie zijn dus niet van vandaag of gisteren, de tijd van WikiLeaks of Snowden. In sommige situaties is een teveel aan transparantie onwenselijk. De politiek filosoof Jeremy Bentham identificeerde in 1790 drie categorieën van situaties waarin geheimhouding de voorkeur verdient boven wat toen 'publiciteit' heette: als het de vijand bevoordeelt, als er sprake is van schadelijke effecten op onschuldigen, en als het onnodig zware straf toebrengt aan de schuldigen.⁵ Deze traditionele uitzonderingen zijn te herkennen in wat ik noem 'erkende vormen van non-transparantie' in onze samenleving (zie box 3). Sommige voorbeelden vinden hun wortels in meer hedendaagse waarden, zoals inbreuk op de persoonlijke levenssfeer.

BOX 3 ERKENDE VORMEN VAN NON-TRANSPARANTIE, ENKELE VOORBEELDEN

aspect	voorbeelden
<i>juridisch</i>	zwijgrecht, verschoningsrecht, proces achter gesloten deuren, anonieme getuigen
<i>economisch</i>	bedrijfsgeheimen, concurrentiegevoeligheid, stille curator
<i>financieel</i>	bankgeheim, stroppenpot, sideletter, provisie
<i>staatkundig</i>	staatsveiligheid, notulen mr, inlichtingendienst, 'het geheim van paleis Noordeinde'
<i>bestuurlijk</i>	onderhandelingen, diplomatie, lobby, embargo, achterkamers, censuur
<i>psychologisch</i>	wat niet weet wat niet deert, de vuile was niet buiten hangen, een leugentje om bestwil
<i>sociologisch</i>	inkomens, beroepsgeheim, privacy, taboes, anonimiteit
<i>toezicht</i>	mysteryguest, FIOD, verrassingsbezoek, privédetective, bedrijfsrecherche

Een opsomming zoals in box 3 leidt tot herkenning, maar onmiddellijk daarna ook tot relativering. Want aan steeds meer van deze erkende vormen van non-transparantie wordt immers gemorreld. Zo wordt het bankgeheim waar een aantal West-Europese landen zuinig op was, stap voor stap ontmanteld. Rond Prinsjesdag kunnen we jaarlijks de discussie tegemoet zien over het embargo op de begrotingsstukken. De meldingsplicht bij vermoedens van kindermisbruik maakt inbreuk op het beroepsgeheim. Transparantie als norm is dus géén onomstotelijk gegeven. Vaak zijn er concurrerende waarden in het geding en door de tijd veranderen onze opvattingen over welke waarden de boventoon voeren. Transparantie is een dynamisch concept. Twee voorbeelden illustreren dat.

We zagen eerder dat aan transparantie als sturingsinstrument in handen van de overheid talloze ambities verbonden zijn die gericht zijn op beïnvloeding van gedrag en/of opvattingen van burgers en organisaties. Echter, als het doen en laten van de overheid zélf object van transparantie

De overheid gebruikt transparantie als sturingsinstrument, maar als het doen en laten van de overheid zélf object van transparantie blijkt te zijn, zijn de rapen gaar

blijkt te zijn, zijn de rapen gaar. Dan steken andere, defensieve mechanismen de kop op. Ik introduceer Namob, het narrige neefje van Nimby.⁶ Namob staat voor ‘not about my own business’. In de reacties op Cablegate was dit patroon al zichtbaar. Illustratief is ook de opstelling van minister Donner over de enorme vlucht die Wob-verzoeken blijken

te nemen en die een te groot beslag zouden leggen op de capaciteit van de ambtelijke dienst. De onthullingen over de NSA leidden tot de overtreffende trap van verontwaardiging en afkeuring – vooral overigens toen bleek dat niet alleen het elektronisch verkeer van burgers in de gaten gehouden werd, maar zelfs dat van de politieke leiders. Het hemd is nader dan de rok.

Het is de vraag of hier met twee maten gemeten wordt: een overheid die wel transparantie aan anderen oplegt, maar zichzelf eraan wil onttrekken. Dat is niet zonder meer het geval, althans niet voor zover het gaat om non-transparantie omwille van de nationale veiligheid. We hoeven de vijand immers niet te bevoorstellen. Maar bij de NSA is ook in het geding dat de Amerikaanse overheid dingen doet waarover op geen enkele manier verantwoording wordt afgelegd en waarop elke vorm van controle ontbreekt. Er is sprake van schade berokkenen aan onschuldigen, omdat lukraak (meta-)informatie over velen verzameld wordt. Wat voorts steekt is dat een bevriende natie spioneert.⁷

Privacy is misschien wel het beste voorbeeld van de wisselende waar-

dering voor transparantie. In de 5080 onderzochte Kamerstukken uit de periode 1995-2010 werd inbreuk op privacy slechts zesmaal geopperd als een onwenselijk gevolg van transparantie. Tot kortgeleden was het niet echt een issue.⁸ Maar met de onthullingen over af luisterpraktijken van de NSA kwam de geest uit de fles. Edward Snowden beschikte over een enorme berg licht ontvlambare informatie over onvermoede praktijken van de Amerikaanse overheid. De schaal waarop en de willekeur waarmee gedrag van burgers wordt gevolgd oogstte hevige verontwaardiging: een ontoelaatbare inbreuk op de persoonlijke levenssfeer! Dit is verontwaardiging die echter geuit wordt in een tijd waarin velen onverbloemd veel meer van zichzelf prijsgeven op internet, en aan een potentieel groter publiek.

TRANSPARANTIE BIEDT GEEN GARANTIE

Dat Snowden zoveel impact wist te bewerkstelligen is te danken aan zijn zorgvuldig uitgedachte strategie van transparant maken. Kenbaar maken op zich betekent nog niet dat het beoogde effect bereikt wordt. Naar mijn overtuiging is effectieve transparantie van de zijde van de 'zender' een kwestie van goed doseren, de juiste timing, een geloofwaardige bron en een goed gekozen medium. Dan nog staat niet vast dat het beoogde publiek bereikt wordt, laat staan of het zich iets gelegen laat liggen aan de poging tot beïnvloeding. Of en hoe informatie gesignaleerd, ontvangen, begrepen en voldoende serieus genomen wordt zodat gedrag en/of opvattingen wijzigen, is contextafhankelijk, situatiespecifiek en persoonsafhankelijk.⁹ Transparantie biedt dus geen garantie.

Anders dan de pogingen van de overheid om met transparantie verandering van gedrag of opvattingen te bereiken, getuigt de handelwijze van Snowden wél van het besef dat deze elementen ertoe doen. Hij schakelde Glenn Greenwald in, een onafhankelijk werkende journalist met een staat van dienst op het kritisch volgen, en losjes genoeg verbonden aan een dagblad met een solide reputatie waar het gaat om het kritisch volgen van autoriteiten. Snowden stond erop dat samenhangende brokken informatie de wereld in geholpen zouden worden, voorzien van context en van duiding. En dat de onthullingen elkaar zouden opvolgen en een reeks in de tijd zouden vormen.¹⁰ Daarmee verzekerde hij zich enerzijds van terugkerende belangstelling en maatschappelijke verontwaardiging, en anderzijds van aandacht en de ongemakkelijke vraag bij de autoriteiten: 'Wat hangt ons nog meer boven het hoofd?' Dreiging van transparantie werpt zijn schaduw vooruit.

HET RECHT OM VERGETEN TE WORDEN

Het geproclameerde recht om vergeten te worden is de nieuwste toevoeging aan de erkende vormen van non-transparantie. Google werd door het Hof van Justitie van de Europese Unie gesommeerd om de niet langer relevante maar wel schadelijke gegevens van de eiser te wissen.¹¹ Maar voordat het zover komt vraagt Google aanvragers het hemd van het lijf, om te kunnen beoordelen of het recht wel echt uitgeoefend mag worden. Anderen beslissen dus over waar jouw privacy eindigt. En dan nog wordt niet ruimhartig alles gewist. ‘Eens gegeven blijft gegeven’ blijft de defaultmodus van Google.

We kunnen dit nieuwste mensenrecht beschouwen als een wake-upcall. Het is een aansporing om minder klakkeloos zelf informatie te geven of aan anderen op te leggen dat te doen. We moeten ons realiseren dat ‘aan transparantie doen’ ten principale niets meer is dan het prijsgeven van een uiting aan een anoniem publiek. Eenmaal geuite informatie is openbaar geworden en onttrekt zich aan controle over de aandacht die deze krijgt. Inderdaad:

Eenmaal geuite informatie is openbaar geworden en onttrekt zich aan controle over de aandacht die deze krijgt

eens gegeven blijft gegeven. Er is dan geen controle meer over het bereik – wie, in welke context – en evenmin over de betekenis die eraan gegeven wordt. Dat is de schaduw van transparantie. ‘Laten weten’ laat dus onverlet dat de informatie door

onbedoelde derden voor ongewenste doeleinden wordt ingezet. Het is de dreiging van Big Data: derden benutten beschikbare data om daaraan conclusies te verbinden over andere onderwerpen, en om antwoorden te vinden op andere vragen dan het doel waarvoor de data oorspronkelijk is verstrekt. Nemen we die dreiging voor lief, als collateral damage, of worden we selectiever en gaan we minder klakkeloos te werk in het vrijgeven van informatie? Het blijft voorlopig zoeken en tasten naar de nieuwe grenzen. Daarvoor moeten we wel verder kijken dan in de cirkel onder de lantaarnpaal. Of er een ander mensenrecht naast zetten: het recht om vergeven te worden.

Transparantie wordt nog steeds beschouwd als een welkome oplossing in allerhande situaties. Aan het klakkeloze gebruik ervan is in het politiek-bestuurlijke discours nog geen einde gekomen. Maar het is wel zo dat we ons nu meer bewust zijn van de schaduw van transparantie. Dat kan de broodnodige ontzuivering brengen.

Noten

¹ E. Scholtes, *Transparantie. Icoon van een dolende overheid* (dissertatie Universiteit

Tilburg). Den Haag: Boom|Lemma, 2012.
² D. Weinberger, ‘Transparency. The new objectivity’, *Trend setting products* 18 (2009), nr. 8. Weinberger komt tot deze

- stelling als hij schrijft over journalistiek: ‘What we used to believe because we thought the author was objective we now believe because we can see through the author’s writings to the sources and values that brought her to that position. (...) Transparency brings us to reliability the way objectivity used to.’
- 3 Gedurende die periode figureerde het begrip in 10.099 Tweede Kamerstukken. In 1995 was dat in 145 documenten het geval; in 2009 ging het om 1077 documenten. In de jaren daarna nam de frequentie alleen maar toe (2010: 1113; 2011: 1378; 2012: 1180; 2013: 1415; 2014, tot en met 9 september: 901).
  - 4 In de 5080 onderzochte Tweede Kamerstukken werd in totaal 190 keer een bezwaar geopperd tegen transparantie.
  - 5 Jeremy Bentham, *Writings on the Poor Laws*, Vol. 1. (bezorgd door Michael Quinn). Oxford: Clarendon, 2001 [jaren 1790].
  - 6 Nimby staat voor ‘not in my back yard’.
  - 7 In termen van de zeven vertellingen
  - 8 zijn dit respectievelijk inbreuken op *hart van de democratie, alles onder controle en open kaart*; zie Scholtes 2012, hoofdstuk 5.
  - 9 Het onderwerp figureerde wel in de discussies over het elektronisch patiëntendossier. Veel reuring was ook verbonden aan discussies over de technische mogelijkheid om stemmen die via de computer werden uitgebracht, te onderscheppen. Er volgde een overwinning van het ambachtelijke rode potlood op de onstuitbare technologische vooruitgang.
  - 10 Scholtes 2012.
  - 11 G. Greenwald, *De af luisterstaat. Edward Snowden, de NSA en de Amerikaanse spionage- en af luisterdiensten*. Amsterdam: Lebowski, 2014.
  - 12 De grondslag vormt de uit 1995 stammende Richtlijn Gegevensbescherming. In 2012 is de bescherming van persoonsgegevens toegesneden op het bestaan van internet, en vastgelegd in de Verordening Gegevensbescherming.

Big Data als seculiere voorzienigheid

Een cultuurtheologische reflectie op Big Data levert het beeld op van een onzichtbare, ongrijpbare en blijkens almachtige entiteit ergens op de achtergrond die met zachte hand ons leven in ‘goede banen’ leidt. De ‘machtige’ die in het bezit is van een enorme hoeveelheid Big Data kan als een almachtige godheid heersen over diegenen wier gegevens hij bezit. Een verkeerd soort theologie lijkt zich dan op te dringen waarin individuele vrijheid niet meer bestaat en vergeving onmogelijk is. Protestbewegingen als Anonymous geven aan dat wij ons teweer kunnen stellen tegen deze afgod die we zelf in het leven hebben geroepen.

---

door Frank Bosman

De auteur is cultuurtheoloog en verbonden aan de Tilburg School of Catholic Theology.

HET VERSCHIJNSEL ‘BIG DATA’ IS *HOT*. Journalisten, analytici, ICT-deskundigen, politici en opiniemakers liggen geregeld met elkaar overhoop over Big Data. Ze ruziën niet alleen over wat Big Data nu precies inhoudt, maar vooral over de vraag of het ongelimiteerd verkrijgen, bewaren en analyseren van gigantische hoeveelheden statistische informatie wel wenselijk is. De definitie van Big Data is dan misschien moeilijk heel nauwkeurig af te bakenen, maar via een globale beschrijving weet iedereen wel wat ermee bedoeld wordt. In het kort slaat Big Data op een dusdanig grote hoeveelheid data dat deze niet op één computerserver kan worden bewaard. In een iets bredere zin slaat het begrip op alle informatie die wij als gebruikers van het internet achterlaten tijdens ons ‘verblijf’ aldaar. Van cookies tot browsergeschiedenis, van het kopen van boeken tot het boeken van vliegreizen, van boodschappen tot WhatsAppberichten. Alles. Letterlijk alles.

PRIVACY

Privacy bestaat niet op internet. En zodra een service op internet ‘gratis’ wordt genoemd, wees dan op je hoede. Waarschijnlijk ben *jijzelf* het product.¹ Gratis bestaat namelijk ook niet op internet. Door het analyseren van je internetgegevens, die je vrijwillig afgeeft in ruil voor ‘gratis’ Facebook of Twitter, verdienen deze bedrijven geld aan je door jouw gegevens door te verkopen aan marktpartijen die staan te trappelen om je online gedrag te kunnen analyseren. Als iets te mooi is om waar te zijn, is het dan ook vaak niet waar. Dat we gratis, dat wil zeggen ‘om niet’, kunnen facebooken, twitteren en whatsappen lijkt te mooi om waar te zijn. En dat is het dus ook.

Dat we gratis kunnen facebooken, twitteren en whatsappen is te mooi om waar te zijn

Gratis bestaat niet. Alleen genade is gratis. En alle genade komt van God, zo weet elke gelovige. *Gratia gratis datur*. ‘De genade wordt gratis gegeven’, maar niet op internet.

Wat die honderden bedrijven doen met alle data die zij van ons tijdens het surfen verkrijgen, is nog niet zo heel duidelijk. Waarschijnlijk doorverkopen aan ‘derden’, maar wie zijn die ‘derden’ en wat doen ze met ‘ons’? Bijna altijd geven wij als internetconsumenten zelf toestemming om onze data te bewaren, te analyseren en door te verkopen. Alleen zijn we ons er bijna nooit van bewust dat we dat doen. Elke keer als we ons opgeven voor een internetservice (bol.com, Facebook, Twitter, Google), moeten we een overeenkomstverklaring aanvinken. Die overeenkomsten zijn in het ondoordringbaarste juridische Engels (soms Nederlands) opgesteld, zodat werkelijk *niemand* die overeenkomsten leest, maar blind ‘akkoord’ aanvinkt.²

EIGEN SCHULD

Matt Stone en Trey Parker hebben in de Amerikaanse animatieserie *South Park* al tweemaal heftige kritiek geleverd op deze manier van ‘zakendoen’, zowel op de geraffineerdheid van de *big corporations* als op de luiheid van de blindelings doorklikkende consument. In de aflevering ‘HUMANCENTIPAD’ (2011), een persiflage op de gruwelijke film *The Human Centipede* (2009), blijkt dat elke Applegebruiker (zonder erbij na te denken) een overeenkomst tekent die het bedrijf toestemming geeft om onder andere bizarre medische experimenten met de gebruiker uit te voeren. In ‘Let Go, Let Gov’ (2013) neemt *South Park* de onkritische consument weer op de hak.³ Eric Cartman beklagt zich luidkeels over de digitaal spionerende Amerikaanse overheid (een verwijzing naar het NSA-schandaal en de Wiki-

Leaksaffaire), terwijl hij tegelijkertijd alles wat hij zegt, doet en zelfs denkt automatisch laat uploaden naar social media ('Shitter' genaamd).

RELIGIEUS FANATISME

Bizar detail is dat Butters, een van de andere kinderen in de aflevering 'Let Go, Let Gov', absoluut overtuigd raakt van de almacht van de alwetende regering, die hij met religieus fanatisme aanbidt en om de onmogelijkste zaken vraagt. De burgers van West-Europa en Noord-Amerika eisen van hun overheden dat zij hen beschermen tegen alle kwaad: natuurrampen, terrorisme, werkloosheid, enzovoort. Principeel is hiertegen eigenlijk geen enkele overheid opgewassen. Gedwongen door hun burgers zetten verschillende overheden zich aan de taak die burgers zo goed mogelijk te beschermen, en hebben daarvoor geen ander middel ter beschikking dan diezelfde burgers steeds gedetailleerder en nauwkeuriger te monitoren. Paradoxaal genoeg roepen diezelfde om bescherming roepende burgers dan ook weer moord en brand vanwege de privacyschendingen die deze monitoring noodzakelijkerwijs met zich meebrengt.

Big Data is dus niet 'gratis'; wij als internetconsumenten 'betalen' met onze gegevens. Het probleem van Big Data is dan ook niet zozeer de schending van onze privacy, waarmee wij feitelijk instemmen en waarvoor wij ook een dienst geleverd krijgen, maar de wijze waarop de verzamelde gegevens worden gebruikt.

WAT HEB IK GEDAAN? WAT GA IK DOEN? WAT MOET IK GAAN DOEN?

Er zijn grofweg drie manieren waarop data (dus ook Big Data) kunnen worden geanalyseerd, namelijk met *descriptive* (descriptief), *predictive* (predictief of voorspellend) en *prescriptive* (voorschrijvend) *analytics*. Bij descriptieve analyse bestudeert men data en analyseert men gebeurtenissen in het verleden om te begrijpen waarom die gebeurtenissen hebben plaatsgevonden zoals ze hebben plaatsgevonden. Het kernwoord is 'begrijpen'. We kennen deze manier van analyseren ook uit de historische wetenschappen, waarin geprobeerd wordt om aan de hand van historische bronnen (data) en wetenschappelijke methodes te begrijpen waarom bepaalde historische ontwikkelingen zich hebben voorgedaan. Op die manier kunnen we 'begrijpen' waarom bijvoorbeeld de Franse Revolutie of de Tweede Wereldoorlog hebben plaatsgevonden. Toegepast op de analyse van Big Data verkregen via internet kan je via descriptieve analyse proberen te begrijpen hoe je geworden bent zoals je geworden bent, namelijk als een opeenstapeling van alle handelingen (webbezoeken, transacties, updates)

die in totaal een beeld geven van jouw individuele persoonlijke voorkeuren (een ‘profiel’). Dat een profiel van een individu iets heel anders is dan het individu zelf, heeft wederom *South Park* op een schitterende manier laten zien in ‘You Have o Friends’ (2010).⁴

De tweede manier van analyseren is de predictieve. Deze manier van analyseren richt zich op het voorspellen van toekomstige ontwikkelingen. In de context van internet en marketing betekent dit dat bedrijven proberen te voorspellen welke (online) activiteiten je zult gaan ontplooiën. Kernwoord is hier ‘voorspellen’. Op deze manier kunnen productaanbieders de surfende consument allerlei ‘leuke aanbiedingen’ doen die exact (zouden moeten) matchen met de voorkeuren, behoeften en gewoontes van die persoon. ‘Andere personen schaften deze boeken aan: ...’ meldt de boekenverkoopsite dan, met de bedoeling je te interesseren voor nog meer aankopen. De geschiedenis laat zich goed begrijpen (descriptieve analyse), maar het *voorspellen* van de toekomst, zelfs op basis van historische processen, is uiterst ingewikkeld en precair. Niemand kan de toekomst voorspellen. En hoewel de geschiedenis zich herhaalt, zo wil althans het Franse spreekwoord, herhaalt de geschiedenis zich altijd anders.⁵ Deze manier van omgaan met Big Data is dus niet zonder risico’s, en levert zeker niet altijd het (door de marktpartijen) gewenste resultaat op.

De derde manier van analyseren van Big Data wordt prescriptief genoemd, ofwel voorschrijvend. Dit is de ingewikkeldste variant van data-analyse. Prescriptieve analyse gaat een stapje verder dan predictieve analyse,

Het kernwoord van prescriptieve analyse is niet meer ‘begrijpen’ (descriptief) of zelfs ‘voorspellen’ (predictief), maar ‘macht’

omdat deze vorm van analyse niet alleen probeert om voorspellingen over de toekomst te doen op basis van het verleden, maar ook om deze toekomst actief bij te sturen. Prescriptieve analyse anticipeert niet alleen op datgene wat zal gaan gebeuren, maar geeft ook indicaties *waarom* dat zal gebeuren, waar-

door de analist (en vooral de zakenman of de politicus die deze analist in dienst heeft) deze toekomst actief kan beïnvloeden. Het kernwoord is hier niet meer ‘begrijpen’ (descriptief) of zelfs ‘voorspellen’ (predictief), maar ‘macht’ (prescriptief).

GEEN VRIJE WIL

Het kost een gemiddelde consument niet veel moeite om uit te vogelen dat vooral deze derde vorm van Big Data-analyse een groot probleem vormt.

Bij descriptieve analyse wordt slechts in kaart gebracht wat een individu in een bepaalde periode gedaan heeft. En de geschiedenis laat zich niet veranderen. Je bent zelf overal bij geweest. Het verleden is misschien in retrospectief niet zo aangenaam, maar de verantwoordelijkheid ligt vast. Hoewel predictieve analyse een stapje verder gaat, wordt de vrije wil van de consument/surfer niet fundamenteel aangetast. Je wordt misschien wel verleid om allerlei (impuls)aankopen te doen, maar ook daar ben je zelf bij. Ook hier ligt de verantwoordelijkheid bij het vrije autonome individu, die uit vrije wil kan beslissen om op de ‘verleiding’ in te gaan of niet. Die vrije wil vormt dan ook de rechtsfilosofische en morele basis van ons rechtssysteem. Elk individu is in principe verantwoordelijk voor zijn eigen handelen, behalve in uitzonderingssituaties (overmacht, onwetendheid en andere verzachtende omstandigheden).

In het geval van prescriptieve data-analyse wordt de vrije wil van de individuele consument aangevallen. De zakenman, politicus, crimineel of wie dan ook die toegang heeft tot de juiste data en analysemodellen kan (en zal) de individuele klant, consument, surfer of burger actief gaan manipuleren om bepaalde zaken wel of juist niet aan te schaffen en – een stapje verder – bepaalde handelingen wel of juist niet te verrichten. Hiermee wordt de vrije wil van het autonome individu afgebroken. De betreffende consument *weet* immers niet dat hij gemanipuleerd wordt, en kan dus ook niet in vrijheid afwegen of hij op de ‘verleiding’ ingaat of niet, aangezien de verleiding niet meer als zodanig kan worden geïnterpreteerd.

DE MANIPULATIEVE MACHT VAN AMAZON

Laat ik een concreet voorbeeld geven. Als ik naar Amazon.com surf om een boek aan te schaffen, houdt de website al mijn digitale bewegingen bij, eventueel aangevuld met andere informatie over mij die Amazon van andere aanbieders heeft gekocht. Het gaat in dit geval om descriptieve analyse. Ik word gevolgd, geschaduw. Al deze informatie leidt ertoe dat Amazon.com mij andere boeken kan tonen waarvan aangenomen mag worden dat ik daarin interesse heb, omdat Amazon op basis van predictieve analyse kan ‘berekenen’ welke boeken ‘in mijn straatje’ passen. Ik kan echter alsnog weigeren op deze verleiding in te gaan, en besluiten alleen het boek te kopen dat ik wilde kopen.

Als Amazon echter gebruik gaat maken van prescriptieve analyse gaat het systeem voor mij bepalen welke boeken ik *wel* mag aantreffen op die site, en vooral ook welke *niet*. Dat kan enerzijds een verademing zijn (geen boeken die me niets interesseren), of zelfs een bescherming vormen (geen wijngidsen als ik een verleden van alcoholisme achter me heb), maar het

kan ook regelrechte censuur betekenen (geen boeken van Hitler en Mao). In ieder geval kan ik nu niet meer *kiezen* of ik een aangeraden boek wel of niet ga aanschaffen. Het systeem heeft vooraf besloten tot welke literatuur ik überhaupt toegang heb. Nu is dat bij boeken misschien nog niet geheel onoverkomelijk (hoewel ik als wetenschapper nu al de kriebels heb), maar het wordt veel ernstiger als het gaat om politieke of maatschappelijke informatie. Hierdoor zie ik bepaalde politieke partijen wel en andere niet voorbijkomen. Op die manier word ik eenzijdig geïnformeerd over – bijvoorbeeld – allerlei militaire en politieke brandhaarden in het Midden-Oosten. Het beeld van Big Brother duikt op: een anonieme man aan de knoppen die de wereld van ontelbare individuen kan manipuleren zonder dat er een haan naar kraait.

SECULIERE ALVOORZIENIGHEID

Cultuurtheologisch doemt hier het beeld op van een seculiere voorzienigheid, waarvoor in het eerder genoemde ‘Let Go, Let Gov’ al werd gewaarschuwd. Deze seculiere voorzienigheid wordt door velen als vanzelfsprekend beschouwd. Het is de wereld waarin we onszelf aantreffen. Ergens op de achtergrond bestaat een onzichtbare, ongrijpbare en blijkens almachtige entiteit die met zachte hand ons leven in ‘goede banen’ leidt. De ‘machtige’ die in het bezit is van een enorme hoeveelheid Big Data kan als een almachtige godheid heersen over diegenen wier gegevens hij bezit. Deze ‘machtige’ – bedrijf, overheid, misdaatsyndicaat – kan door middel van prescriptieve analyse het wereldbeeld van zijn ‘gelovigen’ dusdanig manipuleren dat de gemanipuleerde werkelijkheid wordt aangezien voor de ‘echte’ werkelijkheid.

Een aantal noties komt dan onder druk te staan. De eerste is de menselijke vrijheid. Als seculiere machten ‘de massa’ manipuleren in het verzamelen van informatie op basis waarvan de burgers hun beslissingen nemen, dan bestaat vrijheid in eigenlijke zin niet meer. Een verkeerd soort theologie lijkt zich dan op te dringen. Individuele vrijheid lijkt principieel conflicterend met de prescriptieve ‘alwetendheid’ van de machthebber.

De mens is dan ‘gevangen’ in de data die hij zelf (verwijtbaar onbewust en/of ongewild) heeft gecreëerd. Hij kan zich bovendien van deze ‘zonde’ niet meer bevrijden, want van de seculiere Alvoorzienigheid is geen ‘genade’ te verwachten. Zelfs een ‘vergeetverzoek’ aan de hogepriester van Het Internet, het internetzoekbedrijf Google, is niet afdoende. Google verwijdert immers de gewraakte informatie niet, doch laat die weg uit de zoekresultaten die de zoekmachine oplevert. Seculiere zonden zijn kennelijk onvergeeflijk, in de zin dat ze onvergetelijk zijn (in de slechtste zin denkbaar).

Er zijn echter krachten die zich tegen deze seculiere alwetendheid verzetten. Het hackerscollectief Anonymous klaagt overal en nergens de privacy-schendingen op het wereldwijde internet aan. Een van de bekendste slagzinnen van Anonymous is: 'We zijn met velen.' Het is een verwijzing naar Marcus 5: 9, waarin Jezus een man bevrijdt van de demonische invloed van Legioen, een demonencollectief. De demonen waarvan Jezus ons bevrijdt, zijn de door onszelf gecreëerde zonden, fobieën, angsten en teleurstellingen. En zo probeert ook Anonymous ons te bevrijden van de zelfgeschapen demon van persoonlijk gedeelde data.

Big Data lijkt hiermee in cultuurtheologische zin op een oudtestamentische afgod. Alle macht lijkt hem toe te komen, maar in werkelijkheid zijn wijzelf degenen die hem zo machtig maken. Net als bij de oudtestamentische afgoden lijken genade en vergeving vaak ver te zoeken. Zonden worden niet vergeven, omdat ze niet vergeten worden. Toch is Big Data op zich niet immoreel; het gaat erom tot welk doel die gebruikt wordt. Om de

Big Data kan gebruikt worden om een tabernakel of een gouden kalf mee te bouwen

bekende theoloog Augustinus van Hippo te parafraseren: Big Data kan gebruikt worden om een tabernakel of een gouden kalf mee te bouwen. Big Data kan een nieuwe, eigen afgod creëren, die we omineuze namen geven als 'De Markt' of 'De

Overheid'. Maar Big Data kan ook gebruikt worden om ons tot God te richten, of om – in seculiere taal – de wereld te maken tot een betere wereld voor iedereen.

Noten

- 1 Tim Kraaijvanger, 'Hoeveel is jouw persoonlijke informatie waard?', op www.scientias.nl/hoeveel-jouw-persoonlijke-informatie-waard/103334 (11 juli 2014).
- 2 Jason Alderman, 'Read Contracts Carefully Before Signing', op www.huffingtonpost.com/jason-alderman/read-contracts-carefully_b_5592039.html (16 juli 2014).
- 3 Frank G. Bosman, 'De overheid als pseudo-god', op www.katholiek.nl/social-media/de-overheid-als-pseudo-god (4 oktober 2013).
- 4 Frank G. Bosman, 'Je hebt o vrienden. *SouthPark* en de devaluatie van het begrip "vriendschap"', in: *Nothing Personal* (2011), pp. 60-65.
- 5 Maarten van Rossem, 'De geschiedenis herhaalt zich niet!', *Historisch Nieuwsblad* (2009), nr. 3. Zie www.historisch-nieuwsblad.nl/nl/artikel/25225/de-geschiedenis-herhaalt-zich-niet.html.

*Ethische dilemma's
rond het gebruik
van Big Data*

‘Hijs de stormbal: het spook van digitale predestinatie moet worden gekeerd’

In gesprek met Jacob Kohnstamm

---

door *Pieter Jan Dijkman & Jan Prij*

Dijkman is hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen* en Prij is publicist en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

Door de Big Data-revolutie staat het volwaardig mens-zijn op het spel, stelt Jacob Kohnstamm. De mens wordt gedetermineerd tot profiles, ten koste van zijn vrijheid, creativiteit en mondigheid. Er is volgens hem een nieuwe strijd nodig, vergelijkbaar met het gevecht tegen machtsmisbruik en machtsongelijkheid in de aanloop naar het kindernet van Van Houten uit 1874. ‘Hijs de stormbal. Het spook van de digitale predestinatie moet worden gekeerd.’

Jacob Kohnstamm (1949), voorzitter van het College bescherming persoonsgegevens (CBP), is net terug van vakantie en zijn toon is beslist strijdvaardig te noemen. Hij is er na het lezen van tal van analyses en rapporten op het terrein van Big Data bepaald niet geruster op geworden. Er dreigt een ernstige beperking van het volle mens-zijn door wat hij ‘digitale predestinatie’ noemt. Een aanscherping van de huidige wetgeving inzake de bescherming van de privacy en dataprotectie is noodzakelijk, zo vertelt hij in zijn werkkamer in Den Haag, maar een

aanpassing van de wetgeving alleen zal onvoldoende zijn om het tij te keren. Er is een *Das Digital* nodig, een nieuw kritisch massabewustzijn over wat er mis is bij het gebruik van Big Data.

Wat is wat u betreft het probleem met Big Data?

‘Het staat buiten kijf dat de analyses die je kunt maken op grond van Big Data in maatschappelijk en economisch opzicht een waardevermeerdering met zich mee kunnen

brenge. Zo is het met behulp van Big Data mogelijk om verkeersstromen te regelen, gedragingen van natuurlijke formaties zoals gasvelden en dijken in kaart te brengen, epidemieën beter te voorspellen. Zeker zolang het geen persoonsgegevens *as such* betreft, zijn er heel veel mooie dingen te verwachten van Big Data en wordt daar in de praktijk al van geprofiteerd.'

'Daar waar het gaat om het massaal gebruik van persoonsgegevens ben ik tot de conclusie gekomen dat het de hoogste tijd is om de stormbal te hijsen, omdat mijns inziens de menselijke waardigheid als zodanig in het geding is. Er zijn voor mij twee principes die in essentie uitmaken wat het betekent om mens te zijn. Ten eerste: *Respondeo ergo sum*, ik antwoord, dus ik ben. Het feit dat ik denk – *Cogito ergo sum* – is leuk, maar het feit dat ik met u kan communiceren, is uiteindelijk waarin het mens-zijn volop tot uitdrukking kan komen. Het tweede principe is dat van optimale individuele ontplooiing binnen de grenzen van de wet. Op basis van deze uitgangspunten zijn mensen naar mijn overtuiging in staat tot bloei te komen en uit te stijgen boven het bestiale. Er moeten dan ook politieke en maatschappelijke randvoorwaarden zijn om aan die uitgangspunten zo goed mogelijk recht te doen. Maar precies deze uitgangspunten van volwaardig mens-zijn staan op het spel door het gebruik van Big Data.'

Kunt u dat toelichten?

'Ik heb vandaag op ten minste tien plekken mijn gegevens achtergelaten zonder dat ik daar een beslissing over heb kunnen nemen of over in gesprek kan gaan. Door te reizen met de trein en de metro bijvoorbeeld, door

met een toegangspas dit gebouw binnen te komen, en door het internet op te gaan om iets op te zoeken. Ik laat onvermijdelijk een spoor van gegevens achter, waar ik mijn handen, op straffe van non-participatie, niet zomaar vanaf kan trekken. Misschien door kluizenaar te worden, maar zelfs dan, zo hebben we eens laten uitzoeken, sta ik in zo'n tweehonderd databases. Hoe dan ook: het combineren van gegevens, het delen van informatie, maakt onlosmakelijk deel uit van het moderne leven, en dat afstaan van veel gegevens gebeurt niet vrijwillig, zoals vaak wordt beweerd, behoudens misschien het delen van soms niet zo handige informatie op Facebook.'

'Als de analyse van de data die ik achterlaat via een algoritme tot een bepaald profiel leidt, om van daaruit vervolgens tot bepaal-

de prognoses te komen, kunnen er achter mijn rug om ernstige problemen ontstaan die ongewild diep ingrijpen in de loop mijn persoonlijk leven. Zo kan ik bijvoorbeeld ten onrechte worden gediagnosticeerd als patiënt. Uit de data-analyse kan naar voren komen dat ik op mijn 73e levensjaar 75 procent kans loop om een ongeneeslijke ziekte op te lopen. Dat betekent dat ik met dat stempel verder door het leven ga, ook al is dat misschien geheel onterecht. Problematisch is dat ik mij wel onherroepelijk naar dat stempel ga gedragen.'

'De inzet van Big Data kan leiden tot digitale predestinatie en op dat gevaar moeten we alert zijn. Het feit dat ik ben veroordeeld tot het zijn van mijn profiel – aangemaakt door derden, organisaties, overheid of private partijen, dat is om het even – terwijl ik de karakteristieken van dat profiel niet ken, er geen invloed op kan uitoefenen en niet weet wat de consequenties van de profilering zijn, is ernstig.'

Wat betekent dat voor een samenleving?

'Stel, u bent een linkse rakker en ik een rechtse bal. Als u en ik in onze zoekmachine "Nixon" intikken, krijgen we misschien beiden buiten onze invloedssfeer om en zonder dat wij daarom hebben gevraagd, louter op grond van ons profiel en zoekgedrag, totaal verschillende informatie over Nixon toegevoegd. Ik denk dat dergelijke informatie in de toekomst steeds vaker gefilterd zal zijn op basis van je profiel. Als je dan door het gebruik van Big Data als een dubbeltje geprofileerd bent, zul je nooit meer een kwartje worden. En dan gaat er al ten principale iets in de samenleving grondig mis. We leven in dat geval langs elkaar heen in verschil-

lende werelden, zonder dat we dat weten en zonder dat we daar wezenlijk protest tegen kunnen aantekenen. De uiterste consequen-

Als je door het gebruik van Big Data als een dubbeltje geprofileerd bent, zul je nooit meer een kwartje worden

tie is dat iedereen zijn eigen, door derden in elkaar gezette, "privéblik" voorgeschoteld krijgt. Het is uiteindelijk niet uit te sluiten dat dat tot het imploderen van onze gezamenlijke wereld zou kunnen leiden. Dat is de stormbal die ik wil hijsen.'

'Als het *Internet of Things* volop doorbreekt, en dat gaat zeker gebeuren, kan de mens nog meer onder permanente controle worden gesteld. Nu al wordt gesproken over de mogelijkheid van een implantaat waardoor kinderen kunnen worden gevolgd uit veiligheidsoverwegingen. In het geval van een kind dat nog niet "de jaren des ondersheids" heeft bereikt, wordt misschien nog wel ingezien dat het not done is om via allerlei voor hen ontworpen gadgets informatie te verzamelen. Maar er lijkt nu al een klimaat te ontstaan waarin het bijna een crime is om, om redenen van gezondheid of van veiligheid, geen informatie af te staan.'

'Wij van het College bescherming persoonsgegevens worden soms weggezet als "azijnpissers" als we bij dit soort fundamentele ontwikkelingen ethische vraagtekens plaatsen en bepaalde praktijken toetsen aan de bestaande wet- en regelgeving. Alsof we daarmee zogenaamd als onheilsprometen de vooruitgang, de nieuwsgierigheid en innovatie zouden willen tegenhouden. Alsof we

een schuilplaats voor het kwaad bieden en, zoals sommigen zelfs stellen, massamoordenaars beschermen door zo op het cruciale belang van privacy te hameren. Er is natuurlijk geen sprake van dat wij de nieuwsgierigheid en innovatie zouden willen tegenhouden. Bovendien zijn dit soort vooroordelen een gemakzuchtige miskennen van het belang van privacy voor een menswaardig bestaan. We zijn met z’n allen blind voor de mogelijke mensonterende praktijken die nu al dreigen te ontstaan door de ontwikkelingen rond Big Data.’

AANSCHERPING VAN DE WETGEVING

Wat zijn de randvoorwaarden, de principiële uitgangspunten, voor het verzamelen van Big Data?

‘Dat zijn in feite de principes in de sfeer van de Wet bescherming persoonsgegevens, zoals toestemming, doelbepaling, doelbinding en dataminimalisatie. Wanneer een webshop u op grond van uw aankopen aanbevelingen doet, is er sprake van een gerechtvaardigd belang van klantenbinding. Maar wanneer deze webshop uw gegevens aan derden doorverkoopt voor een ander en daarmee strijdig doel, is dat niet meer het geval. Daarnaast moet het gebruik van data op een transparante manier plaatsvinden en moet de bewaartermijn logisch zijn. Dat zijn normen die ook in het Big Data-tijdperk op zouden moeten gaan.’

Is de huidige dataprotectiewetgeving afdoende om de privacy te beschermen?

‘Ik denk het niet. Onlangs heeft de zogehe-

ten Berlijngroep over dit thema een opinie gepresenteerd¹ en daar zitten al deze beginselen bij die nu reeds in de Nederlandse wet zijn opgenomen en die van waarde zijn en blijven. De vraag is of ze voldoende zoden aan de dijk zetten. De Berlijngroep denkt van wel, ik denk dat we het er niet mee gaan redden. De essentie van dataprotectie is, zoals een Amerikaanse deskundige die hier op bezoek was het eens uitdrukte, *surprise minimalisation* en de essentie van Big Data is *surprise maximalisation*: nieuwe waarde toevoegen door ongebruikelijke en vooraf onvoorziene koppeling van data. In feite worden bij Big Data gegevens geanalyseerd en gebruikt buiten de context waar ze oorspronkelijk voor bedoeld waren.’

‘We zijn in de Europese Unie, in de geest van de voorstellen van de Berlijngroep, gelukkig bezig met de totstandkoming van een nieuwe verordening, waarin die beschermwaardigheid beter geregeld is. Dat leidt tot een aantal versterkingen van de huidige dataprotectiewetgeving. Er komt ten eerste één algemene Europese wet en niet 28 vertaalslagen in de verschillende EU-landen. Ten tweede: er komt een overkoepelend European Data Protection Board, boven de nationale Data Protection Agencies, die een belangrijke rol kan spelen om een evenwichtiger krachtenveld te laten ontstaan. In de derde plaats zitten er in de verordening versterkingen en herhalingen van de normen die we al genoemd hebben en die nu ook al gelden. Ten slotte komt er een zeer forse bevoegdheid voor de Colleges bescherming persoonsgegevens. Nu hebben we alleen de mogelijkheid een last onder dwangsom op te leggen. Zelfs als we deze bevoegdheid niet gebruiken, gaat er een preventieve werking van uit.’

‘Op één punt heeft het Europees Parlement helaas voorstellen gedaan die negatief uitpakken, namelijk het toestaan van het gebruik van pseudoanonieme gegevens voor *profiling*. Alsof, eenmaal zonder naam opgeslagen, dit soort gegevens buiten de beschermingswaardigheid vallen. Maar als gegevens anoniem gebruikt worden is er nog steeds een probleem als deze herleid kunnen worden tot een persoon. Het anonimiseren van gegevens in de wereld van de Big Data leidt echt niet automatisch tot ont-heffing van de beschermingswaardigheid in de sfeer van de bescherming van persoonsgegevens, zoals wordt verondersteld. Op basis van gecombineerde achtergrondkenmerken zonder naam, kan het profiel mij nog steeds determineren en discrimineren. Dat toestaan staat gelijk aan het binnenhalen van het paard van Troje: iedereen gaat pseudoanonimiseren, om zo binnen de wet te kunnen blijven, terwijl in essentie het probleem nog niet is opgelost.’

‘Los van deze interventie van het Europees Parlement: als de verordening erdoor komt, zal dat een algemeen kader bieden dat grosso modo een sterkere bescherming van de privacy biedt.’

Sommigen stellen dat de overheid meer zou moeten inzetten op het aanspreken van Big Data-producenten en analisten; zij zouden gewezen moeten worden op hun verantwoordelijkheid voor geleden schade.

‘Ik ben zeker niet voor de invoering van het schadebeginsel, het zogenoemde *harm principle*, zoals dat ook in Engels en Amerikaans georiënteerde rechtssystemen fungeert – het principe dat iemands vrijheid alleen beperkt mag worden voor zover dat nodig is

om te verhinderen dat hij anderen schaadt. Zo’n “oplossing” is ten diepste in strijd met mijn mensvisie: niet de schade die je achteraf kunt aantonen is waar het om gaat, maar daaraan voorafgaand gaat het al fout. Er is een eindeloze discussie over *harm-based definitions* te voeren, maar op het moment dat het *Respondeo ergo sum* en optimale individuele ontplooiing op het spel staan, red je het niet met het schadebeginsel. Het feit dat ik op basis van profiling al anders word behandeld dan anderen, noem ik al *harm*. Maar dat is niet de *harm* die in Engels en Amerikaans georiënteerde rechtssystemen centraal staat. Ik hecht dus juist in hoge mate aan die beginselen, die principes uit de Wet bescherming persoonsgegevens.’

DE NOODZAAK VAN EEN KRITISCHE TEGENMACHT

De vraag blijft of deze aanpassingen in de wetgevende sfeer voldoende privacywaarborgen bieden in het Big Data-tijdperk. Zijn we er daarmee?

‘Nee. De wet en de achterliggende principes zijn flexibel genoeg om in deze tijd van Big Data recht overeind te kunnen blijven. En de Europese verordening is op hoofdlijnen als gezegd een potentiële verbetering. Het zal alleen niet genoeg zijn. Er is om zo te zeggen een *Das Digital* nodig, een nieuw kritisch massabewustzijn over wat er mis is. Het gaat daarbij om het bereiken van een nieuw machtsevenwicht, dat niet vanzelf zal ontstaan. Bij Marx ging het vooral om de strijd tussen kapitaal en arbeid. We krijgen nu een nieuw gevecht tussen menselijkheid en het ethisch en juridisch verantwoorde gebruik van Big Data aan de ene kant, en het spook

van de mogelijke ontmenselijking door het gebruik van Big Data aan de andere kant. Deze strijd vraagt om de oprichting van kritische tegenmachten die staan voor de mense-

We krijgen een nieuw gevecht tussen menselijkheid aan de ene kant en het spook van de mogelijke ontmenselijking door het gebruik van Big Data aan de andere kant

lijke waardigheid, een nieuwe consumentenbond en een nieuwe vakbond bijvoorbeeld.’

‘Ik plaats deze strijd echt in het teken van het kindernet van Van Houten uit 1874 en het ontstaan van vrouwenrechten en andere burgeremancipatiebewegingen. Deze zijn niet ontstaan om de bestaande bedrijven of staatsmacht te behagen, maar als kritische beweging tegen onrecht door machtsongelijkheid en machtsmisbruik. In deze termen zou er over deze kwestie gedacht moeten worden.’

‘Dan gaat het om besef van voldoende kritische mensen van wat er in essentie op het spel staat. Dan heb ik het niet alleen over een toezichthouder die voldoende uitgerust is om op te kunnen treden als dat nodig is. Ik heb het ook niet alleen over het broodnodige ethische besef bij de overheid en in het bedrijfsleven. Dat is wel zeer essentieel voor het vertrouwen van burgers in de democratie en van consumenten in bedrijven; zij moeten ervan opaan kunnen dat er geen machtsmisbruik plaatsvindt. Maar ik heb het vooral over voldoende tegenkrachten buiten het systeem, zoals vakbonden en consumentenorganisaties. Dat bedoel ik met *Das Digital*: je zult een kritisch bewustzijn wakker moeten

maken, waardoor mensen in toenemende mate gaan zeggen: “Ik laat mij niet meer omkopen. Ik ga in plaats daarvan wel een tientje per maand betalen voor het gebruik van mijn zogenaamd ‘gratis’ internetdiensten die de facto mijn vrijheid van zelfontplooiing belemmeren.” Deze beweging zal in eerste instantie onvermijdelijk elitair zijn, maar alle rechtvaardige sociale strijdgevechten zijn met zo’n selecte groep begonnen. En als het er niet om te doen is om het daarbij te laten, is daar ook niets mis mee.’

‘Ik denk dat we het alleen maar redden als er een nieuw kritisch en massaal bewustzijn ontstaat dat het zo niet meer kan. Het vertrouwen van burgers en klanten heb je pas als er openheid en transparantie wordt betracht, als ze weten wat er met de data gebeurt, en als ze er ook invloed op kunnen uitoefenen of alternatieve keuzemogelijkheden hebben.’

Ziet u in dit verband voldoende urgentie in de politiek?

‘Ik zie die urgentie, laat ik het voorzichtig zeggen, nog niet. Er worden de laatste maanden veel conferenties door belanghebbende organisaties georganiseerd, waarin juichverhalen over de waardetoevoeging, de kansen en mogelijkheden van Big Data centraal staan: je kunt er epidemieën mee voorspellen, het kan levens redden, et cetera. Nogmaals, daar ben ik ook van overtuigd. Ik wil alleen alvast een stap verder kijken. Nadelen van een innovatieve vinding komen altijd pas in een latere fase naar voren, maar het is desalniettemin belangrijk om ons daar nu al bewust van te zijn. We zijn, zo lijkt het, momenteel nog te veel gefascineerd door de nieuwsgierigheid, de nieuwe technologie en het feit dat het allemaal kan, al heeft de NSA-affaire het laatste halfjaar wel wat

mensen bij de overheid en in het bedrijfsleven wakker geschud.'

'Het kabinet van vvd en PvdA heeft pas onlangs een advies over Big Data bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (wrr) aangevraagd. Dat is rijkelijk laat. En het curieuze van deze kabinetsaanvraag is dat zowel het Ministerie van Economische Zaken als het Ministerie van Veiligheid en Justitie al heeft aangekondigd met een Big Data-notitie te komen. Het is echter van tweeën één: ofwel je vraagt de wrr om erover na te denken en je houdt de kaken op elkaar, ofwel je geeft zelf een notitie af en laat de wrr andere zaken uitzoeken. Zeggen wat je ervan vindt en wat je eraan gaat doen, en tegelijkertijd de wrr vragen – dat is een curieuze combinatie. Het goede nieuws is dat het op zichzelf hoopgevend is dat het kabinet de vraag naar een onderzoek gesteld heeft.'

Er zijn ook mensen die zeggen: we moeten niet alleen de problemen bestuderen en sig-

naleren, maar ook als actievoerders aan het verspreiden van 'data mist' gaan doen, het genereren van non-informatie, om daarmee de heersende data-informatiesystemen te ontregelen. Hoe kijkt u hier tegen aan?

'Als *law abiding* toezichthouder kan ik hier moeilijk iets over zeggen. Als burger en niet-toezichthouder zou ik er misschien wel wat van kunnen vinden, maar voor nu houd ik het graag bij de gegeven analyse, die volgens mij al alarmerend genoeg is.'

Noten

- 1 De Berlijnsgroep is een adviesorgaan van de 28 instellingen in Europa die verantwoordelijk zijn voor de bescherming van persoonsgegevens. Dit orgaan probeert onder meer de normstelling van de Europese wet- en regelgeving te vertalen in een voorstel voor een Europese wet die de bescherming van persoonsgegevens op gelijke wijze regelt voor al die landen. Zie de notitie op http://www.datenschutz-berlin.de/attachments/1052/WP_Big_Data_final_clean_675.48.12.pdf

De mens als strijdtoneel

Nu informatietechnologie steeds intiemer wordt, zien we de technische, politieke, economische en sociale strijd die zich op de mens richt, steeds heftiger worden. Wat het betekent om 'mens' te zijn, is daarmee wellicht de belangrijkste biopolitieke vraag van deze eeuw geworden. We hebben niet de luxe om daar vijftig jaar over te doen; het zal hooguit tien jaar zijn. Bij het reflecteren op onze techno-humane conditie zijn noties als menselijke waardigheid en menselijke duurzaamheid cruciaal om de versmelting tussen mens en technologie in goede banen te leiden. Ook scholing in technologisch burgerschap is essentieel.

---

door *Rinie van Est*

De auteur is onderzoeker aan het Rathenau Instituut.

HET OP EEN HUMANE WIJZE VORMGEVEN van de immer innigere versmelting tussen mens en techniek is wellicht een van de grootste uitdagingen van deze eeuw. Een snelle blik op de media leert dat er steeds meer technologieën komen die ingrijpen op intieme zaken als lichamelijke en geestelijke gezondheid, gedrag, emoties, privacy en menselijke aandacht: de online tandenborstel komt eraan waarmee ouders, de tandarts of een computer kunnen controleren hoe een kind zijn tanden poetst¹; onderwijsspecialist Vroomans wil dat ouders hun kinderen 'aandacht en respect' geven in plaats van ritalin, 'een drug die de potentie heeft van cocaïne of heroïne'²; voor een onderzoek manipuleerde Facebook ongevraagd 700.000 nieuwsfeeds en kwam er zo achter dat emoties via sociale media kunnen worden verspreid³; microdrones met camera's zijn zowel in trek bij veiligheidsdiensten als hobbyisten. De nationale politie en het ministerie van Veiligheid en Justitie onderzoeken de mogelijkheid om drones op afstand uit de lucht te halen.⁴

Ik hoop u in deze bijdrage te laten zien dat deze voorbeelden deel uitmaken van een heuse technologische megatrend. Het Rathenau Instituut spreekt van intieme technologie en stelt dat deze trend, die mede mogelijk wordt gemaakt door de smartphone, sociale media, sensornetwerken, robotica, virtuele werelden en Big Data, leidt tot een 'strijd om onze intimiteit'.⁵ Aan de hand van de opkomst van de zelfsturende auto en emotieherkenningstechnologie illustreer ik wat voor soort politieke en ethische vragen deze technische revolutie oproept. Juist omdat onze intimiteit, en dus ons mens-zijn, op het spel staat, is de politiek-bestuurlijke uitdaging omvangrijk. Om de toenemende versmelting tussen technologie en mens in humane banen te leiden, zijn gedeelde morele principes nodig. Behalve om menselijke waardigheid gaat het daarbij ook om menselijke duurzaamheid: welke aspecten van de mens en ons mens-zijn zien we als maakbaar, en welke aspecten zouden we graag ook in de toekomst behouden?

DE INTIEM-TECHNOLOGISCHE REVOLUTIE

Sinds het begin van de informatierevolutie is de mens steeds meer het object van studie en technisch ingrijpen geworden.⁶ Dit wordt heden ten dage mogelijk gemaakt door het samenkomen van nanotechnologie, biotechnologie, informatietechnologie en cognitieve technologie (ook wel NBIC-convergentie genoemd). In de onderzoekswereld betekent NBIC-convergentie de vervaechting van de natuur- en levenswetenschappen. Daarmee is de mens een ingenieursproject geworden.⁷ Daarbij gaat het om drie trends. De mens wordt ten eerste steeds meer als een machine gezien die via techniek gerepareerd en eventueel verbeterd kan worden. Daarnaast speelt de machine een steeds grotere rol in menselijke interacties. Ten slotte bouwen ingenieurs graag machines die menselijke eigenschappen kunnen nabootsen.

Laten we beginnen met de mens als machine. Voor steeds meer fysieke en mentale onvermogens en kwalen bestaan er pillen en implantaten: doofheid, evenwichtsstoornissen, depressiviteit. Een opmerkelijk voorbeeld is de *eyeborg*, het implantaat van de kleurenblinde kunstenaar Neil Harbisson die elke tint omzet in een geluid, zodat hij nu kleuren kan horen. De machine nestelt zich ook tussen ons: denk aan de smartphone (binnenkort brilcomputer), sociale media en biometrie. Doordat machines zich steeds meer in onze privésfeer en ons sociale leven nestelen, kunnen die machines heel veel informatie *over ons* verzamelen. Met elke klik laten we zien wie we zijn, vaak onopgemerkt: zo kan ons *like*-gedrag op Facebook onze seksuele voorkeur tonen. Door goedkope sensoren en de opkomst van het internet der dingen (genetwerkte slimme producten) breidt het

aantal technieken om ons ook in de fysieke wereld digitaal te volgen snel uit. Denk aan winkeliers die hun klanten in de winkels via camera's en wifi-tracking precies kunnen volgen. Ten slotte krijgt de machine menselijke trekjes. Pedoseksuele chatters menen bijvoorbeeld een echt, tienjarig Filipijns meisje te zien in het 'lokmeisje' Sweetie, dat een avatar is ontworpen door Terres des Hommes om dit wereldwijde probleem op de publieke en politieke agenda te zetten. En zelfsturende robotauto's hebben, bij wijze van proef, al vele duizenden kilometers gereden op de openbare weg.

Volgens het Rathenau Instituut versmelten mens en technologie zo snel dat we kunnen spreken van een intiem-technologische revolutie. Technologie komt steeds dichterbij doordat computers steeds kleiner worden: van mainframe computer, pc, laptop en handcomputer tot bril- en lenscomputer, computers in kleding en zelfs pillen die we in kunnen slikken. Daarnaast raken mens en technologie steeds meer vernetwerkt. Het internet verbindt mensen, maar ook in toenemende mate objecten (*internet of things*), diensten (*internet of services*) en industriële processen (*industrial internet*).⁸ De slimme Nike+-schoen illustreert dit mooi. Deze schoen met sensoren stuurt zijn data door naar een smartphone die is verbonden met het internet. Zo kan Nike zijn schoenen en hoe de consument die gebruikt blijven volgen. Op basis van die data kan Nike zijn producten verbeteren en de gebruiker coachen. Via sociale media kan de sporter zijn loopprestaties delen en vergelijken met die van andere lopers. De digitalisering en vernetwerking van de schoen zorgt voor een hechtere relatie tussen producent en consument. Men spreekt hier over *customer intimacy*.⁹ Via de slimme schoen kan Nike, vaak intieme, informatie over de gebruiker verzamelen. Data over ons looppatroon kunnen bijvoorbeeld ook dronkenschap tonen of dementie aankondigen.

Het gaat hier om een nieuwe stap in de informatierevolutie: de fase waarin informatietechnologie zich tot intieme technologie ontpopt. In deze fase zijn 'wij' – dat wil zeggen de informatie over onze lijven, ge-

Hoe behouden we in deze sensor- en Big Data-samenleving onze privacy, autonomie en menselijkheid?

dachten, gevoelens, voorkeuren, gesprekken en acties; wij als informatiesysteem dus¹⁰ – een belangrijke grondstof voor de informatierevolutie geworden. Doordat de mens – zijn lichaam, geest en sociale leven – een ingenieursproject is geworden, zijn we ook zelf het po-

litieke, economische en sociale strijdtoneel geworden. De informatierevolutie, en in het bijzonder de huidige NBIC-convergentie, creëert zodoende een nieuw maatschappelijk strijdveld, namelijk dat van de biopolitiek.¹¹

Daarom is het zaak tijdig goede vragen te stellen, zoals: Hoe dichtbij mag technologie komen? Wanneer is technologie nog prettig intiem, en wanneer wordt ze intimiderend en zouden we dus een grens moeten trekken? Hoe behouden we in deze sensor- en Big Data-samenleving onze privacy, autonomie en menselijkheid?

ILLUSTRATIE VAN HET NIEUWE STRIJDTONEEL

Om gevoel te krijgen voor het soort vragen dat intieme technologie oproept, kijken we kort naar twee opkomende technologieën: gezichts- en emotieherkenningstechnologie en de zelfsturende auto. Daarbij gaat het dus om techniek die een rol speelt in de interactie tussen mensen en een machine (zelfsturende auto) die allerlei keuzes, mogelijk ook morele, van de mens overneemt. Bij de toepassing daarvan speelt steeds een verzameling van technieken een rol, zoals sensoren, databestanden, algoritmen, communicatienetwerken en robotica.

Mechanisering van emoties

Emotieherkenningstechnologie wordt inmiddels op kleine schaal toegepast, bijvoorbeeld binnen het marketingonderzoek. Met *FaceValue* kunnen de emotionele reacties van mensen op een reclamefilmpje gemeten en geanalyseerd worden. Er zijn ook technieken om te bepalen in hoeverre een emotionele expressie waarachtig is of geveinsd.¹² Een echte lach is namelijk een soort reflex, terwijl een gemaakt lachje het resultaat is van bewust nadenken. Nu al kunnen machines het verschil tussen 'echte' en 'onechte' emoties beter herkennen; computers scoren 85 procent, mensen slechts 55.

Een nabije toekomst waarin heel veel mensen kunnen beschikken over technieken voor gezichts-, stem- en emotieherkenning geïntegreerd in een robotbril is inmiddels voor te stellen. Diverse bedrijven ontwikkelen speciale apps voor gezichts- en emotieherkenning voor de computerbril Google Glass. Het bedrijf FacialNetwork lanceerde begin 2014 de app *NameTag* waarmee iemands gezicht realtime gelinkt kan worden aan zijn profiel op Facebook of op diverse datingsites.¹³ Emotient ontwikkelt software voor de Google Glass waarmee specifieke emoties kunnen worden gemeten en 'echte' en 'onechte' emoties van elkaar onderscheiden kunnen worden.

Gezichtsherkenning kan handig zijn voor de politie, en emotieherkenning kan het leven van mensen met autisme vergemakkelijken. Maar wat betekenen deze technieken als ze straks door miljoenen mensen worden gebruikt? Wat is de betekenis voor onze privacy? Kunnen we ooit nog anoniem de straat op? Volgens Andrade zal de massale inzet van emotieherkenningstechniek een revolutie betekenen in de manier waarop we

met elkaar omgaan.¹⁴ In hoeverre zet die ontwikkeling de privacy van onze emoties en ons recht op identiteit en vrijheid van meningsuiting op het spel? Moeten we een toekomst vrezen waarin elk leugentje om bestwil – ‘Wat zit uw haar leuk vandaag’ – door de techniek wordt ontmaskerd als een ‘onechte emotie’? Andrade formuleert wat hij niet wil: hij wil geen wereld waarin de waarheid is gemechaniseerd, de mens zijn spontaniteit is verloren en zijn sociale gedrag wordt bepaald door de algoritmen die hem observeren en beoordelen. Maakt Andrade zich terecht zorgen? En zo ja, willen we zijn doemscenario voorkomen? En hoe dan?

*Mechanisering van morele beslissingen*¹⁵

Wallach en Allen stellen dat de toenemende autonomie van machines ingenieurs uitdaagt om *morele machines* te ontwikkelen; slimme systemen die in staat zijn om ethische beslissingen te nemen.¹⁶ Dit pleidooi is met name op het gebied van de autonome robotauto actueel. Vele landen, waaronder Nederland,¹⁷ hebben namelijk het toekomstbeeld van de zelfsturende auto omarmd. Een zelfsturende auto kan zonder bestuurder veilig rijden.¹⁸ Dat betekent dat de verkeersregels in de auto zijn geprogrammeerd en dat de auto altijd beslist, ook in noodsituaties. Het is ook voor de slimste robotauto onvermijdelijk geconfronteerd te worden met situaties die vragen om keuzes die morele implicaties hebben. Volgens Goodall houdt dat in dat de zelfsturende auto een *morele machine* dient te zijn.¹⁹ Elke actie van de autonome auto is namelijk voorgeprogrammeerd – zelfs niets doen – en heeft morele consequenties.

Het maakt uit of de keuzes tijdens een ongeval door een menselijke bestuurder of een machine gemaakt worden. Noodsituaties dwingen menselijke bestuurders snel te beslissen. Indien er geen sprake is van nalatigheid van de bestuurder, zullen zijn handelingen vaak worden vergeven als ‘menselijk’, en eventuele fatale resultaten zullen worden gezien als ‘speling van het lot’. Maar als bijvoorbeeld de dood van een kind het gevolg is van beslissingen van een machine, dan is er geen sprake van menselijk gebrek of simpel ongeluk. De handelwijze van de autonome auto is namelijk van tevoren ingeprogrammeerd. Aangezien het kind als het ware ‘rationeel’ is opgeofferd, zullen de ouders willen weten welke ratio achter de handeling van de machine schuilging. Naast verandering van de aard van de beslissing – van instinctief menselijk naar rationeel machinaal – is er ook een verschuiving in het moment van beslissen. Van programmeurs wordt gevraagd de keuzes van de autonome auto in een bepaalde noodsituatie *vooraf* rationeel te overwegen.²⁰

Dit roept de vraag op of we keuzes over leven en dood willen overlaten aan een machine. De vraag is dus of we überhaupt zelfsturende auto’s wil-

len hebben, aangezien die de facto keuzes zullen gaan maken die morele consequenties hebben. Het antwoord daarop hangt ten eerste af van de technische mogelijkheid om morele machines te bouwen. Het zal bijvoorbeeld lastig zijn om van tevoren ontelbare noodsituaties te voorzien. En als dat al technisch lukt, hangt het vervolgens af van de aard van de keuzes. Welke ethische beslisprofielen, c.q. algoritmen, willen we inbouwen in de auto?²¹ Willen we een profiel waarin de bestuurder primair beschermd wordt, of een profiel waarin de omgeving primair beschermd wordt? Wat doet uw zelfsturende auto bijvoorbeeld als er plots een groep kinderen voor de wielen opduikt? Ontwijkt uw auto de kinderen of beschermt de auto in de eerste plaats u?²² Of kiezen we voor een profiel van 'de minste schade'? Dan wordt er een algoritme gebruikt dat het totale aantal slachtoffers minimaliseert of de maatschappelijke kosten zo klein mogelijk houdt. Ten derde hangt de aanvaardbaarheid af van wie er over die profielen mag beslissen. Laat de politiek gebruikers vrij om zelf te kiezen tussen verschillende ethische beslissystemen?²³ Autorijders mogen tenslotte nu ook zelf kiezen voor een auto met een heel dikke bumper die vooral de schade aan de eigen auto beperkt. En ten slotte: in hoeverre dienen andere inzittenden geïnformeerd te worden over en toestemming te geven voor het gebruik van de ethische software van de auto waarin ze gaan rijden? En hoe zit het met de andere weggebruikers en hun omgeving?

MENSELIJKE WAARDIGHEID EN MENSELIJKE DUURZAAMHEID ALS LEIDENDE PRINCIPES

De intiem-technologische revolutie daagt burgers, politici en bestuurders op een enorme schaal uit. Een vergelijking met de industriële revolutie laat dat zien. De industriële revolutie heeft ons veel welvaart en welzijn

De intiem-technologische revolutie daagt burgers, politici en bestuurders op een enorme schaal uit

gebracht, maar niet zonder strijd en verlies. Die strijd richt zich met name op twee productiefactoren: arbeid en natuur. De geschiedenis laat zien dat het heel lang heeft geduurd voordat de *sociale* en *ecologische kwesties* onderkend en aangepakt werden. Pas in de jaren zestig van de

vorige eeuw – dus meer dan honderdvijftig jaar na de start van de industriële revolutie en ten koste van veel natuur en milieuvervuiling – ontdekten we ecologische duurzaamheid als leidend principe voor de omgang met onze natuurlijke leefwereld.

Net als industriële techniek ingrijpt in de natuurlijke leefwereld, grijpt

intieme technologie in op onze persoonlijke leefwereld. Nu informatie-technologie steeds intiemer wordt, zien we de technische, politieke, economische en sociale strijd die zich richt op de mens steeds heftiger worden. Wat het betekent om ‘mens’ te zijn, is daarmee wellicht de belangrijkste (biopolitieke) vraag van deze eeuw geworden.²⁴ Juist omdat ons mens-zijn op het spel staat, is het belangrijk om tijdig op zoek te gaan naar morele principes om de versmelting tussen mens en technologie in humane banen te leiden. We hebben niet de luxe om daar vijftig jaar over te doen; het zal hooguit tien jaar zijn. Een zoektocht naar morele principes start bij het begrip menselijke waardigheid. Bij het reflecteren op onze techno-humane conditie is de notie van menselijke duurzaamheid mogelijk ook van toegevoegde waarde.²⁵

Menselijke waardigheid

Menselijke waardigheid krijgt nadere invulling via (universele) mensenrechten, zoals recht op autonomie, privacy en lichamelijke en geestelijke integriteit.²⁶ Intieme technologie roept op dat gebied vele vragen op. Via sensoren in consumentenproducten kunnen massaal biologische data – zoals hartslag, emoties, slaapgedrag – verzameld worden. Sensoren in schoenen geven bedrijven inzicht in onze fitheid op basis waarvan we gecoacht kunnen worden, maar data over ons looppatroon kunnen bijvoorbeeld ook dementie aankondigen. Hoe bewaren we in de sensor-samenleving onze lichamelijke en mentale integriteit? Blijven we zelf de eigenaar van onze biologische informatie of gaan we die – net als de data over ons sociale leven – gratis weggeven aan grote bedrijven? De opkomst van technieken om gezichten en emoties te herkennen roept vragen op als de volgende: hebben we het recht om anoniem te blijven, om niet gemeten, geanalyseerd of gecoacht te worden, en hoe beschermen we dat in een wereld vol sociale media, camera’s en andere sensoren?

Menselijke duurzaamheid

Bij menselijke duurzaamheid gaat het om het behoud van menselijke eigenheid: welke aspecten van de mens en ons mens-zijn zien we als maakbaar en welke aspecten willen we graag behouden? Zoals de mogelijkheid van klimaatverandering door menselijke invloed honderd jaar geleden tamelijk absurd moet hebben geklonken, is het nu wellicht lastig voor te stellen dat ons mens-zijn door technologie flink kan veranderen. Daar is een kritisch voorstellingsvermogen voor nodig.

De vraag of emotieherkenningstechnologie zal leiden tot een vermindering van onze sociale en emotionele vaardigheden raakt aan menselijke duurzaamheid. Hierna volgen nog twee voorbeelden van denkers

die vrezen dat technologie de interactie tussen mensen of de individuele ontwikkeling van mensen sterk kan beïnvloeden. Poundstone vreest dat toegevoegde realiteit (*augmented reality*) zal leiden tot totale privacy: 'Ons sociale leven is gebaseerd op de premisse (...) dat mensen acht slaan op de mensen in hun omgeving. Wie dat niet deed was lomp, afwezig of zelfs geestesziek. Maar zo zijn we binnenkort allemaal.'²⁷ De sociologe Turkle ligt wakker van het effect van beeldschermen.²⁸ Ze stelt dat een kind moet leren alleen te zijn om creativiteit en relaties met anderen te kunnen ontwikkelen. Zij ziet, net als de theoloog De Jong, gezonde eenzaamheid als een oude menselijke waarde.²⁹ Volgens Turkle kunnen te veel beeldschermen die waarde ondermijnen. Zoals ecologische duurzaamheid aandacht vraagt voor het verlies van onze biosfeer, roept menselijke duurzaamheid de vraag op in hoeverre we in het informatietijdperk paal en perk moeten stellen aan de kolonisering van onze ervaringen, onze verbeeldingskracht, ons 'zijn in de wereld'.

De discussie over de zelfsturende auto laat zien dat ook de vraag welke menselijke handelingen we wel of niet willen uitbesteden aan machines onderdeel vormt van de discussie over menselijke duurzaamheid. Zeventien procent van de Britten kan zich inmiddels voorstellen seks met een robot te hebben.³⁰ Rond 2050 verwacht Levy zelfs het eerste huwelijk tussen een mens en een robot.³¹ Rond die tijd hoopt de Amerikaanse luchtmacht de eerste autonome bewapende militaire vliegtuigen rond te zien vliegen.³² Het internationale debat over de wenselijkheid van *killer robots* is gelukkig reeds gestart.

De vraag of we doden, trouwen, beminnen en zorgen voor kinderen en zieken aan machines mogen overlaten is een actuele politiek-bestuurlijke vraag geworden

Ook in de huidige praktijk van op afstand bestuurde drones is echter de menselijke beslissing om al dan niet te doden vaak reeds in zo'n sterke mate voorgeprogrammeerd in de computer dat het de vraag is of hier nog sprake is van een goed geïnformeerde morele keuze.³³ De conclusie is dan ook dat de vraag

of we doden, trouwen, beminnen en zorgen voor kinderen en zieken aan machines mogen overlaten inmiddels een relevante en soms al actuele politiek-bestuurlijke vraag is geworden.

BEVORDEREN VAN TECHNOLOGISCH BURGERSCHAP

In januari 2014 stuurde het Rathenau Instituut de boodschap naar ons parlement dat er een heuse strijd om ons mens-zijn gaande is. In het nummer

‘Strijd om onze intimiteit’ van *Het Bericht*³⁴ roept het Rathenau Instituut de regering op de gevolgen die de intiem-technologische revolutie heeft voor grondrechten in kaart te brengen. De regering wordt ook gevraagd technologisch burgerschap te bevorderen, zodat ook burgers mee kunnen praten over de wijze waarop technologie invloed heeft op hun lichaam en leefomgeving. Een technologisch burger heeft een actieve houding ten opzichte van technologie; dat wil zeggen dat hij is geïnformeerd over de werking van de technologie, kritisch nadenkt over de betekenis van technologie in zijn eigen leefomgeving en voor de maatschappij, en bereid is om op basis daarvan technologie aan te passen of niet toe te passen als er betere alternatieven voorhanden zijn.³⁵

Er is een duidelijke rol voor de overheid weggelegd om een dergelijk actief burgerschap met betrekking tot technologie mogelijk te maken. Ten eerste dient de overheid te verhelderden waar democratisch gekozen ethische en juridische – dus door burgers via het recht afdwingbare – ondergrenzen liggen in de toepassing van intieme technologie. Deze taak ligt zowel op het niveau van grondrechten als regelgeving. De golf van intieme technieken – van militaire drones tot en met gezichtsherkenning, Google Glass, virtualrealitybrillen en *labs-on-a-chip* die sekseselectie in de slaapkamer mogelijk maken – zet namelijk tal van reguleringskaders en systemen van wetshandhaving onder druk.³⁶ Ook bij het informeren van burgers is een rol voor de overheid weggelegd. Technologisch burgerschap – burgerschap in een technologische cultuur – verdient een prominente plaats in het lager en middelbaar onderwijs. In het huidige curriculum is slechts sporadisch aandacht voor mediawijsheid, en het gaat dan met name over de vraag hoe burgers met het internet en sociale media om kunnen gaan. Technologisch burgerschap vraagt om meer, omdat het uitgaat van de constatering dat we in een heuse technologische cultuur leven en dat burgerschap daarbinnen slechts betekenis heeft als we geïnformeerd met elkaar in discussie kunnen gaan over de betekenis van technologie op ons privéleven en de maatschappij.

Noten

- 1 R. Eg, ‘Tandarts kijkt op afstand mee. Internetdatabank moet zorg beter en goedkoper maken’, *Sp!ts*, 30 juni 2014.
- 2 J. Vroomans, ‘Stop met Ritalin’, *de Volkskrant*, 11 juli 2014.
- 3 R. Reader, ‘Privacy watchdog EPIC says Facebook “messed with people’s minds”, files FTC complaint’, op venturebeat.com/2014/07/07/privacy-watchdog-epic-says-facebook-messed-

with-peoples-minds-files-ftc-complaint/ (7 juli 2014).

- 4 W. Heck en W. Luyendijk, ‘Het kan er ook één van de CIA zijn. Overal vliegen drones rond en ze filmen van alles’, *NRC Handelsblad*, 7 juli 2014.
- 5 R. van Est, m.m.v. V. Rerimassie, I. van Keulen en G. Dorren, *Intieme technologie. De slag om ons lichaam en gedrag*. Den Haag: Rathenau Instituut, 2014; R. van Est en V. Rerimassie, ‘Strijd om onze intimiteit’, *Het Bericht* (2014), nr. 8.

- 6 R.M. Merelman, 'Technological cultures and liberal democracy in the United States', *Science, Technology & Human Values* 25 (2000), nr. 2, pp. 167-194.
- 7 T. Swierstra, M. Boenink, B. Walhout en R. van Est (red.), *Het leven als bouw pakket. Ethisch verkennen van een nieuwe technologische golf*. Kampen: Klement, 2009.
- 8 P.C. Evans en M. Annunziata, *Industrial internet. Pushing the boundaries of minds and machines*. General Electric, 2012. Zie www.ge.com/sites/default/files/Industrial_Internet.pdf.
- 9 G. Huizinga e.a., *Smart industries. Dutch industry fit for the future*. 2014. Zie <http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/rapporten/2014/05/09/smart-industry-dutch-industry-fit-for-the-future.pdf>.
- 10 De filosoof Floridi stelt dat mensen 'informatieorganismen' zijn geworden: '[W]e are informational organisms (*inforgs*), mutually connected and embedded in an informational environment (the infosphere), which we share with other informational agents, both natural and artificial, that also process information logically and autonomously' (*The fourth revolution. How the infosphere is reshaping human reality*. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 94).
- 11 R. van Est, 'De stille ideologie in het techniekdebat. Hoe de informatierevolutie in de politieke luwte ons mens-zijn verandert', *Bestuurskunde* 22 (2013), nr. 2, pp. 46-57.
- 12 M.S. Bartlett, G.C. Littlewort, M.G. Frank en K. Lee, 'Automatic decoding of facial movement reveals deceptive pain expressions', *Current Biology* 24 (2014), nr. 7, pp. 738-743.
- 13 M. Prigg en T. Thornhill, 'Could Google Glass find your dream date? First facial recognition app launches to match up potential couples (and it can even check the sex offenders registry)', op www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2554133/First-Google-Glass-facial-recognition-app-launches-match-potential-couples-not-checking-sex-offenders-registry.html (7 februari 2014).
- 14 N. Andrade, 'Computers are getting better than humans at facial recognition. Technology could chip away at freedom of expression – including our "right to lie"', op www.theatlantic.com/technology/archive/2014/06/bad-news-computers-are-getting-better-than-we-are-at-facial-recognition/372377 (9 juni 2014).
- 15 Ik wil graag mijn collega's Jilles Smids (ru Eindhoven) en Frans Brom (Rathenau Instituut) bedanken voor de waardevolle suggesties voor deze paragraaf.
- 16 W. Wallach en C. Allen, *Moral machines. Teaching robots right from wrong*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 17 I&M, *Kamerbrief Grootschalig testen van zelfrijdende auto*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 16 juni 2014.
- 18 NHTSA, *Preliminary statement of policy concerning automated vehicles*. NHTSA-publicatie 14-13. Washington DC: National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA), 2013.
- 19 N.J. Goodall, 'Ethical decision making during automated vehicle crashes', *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 2014 (te verschijnen). Zie <http://people.virginia.edu/njg2q/ethics.pdf>.
- 20 P. Lin, 'The ethics of autonomous cars', op www.theatlantic.com/technology/archive/2013/10/the-ethics-of-autonomous-cars/280360 (8 oktober 2013).
- 21 P. Lin, 'The ethics of saving lives with autonomous cars is far murkier than you think', op www.wired.com/2013/07/the-surprising-ethics-of-robot-cars (30 juli 2013).
- 22 Dit is een voorbeeld van het zogenaemde ethische trolleybusprobleem; zie P. Foot, 'The problem of abortion and the doctrine of double effect', *Oxford Review* 5 (1967), pp. 5-15.
- 23 P. Lin, 'Here's a terrible idea. Robot cars with adjustable ethics settings', op www.wired.com/2014/08/heres-a-terrible-idea-robot-cars-with-adjustable-ethics-settings (18 augustus 2014).
- 24 A. Toffler, 'What moral standards do we have?', *USA Today*, 7 januari 2000; S. Broadbent e.a., *The onlife initiative. Being human in a hyperconnected era*. Brussel: European Commission, 2013.

- 25 R. van Est, P. Klaassen, M. Smits en M. Schuijff, *Mens van de toekomst, mens zonder toekomst. Mensverbetering in cultureel, politiek en technologisch perspectief*. Den Haag: Rathenau Instituut, 2009.
- 26 M. Slob en E. Schilte, *Mensenrechten in beweging. Privacy, klimaatverandering en de internationale rechtsorde*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2014.
- 27 W. Poundstone, 'Toegevoegde realiteit', in: J. Brockman (red.), *153 × cafeïne voor je geest. Wetenschappers onthullen waar ze wakker van liggen*. Amsterdam: Maven Publishing, 2014, p. 94.
- 28 S. Turkle, 'Begeerlijke voorwerpen', in: J. Brockman (red.), *153 × cafeïne voor je geest. Wetenschappers onthullen waar ze wakker van liggen*. Amsterdam: Maven Publishing, 2014, pp. 109-113.
- 29 S. de Jong, *Lof der eenzaamheid. Over een oude menselijke waarde*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2014.
- 30 'Third of Britons fear rise of robots, says poll', *The Guardian*, 6 mei 2014.
- 31 D. Levy, *Love + sex with robots. The evolution of human-robot relationships*. New York: Harper Collins, 2007.
- 32 United States Air Force, *Unmanned systems roadmap 2009-2034*. Washington: Government Printing Office, 2009.
- 33 L. Royakkers en R. van Est, 'Debat nodig over automatisering van de dood', *Trouw*, 23 april 2014.
- 34 Van Est & Rerimassie 2014.
- 35 Deze definitie is gebaseerd op een blog over 'technological citizenship' van Michael BF (volledige achternaam niet bekend): <http://wealoneonearth.blogspot.nl/2011/03/technological-citizenship.html>.
- 36 R. van Est en D. Stemerding (red.), *European governance challenges in bio-engineering. Making perfect life. Bio-engineering (in) the 21st century. Final report*. Brussel: European Parliament, STOA, 2012.

Vertrouwen en Big Data: 'opening the black box'

Vertrouwen is nodig om te kunnen leven met de onzekerheden inherent aan een complexe, informatiegestuurde samenleving. Dit vertrouwen kan door het gebruik van Big Data onder druk komen te staan doordat de techniek zich aan het oog onttrekt, de autonomie van burgers en klanten onder druk komt te staan en machtsongelijkheid in de hand wordt gewerkt. Wie de vruchten van Big Data wil plukken, zal oog moeten hebben voor de manier waarop een datagestuurde infrastructuur onze kijk op de wereld en medemensen verandert.

---

door *Esther Keymolen*

De auteur is onderzoeker aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam en universitair docent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Ze werkt aan een proefschrift over de impact van nieuwe technologieën op het tot stand komen van vertrouwen.

IN DEZE BIJDRAGE ZAL IK INGAAN OP HET BELANG van vertrouwen voor het gebruik van Big Data-analyses. Ik zal eerst een algemene definitie van vertrouwen geven, om dan te kijken hoe vertrouwen onder invloed van technologische systemen vorm krijgt. Vervolgens kijken we naar het belang van vertrouwen om de kansen die Big Data biedt te verwezenlijken. Ten slotte breng ik in kaart waar mogelijke valkuilen en risico's op de loer liggen als het gaat om het verlies van vertrouwen door Big Data-toepassingen.

WAT IS VERTROUWEN?

Vertrouwen heeft een belangrijke functie in ons dagelijks leven. Simpel gezegd: zonder vertrouwen zouden we 's ochtends niet eens uit bed kunnen komen, overweldigd door alle mogelijke scenario's die zich zouden

kunnen ontvouwen in de nabije toekomst. Vertrouwen maakt het mogelijk om te handelen ondanks de *onzekerheid* inherent aan dat handelen, en het wordt dan ook gekenmerkt door een bepaalde mate van *fictie*. Vertrouwen is 'doen alsof'. We weten niet precies wat ons te wachten staat, maar onze positieve verwachtingen maken dat we handelen alsof we dat wél weten. In die zin is vertrouwen een ambivalent verschijnsel. Het lost een sociaal probleem op – zonder vertrouwen zouden we immers verlamd raken door de onzekerheid – zonder het probleem effectief te elimineren.¹ De onzekerheid wordt immers door het schenken van vertrouwen niet plotsklaps omgezet in zekerheid. Eerder is vertrouwen het op een positieve manier aanvaarden van de aanwezige onzekerheid.²

Door te varen op vertrouwen hoeven we niet alles tot in de details na te lopen en kunnen sociale interacties soepel verlopen. We hoeven niet te blijven zoeken naar extra waarborgen en zekerheden. Dit bespaart ons niet alleen een hoop tijd en moeite, maar scheidt bijvoorbeeld ook de mogelijkheid tot innoveren. Vertrouwen impliceert dat we de ander zien als een autonoom persoon; als iemand die een bepaalde mate van vrijheid kent in zijn denken en handelen. Door iemand vertrouwen te schenken ontstaat er ruimte voor nieuwe ideeën en creativiteit. In een samenleving waar actoren – van overheidsinstanties tot bedrijven – steeds meer gebruikmaken van technologie in hun interactie met respectievelijk burger en klant, wordt het stellen van vertrouwen in niet alleen de actoren maar ook de gebruikte technologie steeds belangrijker.

DE INFORMATIESAMENLEVING

Wie had gehoopt dat technologie het leven overzichtelijker en eenvoudiger zou maken – en dus vertrouwen minder noodzakelijk – komt van een koude kermis thuis. De context waarbinnen vertrouwen vorm krijgt is de afgelopen decennia drastisch veranderd. De opkomst van het internet heeft niet alleen een nieuwe online wereld geopend waarin we met elkaar relaties aanknopen (sociaalnetwerksites), winkelen (e-commerce), nieuws tot ons nemen (blogs, Twitter, Google) en via tal van ICT-netwerken de relatie overheid-burger vormgeven (iOverheid³), maar ook de 'wereld van de dingen' kan zich allang niet meer onttrekken aan internettechnologie. Steeds meer gebruiksvoorwerpen – koelkasten, slimme energiemeters, auto's – zijn verbonden met het internet (*Internet of Things*) en allemaal leveren ze nieuwe, door computers te lezen en verwerken, data op die voorheen niet voorhanden of slechts zeer moeizaam te ontsluiten was. Het resultaat is een complexe informatiesamenleving met een zee van data die, als we de datawetenschappers mogen geloven, een schat aan nieuwe kennis herbergt.

De potentie van Big Data lijkt dan ook zeer groot. Door slimme algoritmes, gekoppeld aan voldoende computerkracht, los te laten op grote databestanden moet nieuwe kennis vergaard worden en moet het mogelijk worden om betere voorspellingen te doen in tal van maatschappelijke domeinen. Zo zet men data-analyse in om ziektes te ontdekken in een vroegtijdig stadium, om te detecteren wie er fraude pleegt met de zorgkostendeclaraties, en om in kaart te brengen in welke stadsdelen meer criminaliteit verwacht kan worden. Op basis van Big Data-analyses kunnen medische behandelingen die voorheen voor iedereen hetzelfde waren, gepersonaliseerd worden. Ook op het wat meer alledaagse vlak zet personalisering door middel van Big Data verder door. Zoekresultaten worden op internet door Google afgestemd op het individu en onlinewinkels worden zo ingericht dat ze passen bij de voorkeuren van de klant.

Bij deze gesofisticeerde, grootschalige data-analyses worden verbanden gelegd tussen gebeurtenissen en feiten die op het oog weinig met elkaar te maken hebben, maar toch voorspellende waarde blijken te bezitten.

Bij Big Data gaat het er niet zozeer om te begrijpen waarom iets gebeurt, maar om te voorspellen dat iets gebeurt

Het gaat er dan ook niet zozeer om te begrijpen *waarom* iets gebeurt, maar om te voorspellen *dat* iets gebeurt. De aandacht verschuift van causaliteit naar *correlatie*. Hoewel voorspellingen op basis van Big Data-analyses natuurlijk altijd een bepaalde mate van waarschijnlijk-

heid kennen, hoeft dit – als die waarschijnlijkheid hoog genoeg is – voor vele toepassingen geen probleem te zijn om toch naar tevredenheid te functioneren.

VERTROUWEN IN EEN DATAGESTUURDE INFRASTRUCTUUR

In die informatiesamenleving is vertrouwen niet meer iets wat zich uitsluitend tussen personen afspeelt, maar iets wat in steeds grotere mate wordt bemiddeld door technologie. Meerbepaald de *datagestuurde infrastructuur*,⁴ die ontstaat omdat Big Data steeds meer toepassingsgebieden kent, bemiddelt tal van interacties. Vertrouwen krijgt hierdoor een *tweeledig karakter*.⁵ Er moet niet alleen vertrouwen in de ander worden gesteld (of dat nu een overheid, bedrijf, hypotheekadviseur of arts is) maar ook in de technologie die de interactie met die ander mogelijk maakt. De *interdependentie* van de actoren en de bemiddelende technologie maakt dat de complexiteit toeneemt. De nood aan vertrouwen wordt daardoor groter maar komt tegelijkertijd ook moeizamer tot stand.

Nu spreekt het voor zich dat om vertrouwen te hebben in een technologie deze eerst en vooral naar behoren moet werken. Niets is zo ontmoedigend als een apparaat of softwareprogramma dat niet doet wat je ermee voor ogen had. Bovendien kan een weigerende technologische toepassing in negatieve zin afstralen op de partij die achter de technologie zit. Zo is de slecht functionerende website *werk.nl* van het *uwv* voor cliënten één van de redenen om de dienstverlening van deze instantie een laag waarderingcijfer toe te kennen.⁶

Naast het al dan niet goed functioneren van een technologische toepassing, is er nog een andere – misschien wel belangrijker – invloed van technologie op het tot stand komen van vertrouwen. De datagestuurde infrastructuur beïnvloedt namelijk ook de manier waarop we de wereld *ervaren* en hoe we in die wereld *handelen*. Dit komt niet alleen door de wijze waarop technologie onze – offline en online – omgeving vormgeeft (de slimme energiemeter die ‘leert’ hoe we met energie omgaan in ons huis, of de online boekwinkel die op basis van eerder aankoopgedrag een nieuw boek aanbeveelt), maar ook omdat deze technologische instrumenten onze verwachtingen over wat we mogelijkwijs kunnen *bereiken* in die wereld aanscherpen.⁷ Met andere woorden: een datagestuurde infrastructuur is niet louter een efficiëntieslag of een neutraal middel ten behoeve van nieuwe en betere kennis. Het beïnvloedt ook de wijze waarop we de ander waarnemen en hoe we met die ander omgaan. Zo zal een bedrijf dat of een instantie die gebruikmaakt van door data gestuurde beslissystemen, die klant of burger in toenemende mate zien als een verzameling van datapunten. Deze data vormt immers *de grondstof* voor de relatie en stuurt tot op bepaalde hoogte de interactie. Aangezien in data-analyses gekeken wordt naar correlatie en niet zozeer naar causaliteit, betekent dit dat de redenen en intenties van de klant of burger niet leidend zijn in de relatie. Doorslaggevend voor de interactie wordt de kansberekening. De vraag hoe de burger en klant zich zal gedragen wordt belangrijker dan de reden *waarom* hij zich zo gedraagt.

RISICO'S VOOR VERTROUWEN

De wijze waarop het gebruik van Big Data de interactie tussen partijen beïnvloedt hoeft niet noodzakelijk een probleem te vormen voor de totstandkoming van vertrouwen. Wanneer een online boekwinkel op basis van een data-analyse van mijn eerdere aankopen me een kookboek aanraadt waarin ik niet ben geïnteresseerd, dan hoeft dit mijn vertrouwen in die boekwinkel niet te schaden. Als de boekwinkel de reden van mijn aankoop had geweten – een cadeau voor mijn moeder – en dus niet op basis van correlatie maar van causaliteit mij een aanbieding had gedaan, dan was deze

ongelukkige suggestie – ik heb een hekel aan koken – mij waarschijnlijk bespaard gebleven. Maar omdat datgene wat hier op het spel staat niet zo belangrijk is en ik vaak genoeg wél interessante suggesties krijg, is het feit dat de boekwinkel op basis van mijn *gedrag* in plaats van op basis van mijn *beweegredenen* een aanbeveling doet, niet van grote invloed op mijn vertrouwen in die winkel. Bovendien, als het merendeel van de boeksuggesties wel geschikt is en ik daardoor nieuwe boeken ontdek die ik zelf niet zo snel op het spoor zou zijn gekomen, dan kan dit mijn vertrouwen in de diensten van die boekhandel zelfs vergroten.

Wanneer er echter meer op het spel staat – en vertrouwen dus alleen maar aan belang wint – is er een aantal aspecten van een datagestuurde infrastructuur die dat vertrouwen wel degelijk kunnen ondermijnen. Zonder echt in te gaan op specifieke toepassingen, maar gebaseerd op de algemene werking van Big Data, benoemen Neil Richards en Jonathan King drie paradoxen van Big Data, namelijk die van de *transparantie*, de *identiteit*, en de *macht*.⁸ Aan de hand van deze paradoxen wordt duidelijk op welke manier vertrouwen in het geding kan komen.

Door Big Data-analyses moet de wereld *transpanter* en dus *inzichtelijker* worden, maar hoe deze analyses tot stand komen onttrekt zich in grote mate aan het oog van burgers en klanten. In interacties waar Big Data-analyses worden toegepast, wordt het voor hen zelden duidelijk welke rol deze precies spelen. Om zich echter te kunnen verhouden tot de technologie en er dus vertrouwen in te kunnen stellen, moet deze zichtbaar en tot op een bepaalde hoogte toegankelijk zijn.

Het niet-transparante gebruik van Big Data maakt het bovendien moeilijker in te schatten wat de intenties van de actor achter de Big Data-analyses zijn. De intenties van een bedrijf dat of een overheidsinstantie die gebruikmaakt van data-analyses zullen immers deels bepaald worden door de mogelijkheden die deze techniek biedt. Vertrouwen komt moeizamer

Het risico bestaat dat Big Data-kennis wordt gewaardeerd als zekere kennis, die niet iets zegt over wie we mogelijkkerwijs zijn, maar over wie we zijn

tot stand wanneer intenties slecht zijn in te schatten.

Een tweede paradox die zich voordoet is die van de *identiteit*. Big Data belooft nieuwe kennis op te leveren over wie we zijn en wat we zullen doen. Deze kennis is echter altijd gebaseerd op een kansberekening. Big Data zegt iets over wie

we *mogelijkkerwijs* zijn, maar het risico bestaat dat de kennis die Big Data oplevert wordt gewaardeerd als *zekere* kennis, die dus niet langer iets zegt over wie we *mogelijkkerwijs* zijn, maar kortweg over wie we *zijn*. 'Ik ben' en

'ik houd van' worden dan 'jij bent' en 'je zult houden van'.⁹ De identificerende werking van Big Data zet dan het dynamische karakter van de persoonlijke identiteit onder druk. Zoals we gezien hebben is vertrouwen een erkenning van wederzijdse autonomie. Wanneer datagestuurde interacties echter geen ruimte meer laten voor de autonomie van de persoon, bijvoorbeeld door mensen stiekem te verleiden bepaald gedrag te vertonen, verliest vertrouwen zijn functie en betekenis.

De derde paradox is die van de *macht* en volgt logisch voort uit de twee vorige paradoxen. Wanneer het gebruik van Big Data niet transparant is voor de burger of klant en Big Data bovendien op een zeer persoonlijk niveau ingrijpt, dan leidt dit tot een machtsvraagstuk. Enerzijds belooft Big Data ons een krachtig middel te leveren voor het vergaren van nieuwe inzichten, anderzijds lijken deze inzichten niet bij iedereen evenredig terecht te komen. Big Data leidt onherroepelijk tot winnaars en verliezers¹⁰ en het is te verwachten dat met name zij die de data bezitten – en niet zozeer zij die de data voortbrengen – deze zullen mijnen op zoek naar kennis, en deze kennis vervolgens zullen aanwenden om macht te verkrijgen en te bestendigen.¹¹ Vertrouwen kan niet afgedwongen worden. Wanneer burgers of klanten zich niet kunnen onttrekken aan Big Data-analyses en dus in feite overgeleverd zijn aan de geautomatiseerde beslissystemen die hun interactie met bedrijven en de overheid vormgeven, komt vertrouwen onder druk te staan.

CONCLUSIE

Big Data-analyse heeft duidelijk de potentie om op vele maatschappelijke terreinen vooruitgang te boeken en het leven van mensen te verrijken. Desalniettemin is het belangrijk om ook stil te staan bij mogelijke ongewenste bijeffecten van door Big Data gestuurde acties. In deze bijdrage heb ik gekeken hoe de algemene werking van Big Data bepaalde risico's inhoudt voor de totstandkoming van vertrouwen. Vertrouwen is nodig om te kunnen leven met de onzekerheden inherent aan een complexe, informatiegestuurde samenleving. In een maatschappij waar men kan handelen op basis van vertrouwen floreren kernwaarden als persoonlijke ontwikkeling, (keuze)vrijheid en creativiteit. Dit vertrouwen kan door het gebruik van Big Data onder druk komen te staan doordat de techniek (1) zich aan het oog onttrekt, (2) mogelijk de autonomie van burgers en klanten inperkt, en (3) machtsongelijkheid in de hand werkt.

Een eerste, belangrijke stap om ervoor te zorgen dat Big Data-analyses deze waarden niet in het geding brengen is het *zichtbaar* maken van Big Data-gebruik. Om zich kritisch te kunnen verhouden tot Big Data moe-

ten burgers en klanten namelijk eerst en vooral weten dát de interactie gestuurd wordt door data-analyse. Vervolgens zouden er mogelijkheden moeten zijn voor burgers en klanten om inzicht te hebben in de wijze waarop bepaalde Big Data-beslissingen tot stand komen en om waar nodig bij te sturen. De zichtbaarheid van Big Data houdt echter niet op bij burgers en klanten. Ook voor ambtenaren en andere professionals die werken met Big Data-analyses zouden deze technieken nooit mogen verworden tot een black box waaruit kant-en-klare adviezen komen rollen. Ook, en misschien wel juist, zij die met Big Data-analyses werken moeten zich daarvan niet afhankelijk voelen, maar zich erdoor gesterkt voelen in het uitvoeren van hun taak. Dit kan alleen wanneer er genoeg ruimte is voor de professional om de Big Data-analyse te wegen in relatie tot andere informatie en door dus nooit uitsluitend op grond van Big Data te handelen.

Kortom, wie de vruchten van Big Data wil plukken zal niet alleen moeten zorgen voor een goed functionerende technologie, maar ook oog moeten hebben voor de manier waarop een datagestuurde infrastructuur onze kijk op de wereld en onze medemensen verandert.

Noten

- 1 G. Möllering, *Trust, Reason, Routine, Reflexivity*. Amsterdam: Elsevier, 2006, p. 6.
- 2 N. Luhmann, *Trust and Power. Two works by Niklas Luhmann*. New York: John Wiley & Sons, 1979.
- 3 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *iOverheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- 4 M. Hildebrandt, 'ICT en rechtsstaat', in: S. van der Hof, A.R. Lodder en G.J. Zwenne (red.), *Recht en computer*. Deventer: Kluwer, 2014, pp. 25-43.
- 5 Zie ook Y. Tan en W. Theon, 'Toward a generic model of trust for electronic commerce', *International Journal of Electronic Commerce* 5 (2001), nr. 2, pp. 61-74.
- 6 Zie http://www.nationaleombudsman.nl/sites/default/files/2013170_de_burger_gaat_digitiaal.pdf
- 7 A.H. Kiran en P.-P. Verbeek, 'Trusting our selves to technology', *Knowledge, Technology & Policy* 23 (2010), nr. 3-4, pp. 409-427.
- 8 N.M. Richards en J.H. King, 'Three Paradoxes of Big Data', *Stanford Law Review Online* 66 (2013), pp. 41-46.
- 9 Richards & King 2013, p. 44.
- 10 Richards & King 2013, p. 45.
- 11 Zie voor machtsongelijkheid ook B. Schneier, 'Power in the age of the feudal internet', in: U. Gasser, R. Faris en R. Heacock (red.), *Internet Monitor 2013*. Cambridge: The Berkman Center for Internet & Society, Harvard University, 2013, pp. 10-13.

Big Data in de strijd tegen terrorisme

Inlichtingen- en veiligheidsdiensten maken in toenemende mate gebruik van Big Data in de strijd tegen terrorisme. Dikwijls wordt daarbij het verzamelen van persoonsgegevens gepresenteerd als een afweging tussen veiligheid en privacy. Dat is te simplistisch. Beide belangen zijn aspecten van een 'veilige samenleving', een concept dat gebaseerd is op respect voor de menselijke waardigheid van eenieder. Deze 'human security' zou meer bepalend moeten zijn voor de beoordeling van de grenzen aan de inzet van Big Data. Nieuwe technische mogelijkheden mogen hun doel niet voorbyschieten.

door *Marianne Hirsch Ballin*

De auteur is als advocaat werkzaam bij Pels Rijcken & Droogleever Fortuijn, waar zij zich specialiseert in het strafrecht en (punitieve) bestuursrecht. Daarnaast is zij als (gast)docent en onderzoeker strafrecht en strafprocesrecht verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze heeft dit artikel op persoonlijke titel geschreven.

IN HET TIJDPERK NA 11 SEPTEMBER 2001 is de westerse samenleving in toenemende mate te karakteriseren als een 'risicomaatschappij',¹ waarin als uitgangspunt geldt dat risico's zo veel mogelijk moeten worden gecon-

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

In de politiek heeft veiligheid de afgelopen jaren dan ook een belangrijke, al dan niet retorische, rol gespeeld

troleerd en ingeperkt. Veiligheid wordt beschouwd als een waarborg die de overheid aan haar burgers moet bieden. Daarbij hoort de verwachting dat de overheid de maatregelen treft om die veiligheid (zo veel mogelijk) te garanderen. In

de politiek heeft veiligheid de afgelopen jaren dan ook een belangrijke (al dan niet retorische) rol gespeeld.² Mensen zijn zich – mede door de rol van de (sociale) media – steeds meer bewust geworden van risico's, terwijl te-

gelijktijd door de activiteiten van mensen op het internet nieuwe risico's zijn ontstaan. Daarbij gaat het zowel om risico's die voortvloeien uit cybercrime en cyberterrorisme als om risico's voor de persoonlijke levenssfeer door de grootschalige opslag van (persoons)gegevens.³

De groeiende rol van het internet en mogelijkheden om data te vergaren gaan niet alleen gepaard met nieuwe risico's en een hoger bewustzijn van die risico's. Mogelijkheden voor de overheid om risico's te controleren en te beperken zijn door nieuwe technische mogelijkheden de laatste jaren enorm gegroeid. Het in kaart brengen van dreigingen en mensen die potentieel een dreiging vormen staat voorop. Mede door het massale gebruik van diverse communicatiemethoden hebben ook de technische mogelijkheden om communicatie en (meta)data te vergaren een hoge vlucht genomen. Door een sterke informatiepositie zou het mogelijk moeten zijn gevaren tijdig te identificeren en weg te nemen (*intelligence-led policing* of ILP⁴). Dat is de veronderstelling van overheden en burgers die opereren in een maatschappij waarin veel belang wordt gehecht aan het controleren en managen van risico's.

IMPACT VAN DE VERWACHTING DAT RISICO'S DOOR DE OVERHEID WORDEN GECONTROLEERD: INTELLIGENCE-LED POLICING

Deze maatschappelijke en politieke ontwikkeling laat zich illustreren door de maatregelen op het terrein van wetgeving en beleid die tussen 2001 en heden zijn genomen op het terrein van terrorismebestrijding. In het bijzonder de maatregelen die zich richten op het vergaren van zo veel mogelijk informatie om (onder meer) terroristische aanslagen te voorkomen zijn onder een vergrootglas gelegd na de 'onthullingen' van Edward Snowden, een voormalige contractant van de Amerikaanse National Security Agency (NSA) over de bevoegdheden van de NSA (en de Engelse GCHQ) in de strijd tegen het terrorisme. Een fundamentele discussie over de groeiende rol van Big Data (waaronder metadata) is daarbij onvermijdelijk.

Nederland

Wetgeving ter uitbreiding van bevoegdheden om informatie te vergaren heeft in Nederland voornamelijk betrekking op het strafrecht. Vooral de ontwikkeling dat bijzondere opsporingsbevoegdheden – zoals het afluisteren van telecommunicatie en het vorderen van informatie – in een strafrechtelijk opsporingsonderzoek van politie en justitie naar terroristische misdrijven kunnen worden ingezet op grond van 'aanwijzingen van een terroristisch misdrijf', springt in het oog. Bij de opsporing van andere strafbare feiten is de inzet van dergelijke bijzondere opsporingsmethoden beperkt tot

een verdenking van een (ernstig) strafbaar feit of, in geval van georganiseerde criminaliteit, tot een verdenking dat strafbare feiten worden beraamd of gepleegd in georganiseerd verband. De wetgever heeft met het aanpassen van het criterium voor inzet van bijzondere opsporingsmethoden bij terroristische misdrijven voor ogen gehad dat op een ‘eerder’ moment, (ruim) voordat het terroristisch misdrijf is gepleegd, kan worden begonnen met het vergaren van strafrechtelijk bewijsmateriaal jegens vermeende terroristen die een aanslag voorbereiden. Door deze wijziging is bovendien de samenwerking met de AIVD versterkt. Aanleiding voor het opsporingsonderzoek zou veelal informatie verstrekt door de AIVD moeten zijn.⁵

Zeker na 9/11 en de aanslagen in 2004 en 2005 in respectievelijk Madrid en Londen is terrorisme een van de speerpunten van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten geworden, met een coördinerende rol van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV). De rol van het strafrecht is erin gelegen dat – met name op basis van informatie afkomstig van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten – vermeende terroristen strafrechtelijk worden vervolgd en berecht. Recent heeft het Nederlandse antiterrorismebeleid een nieuwe impuls gekregen door de dreiging die uitgaat van terugkerende jihadgangers, zichtbaar geworden bij de aanslag door een Franse voormalige jihadganger in het Joods Museum van België in Brussel op 24 mei 2014. Dit heeft zich onder meer geuit in de aankondiging op 29 augustus 2014 van een ‘Actieprogramma’ met nieuwe maatregelen, zoals het versterken van de strafrechtelijke aanpak van uitreizende en terugkerende jihadgangers, het ontnemen van het Nederlanderschap bij terroristische misdrijven, het verder intensiveren van samenwerkingsverbanden tussen Europese inlichtingendiensten, het versterken van proactieve informatie-uitwisseling en de introductie van nieuwe bestuursrechtelijke bevoegdheden, zoals een meldplicht en een contactverbod.⁶

Door de groei van technische mogelijkheden en de digitalisering van de samenleving zijn de afgelopen jaren ook de mogelijkheden van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten vergroot om – binnen het kader van de in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van 2002 (Wiv 2002) geregelde bevoegdheden – op grote schaal informatie te vergaren omtrent terroristische dreigingen.⁷ Grote verzamelingen van (persoons) gegevens (Big Data) zijn daardoor een belangrijke bron geworden voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hierbij wordt ook samengewerkt met buitenlandse inlichtingendiensten, waaronder de NSA. Mede naar aanleiding van de discussie die is ontstaan over de reikwijdte van bevoegdheden van inlichtingendiensten na de onthullingen van Snowden, heeft de Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CTIVD) op verzoek van de Tweede Kamer onderzoek gedaan naar de

omvang en de aard van datavergaring door de Nederlandse diensten en de samenwerking en uitwisseling van gegevens met buitenlandse diensten.⁸ De CTIVD concludeert onder meer dat de door de AIVD en MIVD gebruikte methoden om gegevens te verzamelen op het gebied van telecommunicatie 'passen binnen de bevoegdheden die in de Wiv 2002 aan de diensten zijn toegekend', maar dat technologische ontwikkelingen het mogelijk hebben gemaakt 'om bestaande bevoegdheden op nieuwe, niet altijd door de wetgever voorziene, manieren in te zetten'.⁹ In een op 4 september 2014 aan de Tweede Kamer toegezonden toezichtsrapport over het onderzoek van de AIVD op sociale media wordt deze ontwikkeling door de CTIVD nogmaals benadrukt.¹⁰ Voorts constateert de CTIVD dat de AIVD en MIVD ruime bevoegdheden hebben om samen te werken met buitenlandse diensten, waarbij verzamelingen (ruwe) persoonsgegevens worden uitgewisseld. Die samenwerking wordt in beginsel als rechtmatig beoordeeld.¹¹

Verenigde Staten

In de Verenigde Staten zijn de maatregelen in het kader van de strijd tegen het terrorisme voornamelijk gericht geweest op het verbeteren van de informatiepositie over terroristische dreigingen en daarmee op het uitbreiden van de bevoegdheden van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Met name de USA PATRIOT Act van 26 oktober 2001 en de FISA Amendments Act van 2008 hebben de bevoegdheden voor het vergaren van informatie substantieel uitgebreid. Dit betreft vooral sectie 702 van de Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA) en sectie 215 van de USA PATRIOT Act. Deze bepalingen zouden ook ten grondslag liggen aan het door Snowden bekendgemaakte PRISM-programma, een programma waarin vergaarde data wordt verwerkt.

Sectie 702 van de FISA geeft de bevoegdheid om voor een periode van maximaal een jaar buitenlands inlichtingenmateriaal te vergaren over personen ten aanzien van wie het redelijke vermoeden bestaat dat zij zich buiten de Verenigde Staten bevinden. Hieronder valt ook inlichtingenmateriaal ten aanzien van personen in het buitenland die communiceren met personen binnen de Verenigde Staten. Op grond van deze bepaling wordt persoonlijke informatie vergaard, waaronder de inhoud van communicatie via internet, e-mail en telefoon. Ook worden metadata (gegevens óver communicatie, zoals telefoonnummers en e-mailadressen, of het onderwerp van een e-mailbericht; dus geen inhoud) verzameld en worden foto's en activiteiten op het internet onderschept. Doel van de vergaring dient de bescherming van de nationale veiligheid te zijn. Sectie 215 van de USA PATRIOT Act (de 'FISC document production order') geeft aan de inlichtingen- en veiligheidsdiensten de bevoegdheid om bij derde partijen, zoals providers van telecommunicatiediensten, metadata te vorderen. Ook deze bevoegd-

heid kan worden ingezet in het kader van een onderzoek dat zich richt op de vergaring van ‘buitenlands inlichtingenmateriaal’. Voorwaarde is dat het gevraagde materiaal relevant is voor een onderzoek naar internationaal terrorisme of spionage. Een met sectie 215 vergelijkbare bevoegdheid (die in de praktijk veel vaker, maar meestal met een beperktere reikwijdte wordt ingezet) is de bevoegdheid van de FBI om een National Security Letter uit te vaardigen aan een bedrijf dat persoonsgegevens bewaart. Ook de inzet van deze bevoegdheid is beperkt tot onderzoeken naar internationaal terrorisme of spionage.¹² Zowel sectie 702 van de FISA als sectie 215 van de USA PATRIOT Act 2001 vereist een machtiging van een gespecialiseerd rechterlijk college, het Foreign Intelligence Surveillance Court (FISC). Voor het uitvaardigen van de National Security Letter door de FBI is geen machtiging door een rechter vereist.¹³

INTELLIGENCE-LED POLICING MET BEHULP VAN BIG DATA EN PRIVACY

Deze maatregelen in de strijd tegen het terrorisme hebben een nieuwe dimensie gekregen door het gebruik door inlichtingendiensten – met name in de Verenigde Staten – van omvangrijke, ongestructureerde gegevensverzamelingen. Data uit allerlei bronnen (zowel open bronnen als het internet,¹⁴ als de inzet van bevoegdheden tot het onderscheppen van meta-data en/of communicatie) worden verwerkt en gecombineerd. Tegelijkertijd zijn de technische mogelijkheden voor het doorzoeken en analyseren van de vergaarde gegevens enorm gegroeid. Dit leidt tot de vaststelling van risicoprofielen, die niet altijd zijn ontleend aan aanwijzingen die op een persoon betrekking hebben, maar ook berusten op statistische waarschijnlijkheden, gelet op de combinatie van bepaalde factoren die volgen uit de

Door nieuwe technische mogelijkheden is de impact van bevoegdheden van opsporingsdiensten voor de privacy niet altijd volledig te voorzien geweest

vergaarde data. Door de enorme groei van technische mogelijkheden en het massale gebruik van internet en sociale media is de daadwerkelijke impact van bevoegdheden van opsporings- en inlichtingendiensten voor de privacy niet altijd volledig te voorzien geweest bij het uitbreiden van die bevoegdheden. Inlichtingendiensten delen de ver-

gaarde data – vaak naar aanleiding van het identificeren van een ‘risico’ – bovendien, indien daar aanleiding voor bestaat, met opsporingsinstanties, waardoor ook het strafrechtssysteem door het vergaren en verwerken van Big Data wordt beïnvloed. Alhoewel de vergaring en verwerking van Big

Data veelal plaatsvindt op grond van bestaande wettelijke kaders,¹⁵ geeft dit aanleiding tot nieuwe vraagstukken ten aanzien van de reikwijdte van die bevoegdheden en de verhouding tot het recht op privacy.

Deze vraagstukken zijn met name sinds de al genoemde onthullingen van Snowden hoger op de politieke (en maatschappelijke) agenda komen te staan.¹⁶ Terwijl aanvankelijk (de uitbreiding van) de wettelijke mogelijkheden om terrorisme adequaat te kunnen bestrijden vooropstonden, gaat het thans (óók) om de vraag of diezelfde mogelijkheden niet een bedreiging vormen voor de persoonlijke levenssfeer van (onschuldige) burgers. Dit geldt in de eerste plaats voor de hiervoor beschreven bevoegdheden van de NSA (en naar aanleiding daarvan in beperktere mate ook voor de bevoegdheden van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten). Maar ook in de Europese Unie heeft het onderwerp – mede in het kader van de samenwerking tussen de EU en de Verenigde Staten – volop de aandacht.¹⁷ Dat geldt ook voor de Raad van Europa.¹⁸

BIG DATA TER BESCHERMING TEGEN TERRORISME: EEN BEDREIGING VOOR DE VEILIGHEID?

De beoordeling van de inzet van maatregelen die beogen de veiligheid te vergroten, wordt vaak in de sleutel geplaatst van een afweging tussen enerzijds het (maatschappelijke) belang van veiligheid en anderzijds het (individuele) belang van bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Daar valt echter wel wat tegen in te brengen. Beide belangen zijn aspecten van een 'veilige samenleving', gebaseerd op respect voor de menselijke waardigheid van eenieder. In een samenleving waarin respect voor de menselijke waardigheid vooropstaat – niet alleen respect voor de 'wil en keuzes' van eenieder, maar ook voor hun 'zijn', hun persoonlijkheid¹⁹ – wordt veiligheid geboden tegen bedreigingen van die menselijke waardigheid. Dat betekent bescherming tegen (fysieke) bedreigingen door anderen én bescherming tegen aantasting van de integriteit en de persoonlijke levenssfeer. Een samenleving gebaseerd op respect voor de menselijke waardigheid van eenieder biedt ruimte voor persoonlijke ontplooiing en aldus 'human security'.²⁰ Waarborgen voor menswaardige behandeling maken hiervan deel uit.

De beoordeling van de hiervoor beschreven maatregelen die beogen de (fysieke) veiligheid te vergroten door zo veel mogelijk informatie te vergaren (Big Data), dient dan ook plaats te vinden vanuit de gedachte dat een overheid beide belangen (zo veel mogelijk) dient te waarborgen en na te streven. In feite is ook de regulering van bevoegdheden in het kader van het strafrecht en het veiligheidsrecht (ten aanzien van de bevoegdheden van inlichtingen- en veiligheidsdiensten) op dit uitgangspunt gebaseerd.

Zo is in het Wetboek van Strafvordering de bevoegdheid tot het afluisteren van telecommunicatie beperkt tot de situatie waarin sprake is van een verdenking van een ernstig strafbaar feit (een strafbaar feit waarvoor iemand ook in voorlopige hechtenis kan worden genomen) en dient voorafgaand aan de inzet van de bevoegdheid een machtiging te worden verkregen van de rechter-commissaris. Daarnaast is de mogelijkheid deze bevoegdheid in te zetten ruimer als de aard van het misdrijf daartoe aanleiding geeft. Zo kan indien sprake is van een opsporingsonderzoek naar terroristische misdrijven op grond van ‘aanwijzingen’ worden getapt: het belang van tijdige interceptie van terroristische misdrijven is daarbij doorslaggevend.

Dezelfde maatstaf zal moeten worden aangelegd bij de beoordeling van de uitbreiding van (vaak al bestaande) bevoegdheden ten gevolge van groeiende technologische mogelijkheden in combinatie met de digitalisering van de samenleving. Dergelijke ontwikkelingen vereisen een heroverweging van de reikwijdte van bevoegdheden tot het vergaren van informatie en daarmee een herijking van de bestaande regulering. In deze heroverweging dienen verschillende elementen te worden betrokken. Die elementen dienen zowel te worden ontleend aan mensenrechten (zoals het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer, de onschuld-presumptie en het recht op een eerlijk proces), als aan argumenten op grond waarvan gekozen wordt voor de toekenning van bevoegdheden tot informatievergaring. Die laatste argumenten betreffen de reden en dus de legitimatie voor het vergaren van data, waarbij de aard van het ‘kwaad’ of het misdrijf doorslaggevend zal zijn, naast de effectiviteit (en daarmee noodzakelijkheid en proportionaliteit) van de betreffende bevoegdheid.

Een pasklaar antwoord of een bepaalde bevoegdheid (zowel qua regulering als qua toepassing) bijdraagt aan het realiseren van human security is hiermee nog niet te geven. Het blijft gaan om een afweging tussen meerdere, min of meer abstracte, concepten. De politieke en de maatschappelijke oordeelsvorming over Big Data ten behoeve van meer veiligheid zullen niettemin zorgvuldiger en vollediger worden, indien als uitgangspunt voor die oordeelsvorming wordt genomen dat human security aandacht vergt voor zowel fysieke veiligheid als privacy (en andere waarden die verband houden met de menselijke waardigheid). Dit betreft een afweging die niet is gericht op het prioriteren van ofwel het belang van de fysieke veiligheid ofwel het belang respect voor de persoonlijke levenssfeer, maar een afweging die een dubbele toets moet doorstaan.

Voor de rol van Big Data in de strijd tegen het terrorisme vergt dit een herbeoordeling van het gebruik van de (bestaande) bevoegdheden die hiervoor worden ingezet. Bij die herbeoordeling moet zowel worden gelet op het belang van Big Data voor de beoogde bestrijding van terrorisme als op

een adequate regulering van die bevoegdheden. Door die regulering moet immers worden gewaarborgd dat het recht op de persoonlijke levenssfeer bij de vergaring en het gebruik van (omvangrijke) gegevensverzamelingen wordt gerespecteerd. Vandaar dat het gaat om een dubbele toets: een beoordeling op grond van zowel het zo veel mogelijk benutten van de technische mogelijkheden om de fysieke veiligheid te garanderen (en die door middel van regulering van legitimatie wordt voorzien) als de waarborgen die zijn ingebouwd. Die waarborgen zullen er onder meer op moeten zijn gericht misbruik te voorkomen, de situaties te beperken waarin omvangrijke gegevensverzamelingen en daaraan ontleende (en mogelijk voorbarige) verbanden gebruikt mogen worden voor – bijvoorbeeld – het voorkomen van terrorisme, en beperkingen te stellen aan de duur van de opslag en de verdere verwerking van de vergaarde data. Zulke waarborgen zijn – anders dan men

Rechterlijke waarborgen zijn geen handenbinders die de bestrijding van terrorisme schaden, maar behoren tot de noodzakelijke legitimatie daarvan

soms meent – geen handenbinders die de bestrijding van terrorisme schaden, maar behoren tot de noodzakelijke legitimatie daarvan. De ‘dubbele toets’ is het beoordelingskader van wetgeving en beleid ten dienste van human security, zoals dat een rechtsstaat past.

Hiervoor is nodig dat eenieder in de keten van verantwoordelijken

voor die bevoegdheden – wetgevers, beleidsmakers, beleidsbepalers en degenen die de bevoegdheden in de praktijk toepassen – zich bewust is van dit uitgangspunt van human security en de bij het reguleren en toepassen van die bevoegdheden in acht te nemen dubbele toets. Hierdoor moet worden voorkomen dat de inzet van nieuwe technische mogelijkheden zijn doel voorbija schiet. Human security zal toenemen indien de redelijkheid bij zowel de (her)overweging van bestaande bevoegdheden als de inzet van die bevoegdheden in het oog wordt gehouden.

Noten

- 1 U. Beck, *Risk Society. Towards a New Modernity*. Londen: Sage, 2005. Vergelijkbare (sociologische en politologische) theorieën over een verandering in de maatschappij waarbij het controleren en managen van risico's wordt vooropgesteld, zijn onder meer beschreven door Garland als een ‘culture of control’ en door Sunstein op grond van het voorzorgsprincipe (‘precautionary principle’); zie D. Garland, *The culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. New York/Oxford: Oxford University Press, 2002; en C.R. Sunstein, *Laws of Fear. Beyond the Precautionary Principle*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- 2 De omdoping in 2010 van het Ministerie van Justitie tot Ministerie van Veiligheid en Justitie past in dat plaatje.
- 3 Zie hierover bijvoorbeeld: E. Schmidt en J. Cohen, *The New Digital Age*.

- Reshaping the Future of People, Nations and Business*. New York: Google Inc., 2013, pp. 54-81 en 151-182.
- 4 L. Bachmaier Winter, 'General Report. Section III: Criminal Procedure. Information Society and Penal Law', *International Review of Penal Law* 85 (2014), nr. 1-2, pp. 89-90.
  - 5 Zie *Stb.* 2006, 580 (artikelen 126za-126zs Wetboek van Strafvordering) en *Kamerstukken II* 2004/2005, 30 164, nr. 3 (MvT).
  - 6 Zie Brief 'Integrale Aanpak Jihadisme' van de Minister van Veiligheid en Justitie en de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 29 augustus 2014 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer, met als bijlage *Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme. Overzicht maatregelen en acties*.
  - 7 Zo gaat het niet langer alleen om het onderscheppen van telecommunicatie, maar ook om communicatie via e-mail en informatie en communicatie die wordt geplaatst en/of verzonden via sociale media als Twitter en Facebook of op webfora of ter beschikking wordt gesteld aan bedrijven ten behoeve van marketing.
  - 8 *Kamerstukken II* 2013/2014, 30 977, nr. 76.
  - 9 CTIVD, *Toezichtsrapport inzake gegevensverwerking op het gebied van telecommunicatie door de AIVD en de MIVD* (CTIVD nr. 38). Den Haag: CTIVD, 5 februari 2014, p. ix.
  - 10 CTIVD, *Toezichtsrapport inzake onderzoek door de AIVD op sociale media* (CTIVD nr. 39). Den Haag: CTIVD, 16 juli 2014, pp. vi-viii. Dit rapport is gevoegd bij een brief van 4 september 2014 door de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de Voorzitter van de Tweede Kamer.
  - 11 CTIVD nr. 38 (5 februari 2014), pp. xi-xii; CTIVD nr. 39 (16 juli 2014), pp. viii-ix.
  - 12 De bevoegdheid tot het uitvaardigen van een National Security Letter is in verschillende federale wetten opgenomen, waaronder de Electronic Communications Privacy Act van 1986 en de National Security Act van 1947 (bij een amendement uit 1994).
  - 13 Zie voor een uitgebreide bespreking van deze bevoegdheden: M.F.H. Hirsch Ballin, *Anticipative Criminal Investigation. Theory and Counterterrorism Measures in the Netherlands and the United States* (dissertatie Universiteit Utrecht). Den Haag: T.M.C. Asser Press, 2012, pp. 392-400 (sectie 215 van de USA PATRIOT Act), 422-425 (sectie 702 van de FISA) en 426-429 (National Security Letters).
  - 14 Hoewel het gaat om 'open bronnen' raakt de vergaring van data van het internet mede door het grootschalige gebruik van sociale media niet alleen het 'publieke domein' maar ook de persoonlijke levenssfeer.
  - 15 Juridische procedures en rapporten van toezichthoudende instanties hebben tot op heden veelal tot de conclusie geleid dat binnen de – al dan niet aangepaste – wettelijke kaders wordt geopereerd. Zie bijvoorbeeld: CTIVD nr. 38; CTIVD nr. 39; *Kamerstukken II* 2013/2014, 33 820, nr. 1 (Rapport Commissie Dessens); en de uitspraak van het Amerikaanse FISC in *In Re: Directives Pursuant to Section 105B of the Foreign Intelligence Surveillance Act, 551 F. 3d 1004* (FISC of Review 2008) en *In Re: Application of the Federal Bureau of Investigation for an Order Requiring the Production of Tangible Things from [Redacted]*. Amended Memorandum opinion, FISC, 29 augustus 2013, WL6741573, 1-3.
  - 16 Met name juristen hebben van meet af aan discussie gevoerd over de reikwijdte van ten behoeve van de strijd tegen het terrorisme geïntroduceerde bevoegdheden.
  - 17 Zie bijvoorbeeld Council of the European Union, *Report on the Findings by the EU Co-chairs and the ad hoc EU-US Working Group on Data Protection*, 27 november 2013, 16987/13. Zie ook de rechtszaak van een collectief 'burgers' (strafrechtadvocaten, journalisten en de stichtingen Internet Society Nederland en Privacy First tegen de Nederlandse staat: Rechtbank Den Haag, 23 juli 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:8966.
  - 18 Vanuit de Raad van Europa is een onderzoek 'Massive eavesdropping in Europe' gestart; zie <http://assembly>.

coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.
asp?fileid=20050&lang=EN.

- 19 Vergelijk D. Luban: 'Honoring someone's human dignity means honoring their being, not merely their willing' (*Legal Ethics and Human Dignity*. New York: Cambridge University Press, 2007, p. 76).
- 20 Zie voor het gebruik van dit 'meeromvattende' begrip van veiligheid bijvoorbeeld de *2005 World Summit Outcome* van de Verenigde Naties over human

security (A/RES/601, par. 143). Daarin wordt de nadruk gelegd op 'the right of all people to live in freedom and dignity, free from poverty and despair' en erkend dat 'all individuals, in particular vulnerable people, are entitled to freedom from fear and freedom from want, with an equal opportunity to enjoy all their rights and fully develop their human potential'; zie <http://unocha.org/humansecurity/about-human-security/human-security-all>.

Naar een nieuwe balans

Big Data en de probabilistische overheid vragen om een nieuwe balans

Er zal in het Big Data-debat naar een nieuwe balans gezocht moeten worden om te voorkomen dat door een op waarschijnlijkheden sturende overheid de vrijheid ondersneeuwt en de verantwoordelijkheid verwatert. Maar op deze manier wordt de discussie helaas zelden gevoerd. We kunnen wel zeggen dat de risicosamenleving allang is gearriveerd en dat zij in Big Data een ideale technologische metgezel heeft gevonden, maar dan vergeten we dat er tal van uitgangspunten gelden die gelukkig verhinderen dat deze manier van denken en opereren ‘totaal’ kan worden. Uit rechtsstatelijk oogpunt, maar zeker ook vanuit het gezond verstand.

---

door *Henk Griffioen*

De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en was coauteur van het WRR-rapport *iOverheid*. Hij is tevens gastmedewerker bij de afdeling Staats- en Bestuursrecht van de Leidse rechtenfaculteit.

HET ZOU BEST KUNNEN DAT DE TERM ‘BIG DATA’ over een jaar of tien amper meer gebruikt zal worden. Niet alleen omdat de technologische mogelijkheden die onder deze noemer schuilgaan tegen die tijd allang vertrouwd en normaal zullen zijn, maar ook omdat de letterlijke betekenis van de woorden eigenlijk de lading niet dekt. Het gaat veel meer om *big analytics*, en het is juist eerder te zien als een antwoord op (of uitweg uit) de onnavolgbare *bigness* van de datazee. Het verschijnsel Big Data – om de gangbare term toch nog even trouw te blijven – wordt terecht gezien als iets wat het samenleven diepgaand kan veranderen, of misschien al wel

veranderd heeft.¹ Rekent men zoekmachines tot deze fuzzy technologie – en waarom ook niet – dan is direct duidelijk dat de impact van Big Data zich al enige tijd laat herkennen. Maar daar moet gelijk aan worden toegevoegd dat er nog een lange weg te gaan is om die impact ook te onderkennen en te accommoderen, niet zozeer aan de ‘pluskant’ van de vele kansen die voor het grijpen liggen voor bedrijven en ook overheden, maar wel aan de kant van de risico’s en kwetsbaarheden – en hoe daarmee om te gaan.

Het veelbesproken recente Google-arrest van het Hof van Justitie van de EU,² spreekt in dit opzicht boekdelen. Het Hof bepaalde dat individuen het recht hebben om zoektreffers te doen verwijderen als hun belangen door die opname in het overzicht onevenredig worden geschaad. Het arrest is een dappere poging om (namens de burger) vat te krijgen op de spreekwoordelijk complexe processen die zich achter de schijnbare eenvoud van een zoekmachine-interface afspelen. Maar het arrest heeft direct tot veel kritische vragen geleid – niet in de laatste plaats geïnitieerd door Google zelf – in de trant dat een ‘recht om te worden vergeten’ als een loden bal aan internetportalen zou hangen. Kortom, dat een dergelijke bescherming van de belangen van het individu onwerkbaar is in de context van de informatiesamenleving. De *grand bargain* in die perceptie is dat gebruikers ook iets moeten opgeven bij het gemak dat hun door allerhande informatietechnologieën in de schoot wordt geworpen, en dat ook daadwerkelijk vol enthousiasme doen.

‘Voor het gemak moet je ook iets inleveren’; het zou prima kunnen dienen als motto van de digitale overheid, althans zoals die overheid zelf de geleidelijke incorporatie van ICT in het functioneren van de ‘publieke zaak’ heeft geframed. Onder de noemer ‘eOverheid’ (elektronische overheid) is jarenlang de nadruk gelegd op de grote voordelen die ICT voor de dienstverlenende kant van de overheid heeft gehad. Burgers hoeven maar één keer hun gegevens door te geven, en de rest gaat vanzelf. De WRR heeft in zijn rapport *iOverheid* aandacht gevraagd voor de tekortkomingen van dit zelfbeeld, die met het voortschrijden van de digitalisering alleen maar pregnanter worden.³ Het volstaat niet om voortschrijdende ICT-mogelijkheden enkel te duiden als kansen om de bestaande taken (het ‘primaire proces’, in managementtaal) beter uit te voeren. ICT is niet extrinsiek aan de taken van de overheid; veeleer is de overheid zelf fundamenteel veranderd door de veranderingen in de informatiehuishouding. Zij is kortom, zo luidt het betoog, een ‘iOverheid’ (informatieoverheid⁴) geworden zonder dat te beseffen of daar voldoende rekenschap van te geven. De status quo wordt gekenmerkt door een soort besluitvorming (en debat) over technologie dat zich eenzijdig op applicaties richt – bijvoorbeeld het elektronisch patiëntendossier – zonder de bredere verknoping van infor-

matiestromen, en de kwetsbaarheden die die met zich meebrengt, in ogen-schouw te nemen. Voor zover het debat over de digitale overheid al norma-tief wordt getoonzet, en niet slechts gaat over technische mankementen en kostenoverschrijdingen (zoals ook het parlementaire onderzoek dat sinds het verschijnen van het rapport is geïnitieerd), helt het gauw naar één kant. De ‘stuwende beginselen’ van digitalisering, zoals de belofte van effectivi-teits- en efficiencywinst, krijgen door een soort intrinsiek technovertrou-wen veel vanzelfsprekender een stem dan de ‘verankerende beginselen’ die zien op de vrijheidssfeer van het individu, of de ‘procesmatige beginselen’ die behelzen dat verantwoordelijkheden helder en toetsbaar dienen te zijn.

Deze bijdrage is bedoeld om enkele betooglijnen van het rapport *iOverheid* door te trekken naar het fenomeen Big Data. In het rapport signaleer-den we al dat een drietal digitale processen van de overheid om extra oplet-tendheid vragen, omdat zij kwetsbaarheden herbergen die onvoldoende worden onderkend. Dat zijn: het *vernetwerken* van informatie, het *samen-stellen* en *verrijken* van informatie, en ten slotte het voeren van *preventief* en *proactief* beleid op basis van informatie. Die opsomming leest bijna als een omschrijving van Big Data-processen.

BIG DATA-ANALYSE EN OPENBAAR BESTUUR

Wat met name aan Big Data-analyse intrigeert is dat het een nieuw episte-mologisch model tot prominentie lijkt te brengen, waarin een streven naar extrapolaties uit zekere verklaringen (bijvoorbeeld causaliteit) het aflegt tegen prognoses op basis van waarschijnlijkheid, omdat die laatste ‘goed genoeg’ zijn voor de meeste beslissingen waar bedrijven, overheden en individuen voor staan. Waarschijnlijkheidsoordelen zijn natuurlijk niets nieuws, maar de opkomst van Big Data-analyse heeft het in zich om deze volledig te domesticeren. Deze oordelen worden losgeweekt uit de setting van de (sociaalwetenschappelijke) onderzoeksinstellingen van deze we-reld, om ze ter beschikking te stellen aan iedereen die wat geld kan missen voor goede datasets en voldoende rekenkracht. Bovendien, de analyses zijn niet alleen laagdrempeliger maar ook in sommige opzichten verfijnder dan strikt en gericht (gedrags)onderzoek. Drie factoren zorgen voor deze kwalitatieve sprong. In de eerste plaats – en dit is ook echt het beginpunt – het gegeven dat wij met z’n allen zelf, maar ook via onze auto’s, telefoons, elektriciteitsmeters en noem maar op, onnoemelijk veel data genereren die op veelal onnavolgbare wijze tot waardevolle input kan promoveren. Op de tweede plaats komen de overbekende analysetechnologieën zelf, te weten de algoritmes enzovoort die ons in staat stellen om ook in een relatief chaotische en oneindig omvangrijke bulk data patronen te herkennen. Een

derde aspect laat zich echter gemakkelijk over het hoofd zien, en dat is dat onder de paraplu van Big Data een getrapte praktijk schuilgaat waarvan de laatste fase essentieel is om uit de informatiesoep iets hanteerbaars te kunnen halen. Globaal uitgedrukt gaat het hier om het terugvertalen van de patronen die in de data zijn aangetroffen naar een *real world situation*, bijvoorbeeld naar de vraag of die zwetende en nerveus ogende reiziger daar bij het bagagedepot een potentiële terrorist is. Dit gebeurt door het op enigerlei wijze (meestal volautomatisch) ‘invoeren’ van zijn individuele kenmerken, om die te relateren aan de gevonden massale datapatronen.⁵

Dat er met al dit moois ook tal van principiële vragen opdoemen over een verantwoorde omgang met de technologische mogelijkheden, laat zich illustreren aan de hand van een dilemma dat Mayer-Schönberger en Cukier opwerpen.⁶ Zij melden dat er Big Data-instrumenten zijn ontwikkeld die door incorporatie van een wijd scala aan factoren vrij nauwkeurig kunnen voorspellen of een specifieke gedetineerde na zijn vrijlating opnieuw in de fout gaat. Hier herkennen we ook het eerder genoemde terugvertalen van massale data naar een individueel geval. Het dilemma laat zich eigenlijk al raden: zou een rechterlijk college dat moet beslissen over vervroegde vrijlating van zo’n persoon zich mogen baseren op een dergelijke analyse? Het antwoord is in principe ‘nee’, omdat dat zou ingaan tegen diepgewortelde (rechts)overtuigingen over verantwoordelijkheid. Men kan niet verantwoordelijk worden gehouden voor gedrag dat zich nog niet heeft gemanifesteerd. Maar toch: het is eenvoudiger om aan zo’n principieel uitgangspunt vast te houden in een situatie dat prognose-instrumenten het predicaat ‘boterzacht’ niet overstijgen, en dat stadium is intussen allang gepasseerd. Is het volledig uit te sluiten dat een rechter wel zo’n analyse uitvoert, maar daar in zijn (navenante) uitspraak eenvoudigweg niet van rept?

Dat laatste behelst natuurlijk een ietwat onbeleefde suggestie, maar het punt is ook algemener: het is heel moeilijk om Big Data-processen *accountable* te maken, en toch zal het moeten. Porter merkte ten aanzien

Het is heel moeilijk om Big Data-processen accountable te maken, en toch zal het moeten

van sociologische processen van kwantificatie – die met Big Data nog vele malen intenser en dominanter aan de orde zijn – al eens treffend op dat zij functioneren als ‘a way of making decisions without seeming to decide’.⁷ Het verschijnsel Big

Data is eenvoudigweg te potent en te revolutionair om in regulerende zin ongemoeid te laten. Wetgevers laten echter nog weinig van zich horen – de overweldigende complexiteit en de grote economische belofte van de materie roepen hier terughoudendheid op –, dus het is vooralsnog vooral

aan rechters om de impact van Big Data op waarde te schatten. De Google-uitspraak onderkent alvast de ‘kwalitatieve sprong’ in de technologie, door een aparte bescherming voor het niveau van de algoritmes te eisen, los van de (al dan niet correctheid van de) content waarnaar verwezen wordt.⁸ De bredere uitdaging is echter om de kwalitatieve sprong van de relatief statische eOverheid naar de op probabilistische gronden interveniërende iOverheid te duiden en normatief te ontleden.

VERANTWOORDE INZET VAN BIG DATA

Normatieve kaders

Normatieve uitgangspunten die zijn toegesneden op de kwetsbaarheden van Big Data zijn nog dun gezaaid. We moeten het vooralsnog met de algemene (gegevensbeschermings)noties doen. Voor de normatieve duiding van wat er in een Big Data-analyse plaatsvindt is daarom het onderscheid tussen anonieme gegevens en persoonsgegevens nog van groot belang, maar tegelijkertijd hoogst problematisch. Juist doordat Big Data een kompas verschaft in een onmetelijke zee van gegevens, kan data die anoniem oogt vrij vaak met de nodige inzet worden terugvertaald naar persoonlijke informatie. Zo gaf de internetprovider AOL eens een dataset met zoektermen vrij, om de onderzoeksgemeenschap een kijkje te geven in de rijke en nietsverhullende wereld van ons zoekgedrag. Die set mocht dan wel van individualiserende kenmerken zijn ontdaan, maar journalisten kwamen er al vrij gauw achter dat juist de inhoud van wat iemand zoekt (zeg ‘Gouden Koets’ en ‘theelicht’) met het nodige combineerwerk gemakkelijk tot een persoon leidt. Voor de meeste Big Data-analyses is de Wet bescherming persoonsgegevens dus toepasselijk, of zou dat moeten zijn voor zover het naar de letter anonieme data betreft die met ‘reverse engineering’ weer bij personen uitkomt.⁹ Het heeft er echter alle schijn van dat de realiteit van Big Data voor genoemde wet te overweldigend is. Komen we nog uit met keurige uitgangspunten zoals ‘doelbinding’? Hoe lovenswaardig het streven ook is om het gebruik van informatie te binden aan de intenties van degene die deze oorspronkelijk heeft vrijgegeven, bij Big Data-processen gaat het vaak al niet meer om secundair maar eerder tertiair (of hoger) gebruik. Dat data voor zeer afgeleide zo niet totaal onvoorzienbare functies wordt gebruikt is kortom een realiteit geworden. In het rapport *iOverheid* wordt dan ook geen specifiek recept voor een normatief kader gegeven, maar een verhandeling over hoe de broodnodige discussie over dergelijke kaders op de zinvolste manier gevoerd kan worden. In dat debat en de (hopelijk) daarop volgende regulerende handelingen, dient een goede balans bereikt te worden tussen heel ongelijksoortige beginselen, zoals veiligheid

(een stuwende kracht), autonomie (een verankering) en accountability (een procesmatig kader). Op die manier wordt het debat over verantwoorde inzet van Big Data nog nauwelijks gevoerd. Eenmaal aan dergelijke reflectie en discussie onderworpen zou de conclusie kunnen zijn dat het weinig zinvol is om ‘het’ fenomeen Big Data overkoepelend te willen regelen,¹⁰ omdat er een te grote verscheidenheid achter schuilgaat. Maar dan nog ligt er de taak om die verscheidenheid te rubriceren aan de hand van een normatief gezichtspunt, bijvoorbeeld – in aanvulling op het onscherp geworden begrip persoonsgegevens – de mate van ingrijpendheid voor burgers van verschillende typen van Big Data-analyse.

Niveaus van verantwoordelijkheid en aangrijpingspunten voor verantwoording

Hiervoor ging het al even over het moeilijk grijpbare van Big Data-processen. Op welk niveau en op welke manier kunnen zij die deze tools van overheidswege inzetten ter verantwoording worden geroepen? In de literatuur is een neiging bespeurbaar om in dit kader de betrokkenheid van het individu (de burger) die het aangaat op te geven. Het zou hem allemaal boven de pet gaan, dus verantwoording zou op een abstracter niveau moeten plaatsvinden. Zo pleiten Mayer-Schönberger en Cukier voor het ontwikkelen van een discipline van controle op algoritmici die iets weg heeft van de rol van accountants in relatie tot boekhouders.¹¹ En vanuit een meer juridische optiek bepleit Van der Sloot dat de toetsing van privacyvraagstukken die door Big Data worden opgeworpen, zou moeten abstraheren van het individuele belang van de burger, omdat dat gezichtspunt niet meer goed hanteerbaar is.¹²

Het moet gezegd dat het voor burgers inderdaad lastig is (en tot op zekere hoogte zal blijven) om de doorwerking van Big Data-computaties in hun eigen levenssfeer te doorgronden of zelfs maar te bespeuren. Maar dat kan wellicht beter worden gezien als een fundamenteel probleem dan als een status quo waarop structuren van verantwoording kunnen worden gegrondvest. Een aangrijpingspunt (‘Waar kan ik terecht als...?’) blijft essentieel; *countervailing powers* kunnen niet bestaan zonder erkende belanghebbenden. In het rapport *iOverheid* is betoogd dat er verschillende verantwoordingsniveaus nodig zijn die niet met elkaar concurreren maar veeleer uiteenlopende dimensies van de problematiek dekken. Voor het niveau van de individuele belanghebbende heeft de WRR gepleit voor een iPlatform dat voor de burger inzichtelijk kan maken hoe ‘zijn’ informatie zich beweegt (en soms muteert) in de informatiemaalstroom die de tegenwoordige overheid is, alsmede een iAutoriteit die (op bindende wijze) voor de burger kan interveniëren om onjuiste informatie uit de netwerken te vissen. Ten behoeve van verantwoording op het meer abstracte niveau

pleitte de WRR voor een permanente commissie voor de Overheid, die zou rapporteren aan de Staten-Generaal. In reactie heeft het kabinet de oprichting van nieuwe instituties van de hand gewezen, maar de (nood aan de) inhoudelijke functies daarvan omarmd, en ondergebracht bij haar ambities voor de site MijnOverheid (mijn.overheid.nl) als een eenduidig (digitaal) loket/platform voor de burger.

Ten aanzien van Big Data lijken deze institutionele lacunes nog in versterkte mate aanwezig. Dat kan worden gesteld zonder te vervallen in onderschatting van hoe complex het zal zijn om Big Data-analyses inzichtelijk en toetsbaar te krijgen.

Het 'opwerken' van Big Data-praktijken

De concrete implicaties van Big Data-praktijken van de overheid laten zich – wellicht naar de aard der zaak – moeilijk traceren. Er zal een specifieke inzet nodig zijn om die praktijken dichter bij de oppervlakte te krijgen, voor zover de aard van de overheidsactiviteit in kwestie dat überhaupt toelaat (vergelijk veiligheidsdiensten enzovoort). Het gebouw van de traditionele rechtsstaat kent eigenlijk maar twee hoofdvertrekken: één waarin de abstracte regels worden geformuleerd die het domein van de politiek markeren, en één waar op basis van die regels concrete beslissingen worden genomen door identificeerbare autoriteiten waartegen de burger op kan komen. Big Data-praktijken spelen zich niet in deze twee ruimtes af, als ze al in hetzelfde pand plaatsvinden. Bovens en Zouridis wezen er al op dat de opkomst van ICT in het hart van de besluitvorming zich onttrekt aan de verantwoordingschema's die we gewend zijn. Zij schetsen het domein van de *system-level bureaucrat* die onwillekeurig – door programmatuur te schrijven – verantwoordelijkheid draagt voor inhoudelijke keuzes, zonder dat er echter een voor de hand liggende manier is om die verantwoording ook van buitenaf te eisen.¹³ Met andere woorden: er ontstaat een mesoniveau tussen het politieke en het juridische dat vanuit beide 'kampen' lastig is aan te sturen. Dit gaat voor Big Data wellicht nog sterker op dan voor het relatief lineaire programmeerwerk waar Bovens en Zouridis het over hebben.

We kunnen er dus geenszins van uitgaan dat de uitwerking en de impact van Big Data-gebruik door de overheid door enkel tijdsverloop inzichtelijker zullen worden. Iets of iemand zal er zijn gewicht achter moeten zetten. Maar het houdt nog niet op bij regulering (afgedwongen transparantie). Zonder een besef van het belang van zorgvuldigheid bij alle autoriteiten die van Big Data gebruikmaken, is er bij regulering nog weinig gewonnen, aangezien het vrij eenvoudig is om deze processen (ook met de beste intenties) aan het oog te onttrekken. Neem bijvoorbeeld de opsporing van strafbare feiten. Big

Data-technieken zijn buitengewoon geschikt als triggermechanisme ten behoeve van de efficiënte allocatie van justitiële onderzoekscapaciteit. Deze technieken zijn uitstekend in staat om mensen aan te wijzen ‘met wie iets zou kunnen zijn’ en bij wie nader onderzoek dus aangewezen is. Maar er is een goede kans dat die eerste trigger buiten het bereik blijft van de rechtsstatelijke controle door de rechter. Van de mensen met wie inderdaad ‘iets was’ zijn in het navolgende onderzoek immers feiten bekend geworden die de verdenking en vervolging kunnen dragen. De trigger ontbreekt dan simpelweg in het dossier dat de rechter onder ogen krijgt.

OVER HET ROMMELIGE LEVEN EN GEZOND VERSTAND

Er zijn al met al nog de nodige knopen te ontwarren voordat we (als samenleving) kunnen zeggen dat de kwetsbaarheden van Big Data even goed in beeld zijn als de kansen. Het rapport *iOverheid* concludeerde dat al ten aanzien van de digitale overheid in het algemeen. Misschien kan het voorgaande wel worden samengevat als de noodzaak om alle mogelijke manieren te verkennen om de hybride gevolgtrekkingen uit Big Data kan kenmerken, zo veel mogelijk te temperen. We weten meer dan ooit over hoe

Alle mogelijke manieren moeten verkend worden om de hybride die gevolgtrekkingen uit Big Data kan kenmerken, zo veel mogelijk te temperen

individuele mensen zich zouden kunnen gaan gedragen, en we kunnen van die kennis ook onmiskenbaar de vruchten plukken, ook voor het openbaar bestuur.¹⁴ Maar echt weten hoe mensen zich zullen gaan gedragen en hen daarop afrekenen, is principieel iets anders. Big Data-technologie viert op haar manier

ook juist die *messiness* van het gewone leven, omdat de data die daaruit voortkomt rijp en groen als input kan dienen. Maar als aan de output een grotere onaantastbaarheid wordt verleend dan verstandig is, lijkt het advies van Hirschman op zijn plek – gegeven lang voor de term Big Data werd gemunt. Hij riep op tot ‘a little more “reverence for life”, a little less strait-jacketing of the future, a little more allowance for the unexpected – and a little less wishful thinking’.¹⁵

Het is toch weer allemaal een kwestie van maatvoering. Maar die zal niet vanzelf tot stand komen: het vinden van een acceptabele balans vergt van een ‘slimme’ en probabilistische overheid een expliciet commitment, omdat de interventietoolkit zoveel aantrekkelijker is geworden. We kunnen wel zeggen dat de risicosamenleving allang is gearriveerd en dat zij in Big Data een ideale technologische metgezel heeft gevonden, maar dan verge-

ten we dat er tal van uitgangspunten gelden die gelukkig verhinderen dat deze manier van denken en opereren ‘totaal’ kan worden. Uit rechtsstatelijk oogpunt, maar zeker ook op basis van het gezond verstand.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld het toonaangevende boek *Big Data* van V. Mayer-Schönberger en K. Cukier: *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. Londen: John Murray, 2013.
- 2 HvJEU 13 mei 2014, *Google Spain*, zaak C-131/12, te raadplegen op www.curia.eu.
- 3 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *iOverheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- 4 M. Hildebrandt maakt hier *informatie-gestuurde* overheid van, hetgeen voor de thematiek van deze bijdrage in ieder geval doeltreffend is, omdat het de dimensie belicht van een op basis van prognoses intervenierende overheid; M. Hildebrandt, ‘ICT en rechtsstaat’, in: S. van der Hof, A.R. Lodder en G.J. Zwenne (red.), *Recht en computer*. Deventer: Kluwer, 2014, pp. 25-43, aldaar p. 34.
- 5 Een andere methode is ‘bestandsvergelijking’, waarbij een kleinere dataset wordt gerelateerd aan een grotere. Dit is bijvoorbeeld aan de orde bij automatische kentekenherkenning (*Automatic NumberPlate Recognition* of ANPR), een surveillance-instrument dat een opmerkelijk stille opmars heeft gemaakt. Zie uitvoerig H.M. Griffioen, *Privacy en vormen van ‘intelligente’ mobiliteit. De impact van ICT-applicaties voor de weg en het spoor*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- 6 Mayer-Schönberger & Cukier 2013, pp. 161-162.
- 7 T.M. Porter, *Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995, p. 8.
- 8 In de specifieke casus ging het om een krantenbericht over de gedwongen verkoop van de bezittingen van betrokkene. Dat bericht hoeft geenszins als gevolg van het arrest verwijderd te worden.
- 9 De wet strekt zich ook uit tot ‘indirect te herleiden’ gegevens, maar het is de vraag of dat – gegeven de poreus geworden grens tussen anoniem en persoonlijk – niet gewoon alles is.
- 10 We zijn in Nederland sowieso niet gewend om het gebruik van afzonderlijke technologieën van een specifieke wettelijke grondslag te voorzien; vgl. Griffioen 2011.
- 11 Mayer-Schönberger & Cukier 2013, p. 180.
- 12 B. van der Sloot, ‘Privacy in het post NSA-tijdperk. Tijd voor een fundamentele herziening?’, *Nederlands Juristenblad* 89 (2014), nr. 17, pp. 1172-1179. Zie ook de bijdrage van Van der Sloot in deze CDV-bundel.
- 13 M. Bovens en S. Zouridis, ‘From street-level to system-level bureaucracies’, *Public Administration Review* 62 (2002), nr. 2, pp. 174-184.
- 14 Vgl. WRR, *Met kennis van gedrag beleid maken*. Amsterdam/Den Haag: Amsterdam University Press/WRR, 2014.
- 15 A.O. Hirschman, ‘The Search for Paradigms as a Hindrance to Understanding’, *World Politics* (1970), p. 236; zoals geciteerd door J.C. Scott, *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998, p. 345.

Digitaal burgerrecht in plaats van Big Government

Er zijn geen problemen rond de technologie of privacy bij de inzet van Big Data, een inzet waarvan overigens vrijwel alle burgers van dit land dagelijks dankbaar gebruikmaken in de particuliere sector. Het probleem is de overheid, die haar ICT-beleid nog steeds aanpakt op dezelfde manier als de aanleg van spoorlijnen, met een centrale planning en aansturing, doof voor commentaar van specialisten, laat staan van de gebruikers aan de basis van systemen. Wanneer burgers het recht hebben op digitale toegang en zeggenschap krijgen over alle informatie die over hen wordt bewaard, zal dit land in staat zijn om 'small data' en 'big data' op een ideale manier met elkaar te verenigen.

---

door *Peter Cuyvers*

De auteur is directeur van C6 Consultancy.

LAAT IK MET DE DEUR IN HUIS VALLEN: in 2050 zal de huidige weerstand tegen elektronische dossiers, het gebruik van Big Data, de angst voor de privacy van de 'digitale burger' vergeleken worden met de weerstand die artsen ooit hadden tegen het wassen van hun handen voordat ze gingen opereren. En, om elk misverstand te voorkomen, ik ben zelf iemand die zijn agenda ouderwets met de hand invult, niet twittert, facebookt of wat dan ook. Maar ik heb wel de nodige ervaring met de invoering van digitale systemen opgedaan: met name bij de invoering van het EKD, het Elektronisch Kinddossier, een van de vele operaties waar de centrale overheid een behoorlijke puinhoop van gemaakt had. Na vijftien jaar ellende en tientallen verspilde miljoenen aan pogingen om tot een enkel 'landelijk dossier' te komen, hebben we dat met een team van specialisten op terreinen als ICT en financiën, en ook professionals met expertise op het gebied van jeugd en gezin, zoals ikzelf, in

een paar jaar het project toch rond weten te krijgen. Niet centraal maar decentraal, per regio: de enige manier om de al jaren durende ‘stammenstrijd’ tussen instellingen en hun ICT-leveranciers te omzeilen.

Ik ga hier uitvoerig in op dit voorbeeld, omdat het alle elementen bevat van de debatten die in dit land gevoerd worden over ICT. Ik zat geregeld tegenover zorgbestuurders die met veel aplomb het A4'tje van hun leverancier voorlazen waarop bijvoorbeeld stond dat het digitaliseren van het EKD tot ‘enorme databestanden zou leiden’. En dus heel duur zou zijn. Wethouders met een mailtje van een verontruste burger (of nog vaker: van een professional in de zorg zelf) in de hand, wisten stellig dat goede beveiliging onmogelijk zou zijn. De antwoorden op deze vragen waren niet al te moeilijk, want onze gesprekspartners maakten standaard gebruik van internetbankieren – waarbij systemen van verschillende banken met elkaar communiceerden, waarbij per seconde meer data werden getransporteerd dan het hele EKD in een jaar deed, en dat zijzelf kennelijk goed genoeg beveiligd vonden voor hun eigen geld.

Natuurlijk gaat iedere vergelijking mank en zijn zorgdossiers iets anders dan bankrekeningen (hoewel het uiteindelijk toch gaat om het bedrag in euro's voor de verzekering), maar als specialisten wisten wij dat onze Belgische zuiderburen hun digitale systeem voor uitwisseling van gegevens tussen hun kindercentra hadden laten bouwen voor minder dan 10 miljoen euro. (Door een Nederlands bedrijf, maar dat terzijde.) Kennelijk had Arthur Doctors van Leeuwen, die ooit stelde dat onze politie het met potloden moest opnemen tegen criminelen met computers, niet voor niets de website *debelgendoenhetbeter.com* geopend. Hij wilde daarmee een overheid prikkelen die haar ICT-beleid nog steeds aanpakt op dezelfde manier als de aanleg van spoorlijnen: centrale planning en aansturing, doof voor commentaar van specialisten. En vooral: niet bereid om direct te communiceren met de toekomstige gebruikers van systemen. Het resultaat is bekend: desinvesteringen op enorme schaal, vaak zelfs totale verspilling.

DE OVERHEID DENKT NOG STEEDS VANUIT DE ‘KAARTENBAK’?

Mijn stelling hier is dan ook dat er *geen* problemen zijn rond de technologie of privacy bij de inzet van Big Data, een inzet waarvan overigens vrijwel alle burgers van dit land dagelijks dankbaar gebruikmaken in de particuliere sector. Het probleem ligt bij een overheid die met een bestuurlijke visie uit de tijd van de paardentram en stoomtrein bij ICT-beleid het paard stelselmatig achter de wagen spant. Achter de *eigen wagen*, want het paard is de burger zelf, degene die, mits de vrije teugel gegeven, de energie en de juiste koers kan geven aan vernieuwing; de wagen is de overheid, die

(eindelijk) zou moeten toegeven dat Nederland niet welvarend is geworden door ambtelijke besluiten en procedures, maar door de inzet van zijn inwoners. Inwoners die net zoals met voetbal op terreinen als *gaming* en *hacking* tot de internationale top behoren, maar niet benut worden als er weer een commissie bezig is met elektronische dossiers. En daardoor zijn de visie en denkwijze achter het ICT-beleid van de landelijke overheid niet die van de cloud, de app en het cookie, maar nog steeds die van de kaartenbakken, waarin de wereld bureaucratisch is geordend in een systeem waarin de overheid de centrale schakel is, het punt waar de informatie samenkomt en dat dient als basis voor een ‘besluit’, of dat nu een subsidie, indicatie, toestemming, of wat voor verordening dan ook is. Die filosofie is ook de reden waarom het hele denken over ICT in de zorg wordt gedomineerd door het zogenoemde Landelijk Schakelpunt, een soort digitaal rangeerterrein waarlangs de informatietreintjes mogen en moeten lopen. Informatietreintjes die vervolgens natuurlijk eveneens centraal moeten worden ontworpen, bijvoorbeeld in de vorm van de beroemde en intussen beruchte dbc’s (diagnose-behandelcombinaties), een systeem dat exact hetzelfde lot beschoren was als de Fyra. Nadat er jarenlang gebouwd was aan een sluitend systeem, crashte het vrijwel direct na poging tot invoering, en men doet nu zijn best om de duizenden verschillende dbc’s tot een beter beheersbaar aantal terug te brengen. Terwijl men overigens tegelijkertijd een soortgelijk systeem, namelijk dat van de ‘jeugdzorgindicaties’, weer geheel afschaft. De essentie van het probleem is echter steeds hetzelfde: men probeert een steeds complexere samenleving te reduceren tot voor een bestuursorgaan beheersbare hokjes. Daarna laat het bestuursorgaan er een groot ICT-systeem op los, waardoor de mensen in de praktijk geen enkele mogelijkheid meer hebben om iets te doen in situaties die niet in die hokjes passen. En dat zijn er behoorlijk wat!

In het bedrijfsleven, maar ook in de particuliere sfeer, zijn intussen problemen opgelost en worden diensten verleend die vele malen complexer zijn. En dat gebeurt – en hier ligt de essentie van het verhaal – tegen *bekende en beheersbare risico’s*. Dit laatste begrip is van belang, om duidelijk te maken dat elke technologie die ons in de afgelopen eeuwen vooruitgeholpen heeft risico’s heeft en schades berokkent. Kort door de bocht: trainen, auto’s en vliegtuigen verongelukken nog steeds met regelmaat. Daarom zijn we ertoe overgegaan te registreren wat de schade is en stap voor stap maatregelen te nemen ter beperking daarvan, zoals automatische beveiliging van het spoor (nog steeds niet klaar trouwens), veiligheidsgordels, kreukelzones, apk’s, en natuurlijk de zeer strikte voorschriften voor vliegtuigen. En voor vliegtuigpassagiers ter bescherming tegen kwaadwilligen.

AANVAARD RISICO'S, MAAK ZE BEKEND EN WERK AAN DE BEHEERSING ERVAN

Risico's zijn er altijd. Criminelen, terroristen, hackers; ze zullen nooit verdwijnen. Criminele organisaties slagen erin om tientallen miljarden per jaar buit te maken door fraude via het wereldwijde systeem van creditcards. Maar dat is een zo minieme fractie van de triljoenen die er dagelijks in omgaan, dat het acceptabel is. Net zoals we als samenleving nog steeds vinden dat tientallen verkeersdoden per jaar in dit land (vroeger honderden) acceptabel zijn als de prijs voor het transportsysteem. En bij dataverkeer is eenvoudigweg hetzelfde het geval: niemand wil terug naar de tijd dat je 8 gulden per minuut moest betalen om naar de Verenigde Staten te telefoneren! De digitale risico's die consumenten van Facebook en Facetime lopen zijn een feit, maar een feit dat we accepteren in ruil voor gratis dataverkeer. Overigens, we beginnen de problemen te inventariseren en maatregelen te nemen, waardoor nu een paar duizend van de miljoenen gebruikers de mogelijkheid nemen om hun Googlerecords aan te passen. En dat is exact het patroon dat we zullen zien bij grootschalige toepassing van ICT-systemen in de zorg. Het gaat absoluut een paar keer fout: een arts laat zijn iPad met code 0000 in de trein liggen zoals een officier van justitie zijn computer bij het grofvuil zette, een verpleegkundige komt de abortus van een Bekende Nederlandse tegen terwijl ze door wat dossiers surft tijdens de nachtelijke uren, een prijsvechtende verzekeringsmaatschappij koopt gegevens die ze niet mag kopen. Ongetwijfeld. Waarna ongetwijfeld na wat publieke verontwaardiging en Kamervragen een paar extra 'veiligheidspoortjes' en digitale buffers ingebouwd zullen worden. Maar intussen zal 99,9 procent van de bevolking profiteren van de voordelen. Net zoals ze dat nu doen van de voordelen van de honderden vrijwel perfect opererende systemen waaraan ze nu vrijwillig alles behalve hun pincode (en soms ook die, zoals bij betalingsverkeer) toevertrouwen. Want digitale volgsystemen maken vrijwel alles in deze wereld efficiënter en betrouwbaarder. Dat is natuurlijk begonnen in het bedrijfsleven, waar streepjescodes op retailproducten het kostbare en verspillende voorraadsysteem vervangen door exact getimed levering van de dagverse melk bij de juiste schappen. Dat werkt voor auto's, waar arbeidsintensieve en onvoorspelbare onderhoudsbeurten veel goedkoper zijn geworden, omdat de motorkap zelfs niet open hoeft om de data over de autosystemen af te lezen. Dat werkt in de reisbranche, waar de consument zelf dankzij boekingsites de macht gegrepen heeft door prijsvergelijking en vooral ook door een systeem van gecontroleerde online recensies. En dat geldt last but not least in het particuliere leven, waar de persoonlijke communicatiesystemen realtime-interactie tussen partners, familieleden, maar ook leden van clubs, hobbyisten op alle terreinen, mogelijk maken; zij hebben de virtuele

afstand tussen mensen tot nul seconden teruggebracht. Als specialist op dat terrein constateer ik dat mobiele telefoons, maar vooral ook de ‘groepsapp’, relatieconflicten en familieruzies in een paar minuten kunnen gladstrijken, eenvoudigweg doordat snelle en meervoudige feedback mogelijk gemaakt is. (Kennissen en informatie delen schept en herstelt vertrouwen, maar minstens zo belangrijk is dat de meeste ruzies ontstaan doordat iemand de opmerkingen of houding van iemand anders ‘vertekend’ doorvertelt!)

KALFSLAPJES WORDEN BETER GEVOLGD DAN KINDEREN

Ik wil nog een stap verder gaan. Ik constateer – hoe hard het ook is – dat in dit land het welzijn van een kalfje beter bewaakt wordt dan dat van een kind. Van elk kalfslapje kunnen we immers desgewenst via het volgsysteem – de gele oormerken – nagaan wat de leefomstandigheden, voedselpatronen, enzovoort waren tot het moment van consumptie. Voor de goede orde: dit is geen pleidooi om bij elke baby een chip te implanteren, maar feit is dat in dit land tienduizenden kinderen structureel mishandeld worden, meestal door hun eigen ouders, zonder dat we daar veel tegen kunnen doen. Dit terwijl in feite alle gegevens die we nodig zouden hebben voor een goede aanpak beschikbaar zijn, maar niet bij elkaar gebracht (kunnen of mogen) worden. Dat wil ik illustreren aan de hand van mijn eigen specialistische projecten van de afgelopen jaren, die zich richten op de verspilling rond de huishoudens met complexe problemen. Daar zijn er ongeveer 100.000 van, maar die kosten meer dan 10 miljard euro per jaar, wat bijna de helft is van de hele sociale begroting die gemeenten na 2015 gaan beheeren (recente cijfers van de VNG Stapelingsmonitor). Van die 10 miljard is een kwart tot de helft overbodig of zelfs contraproductief. Pure verspilling dus, ter hoogte van 2 tot 3 miljard euro per jaar. De enige manier om dat effectief in beeld te brengen is echter door het combineren van alle gegevens uit de liefst veertig regelingen en geldstromen op gezinsniveau – een taak die voor 100.000 gezinnen echt niet handmatig uit te voeren is. En dit is nog maar één van de terreinen waarop het niet op het niveau van de burger zelf bij elkaar brengen van gegevens tot (enorme) verspilling voert. Ik verwijs naar de recente berekeningen van Ab Klink over de verspilling van 8 miljard euro aan medicijnen, die alleen te bestrijden is als de cumulatieve uitgifte op het niveau van individuele patiënten wordt geanalyseerd. Kortom: alleen al het tegengaan van de verspilling op deze twee punten zou per jaar niet minder dan 10 miljard euro opleveren, plus een vermindering van risico's door foute medicijnen en een verbetering in de hulp aan de gezinnen die nu hun structurele ellende doorgeven aan de volgende generaties.

DE BURGER ALS SCHAKELPUNT IN HET INFORMATIENETWERK

Maar dat gebeurt dus niet, doordat de overheid vasthoudt aan het concept van de ‘nationale kaartenbak’ en er intussen verwoede gevechten geleverd worden met beroepsgroepen die nog steeds zichzelf als schakelpunt zien in de informatieketen. Terwijl er zowel uit oogpunt van (goedkope!) technologie als uit oogpunt van privacy, behoorlijk bestuur en goede hulp, uiteindelijk maar een enkel schakelpunt kan en mag zijn, en dat is de burger zelf! Om te beginnen omdat een burger die zelf het centrale schakelpunt is in de informatie die over hem of haar gaat, daarvoor ook medeverantwoordelijk wordt. Het lijkt me voor zich te spreken, en is ook onderdeel van tal van ‘verzekeringsvoorwaarden’, dat degene die iets ontvangt van de overheid zich ook verplicht om goede gegevens te verstrekken.

Maar ook principieel: wie anders dan ikzelf moet degene zijn die toestemming verleent om een lijst te krijgen van al mijn medicijnen? Het is me bijvoorbeeld nu een raadsel waarom de medewerker van de bank tegenover me wel in zijn systeem ziet dat er nog ergens een creditcard rood staat, terwijl ik in persoon met mijn paspoort bij Bureau Krediet Registratie (BKR) langs moet. Het is me ook een raadsel waarom ik niet online mag inzien wat mijn huisarts en mijn specialist in hun dossiers opnemen – en als ikzelf niet eens weet wat erin staat, geef ik natuurlijk ook aan een ander geen toestemming voor inzage. Door deze houding ten opzichte van ICT maakt de overheid zelf haar burgers bang en boos. Want het idee dat big brother besluiten neemt op grond van een dossier dat ik zelf niet eens heb, is misschien wel het idiootste gevolg van een overheidsbeleid dat haar inwoners oproept om te participeren maar weigert om ze te informeren. Een houding die, zoals hiervoor al is aangegeven, rechtstreeks stamt uit de negentiende-eeuwse oorsprong van ons bestuur, toen Thorbecke vond dat zelfs het kiesrecht beperkt zou moeten zijn tot enkele procenten van de burgers, omdat het ‘gewone volk’ uiteraard niet te vertrouwen was.

‘WET INFORMATIEGRONDRECHTEN’ EN ‘BURGER SERVICE CARD’

De cruciale vraag is dan natuurlijk hóé dit zou moeten gebeuren, hoe we de burger zelf het ‘schakelpunt’ maken van informatie, en we de burger de ‘digitale controle’ geven over al datgene wat over hem of haar in een bestand gestopt wordt. Daarbij moeten we drie elementen onderscheiden, namelijk achtereenvolgens de wetgeving, de technologie en de implementatie, en vooral niet uit het oog verliezen dat deze drie dingen totaal verschillende vormen van expertise vergen. Het basisprincipe van – ik verzin

maar even een naam – de Wig (Wet informatiegrondrechten) is eenvoudig genoeg: het recht op directe (digitale) toegang van alle burgers tot alle informatie die over hen wordt bewaard. Net zoals van vele andere rechten, zal slechts een beperkt aantal burgers hiervan gebruikmaken, meestal voor praktisch belangrijke zaken (bijvoorbeeld Kredietregistratie). En net zoals met het cookie zal er met enige regelmaat op een toestemmingsknop geklikt moeten worden. Maar het – gewenste – effect is aan de andere kant, die van de ‘dossierhouder’, dat iedereen die data opslaat er rekening mee moet houden dat alles transparant en te verantwoorden moet zijn.

Vervolgens is het zaak om dit technologisch ook te (kunnen) realiseren. En laat ik daar heel duidelijk over zijn: als de overheid hierin haar traditionele weg blijft bewandelen, dan staat ons een traject van minstens twintig jaar te wachten waarnaast de ellende rondom de ov-chipkaart schril zal afsteken. Elke dataset, elke ‘centrale kaartenbak’, is maar zo goed als de basisgegevens, en die zitten altijd vol met fouten, gewoon omdat er iets fout gaat bij de invoer of het transport van gegevens. Of het nu gaat om fout gespelde namen, verkeerde burgerservicenummers, of zaken die mensen gewoon fout opgeven, omdat ze iets doen wat niet mag. En bij de combinatie van gegevens werken deze foutmarges catastrofaal, omdat ze zich exponentieel vermenigvuldigen; zaken waarvan de Belastingdienst en de Gemeente Amsterdam – maar zij niet alleen – regelmatig kond moeten doen als er weer tienduizenden verkeerde brieven verstuurd zijn of miljoenen euro’s zoek.

Specialisten zijn echter ongelooflijk geavanceerd in echte innovatie; dijken kunnen digitaal worden geijkt, de sterkte van bruggen kan met behulp van data worden voorspeld.¹ Waar het om gaat is dat deze innovaties beantwoorden aan het intussen bekende Googlecriterium: wie bestaande systemen probeert te verbeteren moet enorme inspanningen doen voor een verbetering van 10 procent, terwijl echte innovatie zorgt voor een kostenreductie met 90 procent bij veel beter werkende systemen. En voor wie dat ongeloofwaardig vindt: wat dacht u van bijna gratis e-mail, inclusief telefoonverkeer, foto en film – enkele jaren geleden nog een sprookje? En het is volstrekt geen sprookje om te denken in termen van een Burger Service Card – sorry, al weer achterhaald, een Burger Smart App, waarmee iedere inwoner gegevens kan sturen en ontvangen, net zoals geld. Met een volstrekt revolutionair effect op alle interactie tussen burgers en degenen die nu tegenover ze zitten, achter een ‘loket’. De moderne overheidsdienaar zal immers naast de burger moeten zitten om samen naar het scherm te kijken, dat door die burger wordt bediend. En daarmee zijn we bij de implementatie, de manier waarop mensen feitelijk zelf als schakelpunt kunnen fungeren, vanaf het begin centraal staan. De Verenigde Staten hebben recent een aantal wetten aangenomen waarin wordt omschreven hoe

ICT-debacles (ook daar zeer gebruikelijk) voorkomen moeten worden. Een van de centrale punten daarbij is dat er vanaf het begin gewerkt wordt met de gebruikers zelf, dat er in alle stadia een *proof of concept* moet zijn voor gebruiksgemak en functionaliteit. Iedere implementatie hangt daarvan af. Google is niet dominant geworden omdat de overheid het voorschreef, maar omdat het bedrijf zo eenvoudig deed wat iedereen graag wilde. De problemen rond de ov-chipkaart konden pas opgelost worden nadat degenen die eerst (in het belang van de publieke zaak!) als hackers de fouten aantoonde, gevraagd werden om aan de oplossingen te werken.

Bottomline dus: dit land, met zijn extreem hoge graad van digitalisering, is een ideale locatie om ‘small data’ en ‘big data’ te verenigen, door alle burgers tot schakelpunten te maken in het informatienetwerk. Mits de overheid niet zo eigenwijs blijft vasthouden aan het idee van zichzelf als het Grote Schakelpunt.

Tot slot daarom nog even een zeer concrete illustratie van het verschil tussen ‘loketten’ en ‘samenwerking’. Ik noemde eerder al de multiprobleemgezinnen, die vastzitten in het woud van tientallen bureaucratische overheidsregelingen, die nu naar gemeenten worden overgeheveld. Enkele gemeenten hebben me verzocht om dit in kaart te brengen. En dat is gelukt, eenvoudigweg door vanuit het gezin zelf te denken en informatie bij elkaar te brengen. De resultaten zijn zowel krankzinnig als schrijnend: de gezinnen die er het slechtst aan toe zijn, zijn eerst om tal van pietluttige administratieve redenen (zij voldeden niet aan de eisen van de kaartenbak!) maandenlang zonder geld gezet, en vaak vervolgens uit hun huis wegens schulden. Daarna zijn hun kinderen door jeugdzorg uit huis geplaatst omdat ze niets te eten hadden of omdat hun ouders de stress niet meer aankonden. Het resultaat is dat een situatie die met een paar duizend euro te verhelpen was geweest, intussen meer dan een ton per gezin heeft gekost. En geloof me, het kost nog aardig wat moeite om dat op te lossen, dus om die kaartenbak om te schudden – zelfs als er enorme tekorten zijn en zelfs als die oplossing 500 procent beter is voor het gezin en nog 90 procent goedkoper ook. Dat laatste echter terzijde. Waar het om gaat is dat deze ellende buiten ieders gezichtsveld (letterlijk ‘achter de voordeuren’) tienduizenden gezinnen overkomt, simpelweg omdat ‘wij’ zware discussies en dure conferenties wijden aan de ‘privacy’, en intussen de simpelste (en uiterst goedkope) oplossing over het hoofd zien: *vraag het de mensen zelf*.

Noten

-
- 1 Zie de bijdrage van Freek Bomhof in deze CDV-bundel.

De noodzaak om privacy als publiek belang te herformuleren

Privacy wordt tegenwoordig geformuleerd als individueel recht dat bescherming biedt aan persoonlijke belangen. Deze benadering is echter niet langer houdbaar in Big Data-processen, die niet op specifieke individuen zijn gericht, maar potentieel eenieder betreffen. Privacy zou dan ook moeten worden geherformuleerd als maatschappelijke waarde. Een dergelijke benadering ondervangt de knelpunten van het huidige privacyparadigma en kan voorkomen dat grootscheepse gegevensverzameling door inlichtingendiensten en instellingen elementaire rechtsbeginselen schendt.

---

door *Bart van der Sloot*

De auteur is onderzoeker aan het Instituut voor Informatierecht (IViR) van de Universiteit van Amsterdam en coördinator van het Amsterdam Platform for Privacy Research (APPR) van dezelfde universiteit.

PRIVACY IS THANS GEBASEERD OP DRIE PRINCIPES waarin steeds het individu en zijn belangen centraal staan.¹ In de eerste plaats is privacy een recht van een natuurlijk persoon – dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het recht op vrijheid van meningsuiting of de vrijheid van religie, waarbij rechtspersonen als mediaorganisaties of kerken een centrale rol bekleden. Een natuurlijk persoon kan een klacht indienen als hij kan aantonen dat hij persoonlijk schade heeft geleden door een privacyschending. Dit heeft bijvoorbeeld onder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) tot gevolg dat drie soorten klachten niet-ontvankelijk worden verklaard. Ten eerste zaken waarin een groep of een maatschappelijke organisatie opkomt tegen een wet of een bepaalde praktijk, niet uit persoonlijk oogpunt,

maar in het maatschappelijk belang (classaction). Ten tweede zaken waarin wordt geklaagd over een wet of praktijk als zodanig, zonder dat deze is toegepast of anderszins een effect heeft gehad op de klager (in-abstracto-klachten). Ten derde zaken waarbij wordt geklaagd over een mogelijke en in de toekomst liggende inbreuk, zonder dat er reeds schade is opgetreden (hypothetische klachten of a-priori-claims).

Privacy is, in de tweede plaats, een instrumentele waarde die is gekoppeld aan individuele belangen als menselijke waardigheid, persoonlijke autonomie en individuele vrijheid. Niet alleen zijn dit persoonlijke waarden, het zijn ook waarden die verwant zijn aan de meest basale voorwaarden voor een menselijk bestaan en voor de persoonlijke ontwikkeling. Het recht op privacy wordt dan ook vaak geformuleerd als een persoonlijkheidsrecht, dat bescherming biedt aan de ‘persoon als persoon’. Privacy ziet derhalve slechts op individuele belangen – dit wederom in tegenstelling tot andere rechten, zoals de vrijheid van meningsuiting, waar naast de mogelijkheid tot persoonlijke ontplooiing en zelfexpressie ook de zoektocht naar waarheid en het vrije debat als onderdeel van de democratische rechtsstaat centraal staan.

Tot slot is privacy een waarde die vrijwel altijd conflicteert met andere, voornamelijk maatschappelijke, waarden. Dit wordt ook gereflecteerd door de structuur van het EVRM. Daarin is een aantal rechten vervat die nimmer mogen worden beperkt, zoals het recht om niet te worden gefolterd of aan onmenselijke of vernederende behandelingen te worden blootgesteld, en een aantal rechten die wel mogen worden beperkt, maar slechts in geval van nood (artikel 15 EVRM). Artikel 8 EVRM mag echter ook in niet-uitzonderlijke gevallen worden beperkt, namelijk als een inperking is voorgeschreven bij wet, noodzakelijk is in een democratische samenleving, en instrumenteel is aan het waarborgen van een maatschappelijk belang, zoals de nationale veiligheid, het gemeenschappelijk economisch welzijn of de volksgezondheid. Hierbij wordt de uitkomst van een zaak door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) doorgaans bepaald door het met een privacyinmenging gemoeide individuele belang en het daarmee gemoeide publieke belang tegen elkaar af te wegen.

PROBLEMEN MET HET HUIDIGE MODEL

Er is echter een aantal problemen met de toepassing van deze benadering op de privacyproblemen die met Big Data-processen zijn gemoeid. Zo is het vaak onduidelijk voor personen of zij onderworpen zijn aan dergelijke Big Data-processen en of hun persoonlijke data zijn verzameld. Tot op de dag van vandaag is er bijvoorbeeld geen zekerheid over wie precies

onderwerp zijn geweest van de af luister praktijken van de NSA, over welke periode en betreffende welke activiteiten. Kennis omtrent een mogelijke schending ontbreekt derhalve, wat logischerwijs een drempel met zich meebrengt voor het indienen van een klacht. Daarnaast moet worden bedacht dat de NSA niet de enige organisatie is die op grote schaal persoonsgegevens verzamelt – veel overheidsdiensten, zowel binnen- als buitenlandse, doen hetzelfde; bedrijven als Google en Facebook hebben een businessmodel dat is gebaseerd op het op grote schaal verzamelen en verwerken van persoonsgegevens van hun gebruikers; en vrijwel iedere burger kan met kinderlijk gemak via zijn mobiele telefoon foto's en filmpjes maken en die op internet plaatsen, zonder dat de gefilmde of gefotografeerde daar noodzakelijkerwijs erg in heeft. Het lijkt in deze constellatie van zeer wijdverbreide gegevensverzameling en -verwerking voor iemand schier onmogelijk om alle natuurlijke en juridische personen die in het bezit zijn van zijn persoonsgegevens in kaart te brengen, hun handelwijze op rechtmatigheid te controleren en om indien dit niet het geval is, een klacht in te dienen om zodoende via juridische weg zijn recht op privacy af te dwingen.

Daarbij komt dat het lastig zal zijn om de concrete schade aan de persoonlijke belangen van de klager aan te tonen. Niet alleen is het onduidelijk of iemand is opgenomen in een database, maar zelfs als dit wel bekend is zal het lastig zijn om een specifiek persoonlijk belang aan te tonen, aangezien dergelijke databases vaak gegevens over duizenden of soms zelfs miljoenen personen bevatten. Terwijl bij traditionele privacyschendingen, zoals huisvredebreuk, de schending en de gevolgen daarvan in tijd, ruimte en persoon waren afgebakend en het daaruit voortvloeiende persoonlijk belang derhalve redelijk concreet was, heeft de eventuele individuele schade die voortvloeit uit gegevensverzamelingspraktijken vaak een tamelijk hypothetisch karakter, aangezien de verzameling zelf doorgaans weinig effect heeft op de persoonlijke autonomie of menselijke waardigheid van een specifiek individu. De schade die zou kunnen ontstaan vloeit voort uit de mogelijkheid van bijvoorbeeld een datalek of misbruik van de gegevens door een toekomstig en kwaadwillend regime, waarvan onduidelijk is of dit zal geschieden en welke consequenties dit zal hebben.

Misschien wel belangrijker is dat in dit soort grootschalige gegevensverwerkingsprocessen simpelweg een andere waarde op het spel lijkt te staan dan de persoonlijke vrijheid, autonomie of waardigheid. Bij een klassieke privacyschending, die specifiek gericht is op één persoon of een afgebakende groep (bijvoorbeeld een huiszoeking), is het primaire belang dat op het spel staat een individueel belang, bijvoorbeeld een vorm van negatieve vrijheid. Nu gegevensverwerkingsprocessen juist niet zijn gericht op één

persoon of een afgebakende groep maar simpelweg (potentieel) iedereen betreffen, rijst de vraag of een paradigma waarin de kernwaarde die men tracht te beschermen een aan een persoon verbonden belang is, niet op gespannen voet staat met deze nieuwe ontwikkelingen.

Wat veeleer op het spel lijkt te staan bij Big Data-processen zijn algemene en maatschappelijke belangen. Bij de NSA-affaire is dat bijvoorbeeld de effectiviteit van overheidsbeleid. 'Some agency insiders now believe that NSA is only able to report on about 1 percent of the data that it collects, and it is getting harder every day to find within this 1 percent meaningful intelligence.'² Daarmee kan niet alleen de vraag worden gesteld welk nut het verzamelen van zoveel persoonsgegevens dan heeft, maar ook of dit wel noodzakelijk, proportioneel en subsidiair is, dat wil zeggen of de overheid geen minder belastende alternatieven heeft om dezelfde doelstellingen te verwezenlijken. Wat hierbij derhalve op het spel lijkt te staan is simpelweg de vraag of de overheid haar macht misbruikt en of zij

Wat op het spel staat is de vraag of de overheid haar macht misbruikt en of zij daarmee niet de basale legitimiteit van de democratische rechtsorde als zodanig uitholt

daarmee niet de basale legitimiteit van de democratische rechtsorde als zodanig ondermijnt.

Anderzijds wordt het in dit soort Big Data-systemen steeds lastiger om een goede belangenafweging te maken. Een belangenafweging ligt voor de hand bij de toetsing van klassieke privacyproblemen, bijvoorbeeld een huiszoeking bij een

persoon in het kader van een strafrechtelijk onderzoek, waarbij de inbreuk duidelijk in persoon, tijd en ruimte is afgebakend en zowel het daaruit voortvloeiende individuele belang als het publieke belang, bijvoorbeeld gerelateerd aan het oplossen van een moordzaak, een zeer concreet karakter draagt. Bij Big Data-systemen is echter enerzijds het publieke belang hypothetisch en abstract en is het vaak onduidelijk in hoeverre een specifieke gegevensverzameling een bijdrage zal leveren aan het streven naar bijvoorbeeld veiligheid, en heeft anderzijds, zoals eerder gesteld, het individuele belang ook een abstract en hypothetisch karakter. Beide belangen zijn weinig concreet en derhalve moeilijk tegen elkaar af te wegen.

Daarnaast is het de vraag of privacy, in de zin waarin die bijvoorbeeld bij de NSA-affaire centraal staat, wel een relatieve waarde zou moeten zijn. Als het klopt dat het hier niet langer gaat om de schending van de individuele autonomie of de menselijke waardigheid van deze of die persoon, maar om een structureel probleem met een daaraan verbonden maatschappelijk belang, namelijk de basale legitimiteit en effectiviteit van de rechtsorde,

dan is het de vraag of het hier niet simpelweg om de basale minimumvoorwaarden voor een democratische rechtsstaat gaat. Als dit inderdaad het geval is, dan gaat het niet langer om een relatieve waarde, die de belangen van het individu beschermt, maar om een absolute waarde, die door elke democratische rechtsstaat moet worden gerespecteerd.

PRIVACY ALS CONSTITUTIEVE WAARDE VOOR ALGEMENE BELANGEN

Het is dus zaak om een alternatieve benadering te formuleren. Deze kan worden gestoeld op het maatschappelijk belang dat privacy vertegenwoordigt. Het koppelen van de privacybescherming aan algemene en publieke waarden staat in een lange traditie.³ Zo formuleerde Spiros Simitis het recht op privacy al in 1987 als 'a constitutive element of a democratic society'.⁴ Ruth Gavison argumenteert in gelijksoortige bewoordingen: 'In the absence of consensus concerning many limitations of liberty, and in view of the limits on our capacity to encourage tolerance and acceptance and to overcome prejudice, privacy must be part of our commitment to individual freedom and to a society that is committed to the protection of such freedom. Privacy is also essential to democratic government because it fosters and encourages the moral autonomy of the citizen, a central requirement of a democracy.'⁵ Natuurlijk is ook bekend dat voor Habermas mensenrechten, privacy en autonomie wederzijds constitutief zijn aan democratie: de democratie is gebaseerd op respect voor mensenrechten, en mensenrechten zijn van hun bestaan en bescherming afhankelijk van democratische rechtsstaten.⁶ Als privacy als voorwaarde voor het democratische proces of als minimumeis voor een democratische rechtsstaat wordt beschouwd, richten privacyschendingen zich niet slechts op individuele belangen, maar ondermijnen zij de democratie en de rechtsstaat als zodanig.

Een gelijksoortig betoog kan ook worden geconstrueerd ten aanzien van het elektronisch patiëntendossier (epd), het Landelijk Schakelpunt of soortgelijke systemen in de medische sector. Net als veel andere door de publieke en semipublieke sector geïnitieerde IT-projecten is men zich pas in een laat stadium bewust geworden van eventuele privacygevaaren. Er is, zoals wel vaker, voor gekozen om het bestaande systeem op een beperkt aantal punten aan te passen, maar geen structurele wijzigingen door te voeren. Voor een dergelijke aanpak wordt wel meer gekozen, bijvoorbeeld bij de ov-chipkaart – de privacygevaaren blijven dan bestaan en de systemen blijven zeer inbreukgevoelig. Bij elektronische systemen in de gezondheidszorg wordt er vaak voor gekozen om de burger zelf te laten kiezen of hij akkoord gaat met de opname van zijn persoonsgegevens in dergelijke gevoelige systemen. Deze benadering is om twee redenen onzalig.

Ten eerste is deze keuze geen echte keuze te noemen. De burger wil immers van het openbaar vervoer gebruikmaken, en van de gezondheidszorg evenzo. Als de ns of de dokter suggereert dat de opslag van zijn gegevens bijdraagt aan de levering van de dienst, blijkt dat veel burgers hiermee instemmen uit vrees dat zij de dienst anders niet zullen krijgen. Zelfs als de keuze ‘vrij’ zou zijn, dan nog berust zij niet op informatie. Het is immers ondoenlijk voor elke burger om na te gaan welke gegevens in welke systemen zijn opgeslagen, waartoe dit dient, welke gevaren hiermee zijn gemoeid, wat de kans is dat deze gevaren zich materialiseren, en welke nadelige effecten eruit zouden kunnen voortvloeien als dat zou gebeuren. De eventuele toestemming van de patiënt, reiziger of burger in elke andere hoedanigheid is derhalve nietszeggend.

Ten tweede, en belangrijker, is wat hier op het spel staat wederom niet (slechts) een individueel belang, maar een maatschappelijk belang, aangaande het vertrouwen van het publiek in de overheid en de goede werking van de gezondheidszorg. Systemen als het elektronisch patiëntendossier of het Landelijk Schakelpunt dreigen bijvoorbeeld de vertrouwelijkheid tussen patiënt en arts te ondermijnen; niet alleen de huisarts van een persoon kan immers

IT-systemen als het elektronisch patiëntendossier of het Landelijk Schakelpunt dreigen de vertrouwelijkheid tussen patiënt en arts te ondermijnen

toegang krijgen tot zijn patiëntendossier, ook derden kunnen die krijgen. Nog los van het grote gevaar op toegang door onbevoegden (die gebruikmaken van mazen in het systeem) wordt de vertrouwelijkheids sfeer opgerekt tot verscheidene artsen, specialisten en waarschijnlijk hun assistenten binnen en waarschijn-

lijk ook buiten de woonregio van de patiënt. Het gevaar is dat een dergelijke afbreuk van de arts-patiëntrelatie en de bijbehorende vertrouwelijkheid het gezondheidssysteem als zodanig ondermijnt; dit is een publiek belang.

‘First, confidentiality encourages seeking medical care. Individuals will be more inclined to seek medical attention if they believe they can do so on a confidential basis. It is reassuring to believe others will not be told without permission that one is unwell or declining, has abused illegal drugs, been unfaithful to one’s partner, obtained an abortion, or enlarged one’s breasts. [...] Second, confidentiality contributes to full and frank disclosures. Individuals seeking care will be more open and honest if they believe the facts and impressions reported to health providers will remain confidential. It may be easier to speak freely about embarrassing symptoms if one believes the content of what one says will not be broadcast to the world at large.’⁷

Anita Allen, internationaal vermaard privacyexpert, stelt in het voorgaande

citaat dat de vertrouwelijkheid tussen arts en patiënt waarborgt dat burgers naar artsen toestappen als zij gezondheidsklachten hebben en dat zij eerlijk en open zijn over hun ziektebeeld en de eventuele oorzaken daarvan. Zij voegt daar nog aan toe dat een gebrek aan privacy in de gezondheidszorg leidt tot hogere kosten, aangezien vroeger diagnoses en behandelingen en preventieve maatregelen vaak kostenbesparend zijn. Het gevaar is derhalve dat het epd of soortgelijke IT-systemen afbreuk zullen doen aan de vertrouwelijkheid tussen arts en patiënt. Als deze afbreuk zich daadwerkelijk voordoet of als er in de perceptie van burgers een reëel gevaar is dat deze vertrouwelijkheid (bevoegd of onbevoegd) wordt geschonden, zal niet alleen het individuele belang van de patiënt in gevaar komen (bijvoorbeeld doordat er ruchtbaarheid wordt gegeven aan een bepaald ziektebeeld waarop een stigma rust), maar komt daarmee ook een maatschappelijke waarde onder druk te staan, namelijk de effectiviteit en doelmatigheid van de gezondheidszorg als zodanig.

VOORDELEN VAN EEN DERGELIJK MODEL

Op deze punten lijkt een herformulering van privacy als maatschappelijk belang derhalve de reële situatie het best te benaderen. Daarbij biedt een dergelijke benadering een mogelijke oplossing voor de drie eerder gesignaleerde knelpunten.

Ten eerste wordt in een dergelijk model het respect voor privacy niet zozeer het subjectieve recht van de burger als wel de plicht van de staat als onderdeel van zijn wederkerige relatie met de burger. Als de staat de vernoemde privacybelangen ondermijnt, ondermijnt hij immers zijn eigen fundamentele – de voorwaarden voor een democratische rechtsstaat. Hiermee vervalt ook de correlatie tussen persoonlijke schade en een persoonlijk klachtrecht en wordt de weg vrijgemaakt voor een *actio popularis*, een rechtszaak in het algemeen belang. Daarin wordt een klacht simpelweg gerelateerd aan het feit dat de staat niet voldoet aan de randvoorwaarden voor het gebruik van zijn macht, en daarmee wordt de eerste van de bezwaren ten aanzien van het huidige paradigma ondervangen: individuele schade hoeft (nog) niet te zijn opgetreden. Dit opent ook de deur voor hypothetische klachten en *in-abstracto-claims*.

Ten tweede wordt de grootschalige verzameling van metadata en de opslag en het gebruik van geaggregeerde informatie en groepsprofielen, zoals gebruikelijk is in Big Data-processen, niet langer gekoppeld aan het individuele belang en de autonomie en waardigheid van de burger. Het belang dat hiermee is gemoeid wordt veeleer een maatschappelijk belang, gekoppeld aan de vraag of zulke systemen überhaupt noodzakelijk, proportioneel en effectief zijn. Een klacht over Big Data-processen hoeft dan

ook niet zozeer te gaan over welke schade zulke systemen doen aan een specifiek individu, maar veeleer over de vraag of zij de basale legitimiteit en effectiviteit van de staat niet ondermijnen, of zij de minimumvoorwaarde voor een goed en doeltreffend zorgsysteem niet eroderen, enzovoort. Een dergelijk argument kan natuurlijk eveneens worden gemaakt met betrekking tot de vertrouwelijkheid tussen cliënt en advocaat en tot de geheimhouding van journalisten ten aanzien van hun bronnen. Niet voor niets zijn ook de Nederlandse Vereniging voor Journalisten en de Nederlandse Vereniging voor Strafrechtadvocaten partij bij een rechtszaak tegen de Nederlandse staat – in verband met de gegevensverzameling door binnen- en buitenlandse inlichtingendiensten en de uitwisseling van gegevens tussen deze diensten.⁸

Ten derde, en tot slot: alhoewel de belangen van het individu worden meegenomen, geschiedt de beoordeling van regelgeving en beleid in deze nieuwe benadering niet door deze tegen het algemeen belang af te wegen, maar worden wetten en regels op hun intrinsieke kwaliteit beoordeeld. Hierdoor wordt een alternatief aangedragen voor de afweging van belangen, die nu prominent is in privacyzaken, maar faalt als het gaat om Big Data-processen. Daarbij komt dat er minimumprincipes voor de rechtsorde of andere instituten kunnen worden geïntroduceerd die nimmer mogen worden geschonden, ook niet als dit uit een afweging tussen het individuele en het algemene belang zou volgen. Dit zou een oplossing kunnen bieden voor het feit dat de gegevensverzameling door de inlichtingendiensten en het installeren van systemen die de vertrouwelijkheid tussen arts en patiënt, advocaat en cliënt, en journalist en bron ondermijnen, maatschappelijke en niet (slechts) individuele belangen raken.

Noten

- 1 Het onderzoek voor dit artikel is verricht in het kader van het door NWO gefinancierde project 'Privacy as Virtue'. De bijdrage stoelt deels op: B. van der Sloot, 'Privacy in het post NSA-tijdperk. Tijd voor een fundamentele herziening?', *Nederlands Juristenblad* 89 (2014), nr. 17, pp. 1172-1179; en B. van der Sloot, 'De NSA-affaire en de grenzen van de macht. Naar een wederkerig begrip van privacy', *Filosofie & Praktijk* 35 (2014), nr. 2, pp. 49-66.
- 2 M.M. Aid, *The Secret Sentry: The Untold History of the National Security Agency*. New York: Bloomsbury, 2009, p. 304.
- 3 Zie onder andere P.M. Regan, *Legisla-*
- 4 S. Simitis, *Reviewing Privacy in an Information Society. University of Pennsylvania Law Review* 135 (1987), nr. 3, pp. 707-746.
- 5 R. Gavison, 'Privacy and the Limits of Law', *Yale Law Journal* 89 (1980), nr. 3, p. 455.
- 6 J. Habermas, *Between facts and norms*. Cambridge: MIT Press, 1996.
- 7 A.L. Allen, *Unpopular privacy. What must we hide?* Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 112.
- 8 Zie <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2014:8966>.

Hoe kan internet de democratie versterken?

De plichten van burgers worden opnieuw gedefinieerd, maar over een corresponderende set aan nieuwe rechten wordt nauwelijks gesproken. De overheid geeft besluitvorming niet graag uit handen en vindt het moeilijk om openheid van zaken te geven. Voor een samenleving waarin steeds meer taken en verantwoordelijkheden bij de burger komen te liggen, is 'eens in de vier jaar stemmen' echter een te beperkte opvatting en invulling van informatie- en participatierecht. Informatie- en communicatietechnologie (ICT) biedt uitgelezen mogelijkheden om burgers te betrekken bij besluitvorming, de kennis van burgers beter in te zetten, en burgers meer zeggenschap te geven.

---

door *Josien Pieterse & Mieke van Heesewijk*

De auteurs zijn de oprichters van Netwerk Democratie.

HET POLITIEKE KLIMAAT IS ONDERHEVIG AAN VERANDERINGEN. In zijn boek *Tegen verkiezingen* schetst schrijver, wetenschapper en oprichter van de Burgertop Grooo David van Reybrouck hoe de dynamiek tussen media, politiek en kiezers leidt tot een nadruk op kortetermijnsucces, politiek pragmatisme en een slinkend vertrouwen in de politiek. In een recente uitzending van *Zomergasten* vatte hij dit samen met de volgende woorden: 'Het dak van de democratie lekt.' Dit wordt gekenmerkt door een afnemende opkomst bij verkiezingen, dalende ledentallen bij politieke partijen en groeiende aanhang voor politieke groeperingen die zich woordvoerder maken van een ongearticuleerd ongenoegen met de politiek in het algemeen. Met de ontzuiling, de opkomst van sociale media en de emancipatie van de burger is er een nieuw politiek landschap ontstaan. De hedendaagse poli-

ticus wordt dag in, dag uit op zijn vingers gekeken en voortdurend afgerekend door een wispelturiger electoraat.

De Raad voor het openbaar bestuur¹ en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid² tonen echter aan dat burgers wel degelijk vertrouwen hebben in het democratische bestel, maar dat het vertrouwen in politici, politieke partijen, bestuurders en toezichthouders onder druk staat. Openheid en transparantie rondom bestuurlijke en politieke besluitvorming zijn mogelijk middelen om vertrouwen te herwinnen.

De Raad voor het openbaar bestuur betoogt in zijn advies *Gij zult openbaar maken* dat transparante besluitvorming en (actieve) openbaarheid noodzakelijk zijn om nieuwe verbindingen te leggen tussen bestuur en burger. Het accent moet liggen op het actief openbaar en toegankelijk maken van overheidsinformatie. Maatschappelijke ontwikkelingen vragen daarom, technologische ontwikkelingen maken dit mogelijk. Burgers moeten volwaardig kunnen participeren in het publieke domein en de vraagstukken die daar spelen. ‘Open parlementaire data draagt bij aan een grotere transparantie, mogelijkheid tot het afleggen van verantwoordelijkheid: “accountability”, hogere effectiviteit en draagvlak. Het vergroot het innovatief vermogen van overheid en burgers’, aldus Valerie Frissen, hoogleraar ICT en Sociale Verandering.³

Niet alleen transparantie en accountability kunnen bijdragen aan het opbouwen van vertrouwen, ook het vaker raadplegen van burgers zelf kan daar een belangrijke rol bij spelen. Door de individualisering en de ontzui-ling is de mondigheid van de burger exponentieel toegenomen. De burger heeft meer instrumenten tot zijn beschikking om zich tot de overheid te verhouden en om concrete ideeën aan te dragen over de manier waarop de samenleving kan worden ingericht, zeker wanneer de vraagstukken dicht bij huis liggen. Netwerk Democratie zet zich in voor een veerkrachtige democratie waarin betrokken burgers met behulp van technologie een actieve bijdrage leveren aan de kwaliteit van de samenleving. Tal van projecten zijn de afgelopen jaren ondernomen om burgers beter te informeren,

De plichten van burgers worden opnieuw gedefinieerd, maar over een corresponderende set aan nieuwe rechten wordt nauwelijks gesproken

meer te betrekken en meer zeggenschap te geven, zoals Voorjebuurt, Maakdewet, Publeaks en Apps voor Democratie. Het probleem is dat burgers hun persoonlijke ontwikkeling en collectieve welzijn naar eigen inzichten vorm moeten en willen geven en daar ruimte voor nodig hebben, maar dat de politieke

instituties in de praktijk niet of moeizaam mee veranderen. De plichten van burgers worden opnieuw gedefinieerd, maar over een corresponde-

rende set aan nieuwe rechten wordt nauwelijks gesproken. De overheid geeft besluitvorming niet graag uit handen en vindt het moeilijk om openheid van zaken te geven. Voor een samenleving waarin steeds meer taken en verantwoordelijkheden bij de burger komen te liggen, is 'eens in de vier jaar stemmen' echter een te beperkte opvatting en invulling van informatie- en participatierecht.

RECHT OP PARTICIPATIE

Voor een samenleving waarin taken van de overheid naar de burger worden overgeheveld, zouden ook de rechten van burgers op het gebied van participatie opnieuw bekeken moeten worden. Hoe wordt in deze nieuwe context invulling gegeven aan het participatierecht van burgers? Hoe wordt zeggenschap daadwerkelijk overgedragen op burgers? Tijdens een bijeenkomst over het verdwijnen van de stadsdelen in Amsterdam bevroeg Reinder Rustema, oprichter van Petities.nl, de werkelijke invloed van burgers in de veelbesproken participatiesamenleving als volgt: 'Voeren wij het beleid van de overheid uit, of mogen wij ook zelf beleid maken?' In het artikel 'De stille ideologie van de doe-democratie' geven Imrat Verhoeven en Mirjan Oude Vrielink een analyse van de zogenoemde 'doe-democratie' en weerleggen de veronderstelde consensus over de wijze waarop de overheid met burgerinitiatieven zou moeten omgaan.⁴ Die consensus focust op de rol van de 'faciliterende' overheid, die burgers de ruimte en mogelijkheden biedt om persoonlijke ontwikkeling en collectief welzijn naar eigen inzichten vorm te geven. Maar in de praktijk blijven oude systemen kaderstellend. Het daadwerkelijk delen van besluitvorming en het bieden van inzicht in bestuurlijke processen stuit bij de overheid nog steeds op veel weerstand. Kortom: er is (nog) geen eenduidig antwoord op de vraag hoe participatierecht in de toekomst vorm moet krijgen.⁵

In 2013 startte het project *Volgdewet*, waarbij een online community werd gecreëerd van betrokken burgers die hun kennis op het gebied van wetgeving inzetten om politieke besluitvorming inzichtelijk te maken. Met de toepassingen die *Volgdewet* biedt, kunnen belangenorganisaties hun kennisachterstand inhalen ten opzichte van professionele lobbyorganisaties die de vorming van nieuwe wetgeving zodanig trachten te beïnvloeden dat hun belangen gewaarborgd worden. *Volgdewet* is een openbare lobbyagenda die transparantie biedt op de staat van een wet in wording, wanneer deze ter inspraak ligt, wie de dossiers beheren en welke commissieleden het in hun dossier hebben.

Na het analyseren van het wetgevingsproces is de volgende stap het werkelijk vormgeven van een nieuwe wet vanaf het eerste idee. In 2014 startte

het project Maakdewet, dat burgers in staat stelt hun kennis en expertise in te zetten voor de totstandkoming van nieuwe wetgeving. Maakdewet is geïnspireerd op Open Ministry in Finland. Maakdewet werd met een concreet project naar de lokale context van Amsterdam vertaald.

Sinds enige tijd bepleit het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA) de Buurtwet. De Buurtwet moet lokale gemeenschappen het recht geven een bod uit te brengen op een gebouw of een stuk land. Verder moet het mogelijk zijn dat de overheid het beheer van een gebouw of publieke dienst overdraagt aan de gemeenschap. Een derde recht dat de Buurtwet definieert, is dat de gemeenschap het recht heeft publieke taken over te nemen. Zij kan naast commerciële aanbieders publieke diensten aanbesteden. De Amsterdamse politiek en het lokale bestuur lopen warm voor deze ideeën. Waarom zou de Amsterdamse Buurtwet niet samen met bewoners worden geschreven? Dit initiatief wordt met vele partners in de stad van inhoud voorzien. Met de stimulering van dit project geeft de lokale overheid een eerste hoopvolle aanzet tot het vormgeven van participatierechten in de praktijk.⁶

OPEN DATA ALS BURGERRECHT

Om volwaardig te participeren in een democratie is het essentieel om op de hoogte te zijn van waar afwegingen gemaakt worden, door wie en waarover. De terugtrekkende overheid benut de mogelijkheden van de huidige informatiesamenleving slechts ten dele. Informatie wordt digitaal opgeslagen en voor uiteenlopende doeleinden gebruikt. De overheid heeft veel informatie over de burger, maar staat nog te weinig stil bij het feit dat informatietechnologie niet alleen nuttig is voor het besturen van de samenleving, maar dat informatie- en communicatietechnologie (ICT) uitgelezen mogelijkheden biedt om burgers te betrekken bij besluitvorming, om de kennis van burgers beter in te zetten (*wisdom of the crowds*),⁷ en om burgers te informeren.

Apps voor Democratie was een bijeenkomst die twee jaar geleden in de Tweede Kamer plaatsvond op initiatief van toenmalig Tweede Kamervoorzitter Gerdi Verbeet. Het betrof een 'Hackaton' rondom het openstellen van de parlementaire database waardoor parlementaire data inzichtelijk gemaakt werd voor een breed publiek. Een gezelschap van honderd computerprogrammeurs en honderd wetenschappers, ambtenaren en politici was uitgenodigd om het gesprek met elkaar aan te gaan over de toekomstige voordelen en risico's van het openstellen van databases. De bijeenkomst was erop gericht innovatieve democratische toepassingen te onderzoeken die gebruikmaken van open data. In de grote hal van het Kamergebouw bouwden ICT-ontwikkelaars ter plekke toepassingen met de beschikbare data.

Wat is het opkomstpercentage bij Kamerstemmingen? Wat stemt het Tweede Kamerlid dat ik mijn stem heb gegeven? Welke wetten zijn in de maak rond milieuwetgeving? Wanneer en hoe kan ik daar invloed op uitoefenen? Wanneer de data van het parlement openbaar toegankelijk is, zijn het enkele vragen waar nieuw te ontwikkelen apps inzicht in kunnen geven.

Duiding, interpretatie en contextualisering van open data blijken noodzakelijk. De onbekendheid met open data brengt nieuwe uitdagingen met zich mee. Burgers die niet op de hoogte zijn van beschikbare datastromen en de wijze waarop de combinatie daarvan nieuwe gegevens boven tafel kan krijgen, zijn niet in staat in de enorme hoeveelheid beschikbare informatie de juiste verbanden te leggen en kritische vragen te formuleren die tot nieuwe inhoudelijke uitkomsten kunnen leiden. In de bemiddeling tussen enerzijds de enorme hoeveelheid beschikbare informatie en anderzijds de kritische burger is een nieuwe rol weggelegd voor de journalistiek en voor maatschappelijke organisaties. Het inzichtelijk maken van informatiestromen en het creëren van nieuwe inhoud en duiding zijn belangrijke opgaven in het streven naar democratische innovatie.

Burgers verdienen niet alleen ondersteuning in hun zoektocht naar informatie om zich actief in democratische besluitvormingsprocessen te kunnen mengen, maar zij zouden ook ondersteund moeten worden als zij openbaarheid willen zoeken voor informatie over misstanden bij de overheid, in het bedrijfsleven en bij maatschappelijke organisaties. Dit blijkt meestal een moeizaam proces waarbij dikwijls degene die 'lekt' – de burger – veel risico's neemt en vaak financieel beschadigd raakt. Vanuit het uitgangspunt dat burgers ondersteund moeten worden, bestuur gecontroleerd moet worden en misstanden ongestraft aan de kaak moeten kunnen worden gesteld, werd Pibleaks opgezet. Pibleaks is een website en mediaplatform waarop iedereen veilig en anoniem documenten kan verstrekken aan verschillende media die toezien op kwaliteitscontrole. Pibleaks ondersteunt en beschermt op deze manier burgers die misstanden openbaar willen maken. Hierdoor bevordert het platform de transparantie van democratische en bestuurlijke processen en stimuleert het een vitale onderzoeksjournalistiek. Het is aan de ontvangende journalist om deze informatie te toetsen en te verwerken. Op deze manier wordt de positie van de burger in de informatiesamenleving verbeterd.

'Openbaar, tenzij...' is inmiddels het adagium van het kabinet als het aankomt op overheidsinformatie. De overheid spreekt de intentie uit om informatie actiever openbaar te maken. Dit vergt een mentaliteitsverandering en een nieuwe werkwijze. Hierbij sluit de Nederlandse overheid zich aan bij een brede, mondiale beweging die al langer gaande is, zowel bij overheden als in de samenleving. Deze ontwikkeling heeft invloed op

de rol en werkwijze van de overheid en raakt juridische afspraken en informatiekundige uitgangspunten. Een open overheid kan bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, benadrukt een kernwaarde van de democratische rechtsstaat, komt tegemoet aan de veranderende samenleving, en kan ook economische waarde met zich meebrengen. Een open overheid betekent meer transparantie over overheidsactiviteiten en besluitvormingsprocessen, een overheid die openstaat voor democratische innovatie en initiatieven uit de samenleving, en een overheid die verantwoording aflegt over haar handelen en keuzes.⁸ Deze ambitie is mooi, maar toch loopt Nederland volgens de Open State Foundation nog

*Nederland loopt nog altijd
achter met het ontsluiten
van overheidsinformatie
als open data*

altijd achter met het ontsluiten van overheidsinformatie als open data. Het aantal toegankelijke datasets op data.overheid.nl is zelfs afgenomen ten opzichte van een jaar geleden.

Uit onderzoek van Open State Foundation en Weyeser blijkt dat van

de 5.714 genoemde datasets met 8.159 bestanden slechts 3,3 procent daadwerkelijk toegankelijk is.⁹ Nog altijd bestaat het overgrote deel van de overheidsinformatie op data.overheid.nl uit verwijzingen naar data uit het nationaal georegister. De ministeries met de grootste uitgaven op de rijksbegroting hebben het afgelopen jaar geen data toegevoegd aan data.overheid.nl.

Als er over internet gesproken wordt, gaat het vaak over sociale media, terwijl we afstevenen op een datasamenleving waarbij alles met elkaar in verbinding staat. Dit roept vragen op over veiligheid, privacy en openbaarheid. De Rijksoverheid lijkt daar nog niet klaar voor te zijn. Burgers zouden toegang moeten hebben tot de data die met publieke middelen verworven zijn. Hoe gaan we daarmee om? Volgens Frissen is het voor 20 procent van alle data nodig dat deze beveiligd wordt; 80 procent zou toegankelijk moeten kunnen worden gemaakt.¹⁰ Daar zijn we met die 3,3 procent nog lang niet in de buurt.

De rol van burgers in de samenleving verandert. Er worden meer verantwoordelijkheden bij burgers gelegd om collectieve voorzieningen betaalbaar te houden. Een deel van de burgers stelt zich ook anders op naar de overheid. Zij willen inzage in processen en databanken, zij willen meedenken en meebeslissen over zaken waarover de overheid eerder alleen de besluiten nam. Dat burgers tot veel in staat zijn, blijkt uit internationale voorbeelden uit Brazilië, Oeganda, IJsland, Finland en België. Diverse regeringen en burgerinitiatieven experimenteerden met het transparant maken van het wetgevingsproces, het openstellen van overheidsbestedingen, het crowdsourcen van nieuwe regelgeving en het bottom-up formule-

ren van een nieuwe grondwet. De Nederlandse voorbeelden uit dit artikel zijn geïnspireerd op deze internationale voorbeelden, maar willen deze innovatieve democratische experimenten werkelijk momentum krijgen, dan zal er een ingrijpende mentaliteitsverandering bij de overheid moeten plaatsvinden.

Noten

- 1 Raad voor het openbaar bestuur, *Gij zult openbaar maken. Naar een volwassen omgang met overheidsinformatie*. Den Haag: Rob, 2012.
- 2 Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, *Vertrouwen in burgers*. Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press, 2012.
- 3 Valerie Frissen tijdens Apps voor Democratie, 8 september 2012, een evenement dat werd georganiseerd door Netwerk Democratie, Hack de Overheid en de Tweede Kamer (appsvoordemocratie.nl).
- 4 Imrat Verhoeven en Mirjan Oude Vrielink, 'De stille ideologie van de doedemocratie. Wijkontwikkelingswerk in uitvoering!', in: Cor van Montfort, Ank Michels en Wouter Van Dooren (red.), *Stille ideologie. Onderstromen in beleid en bestuur*. Den Haag: Boom/Lemma, 2012, pp. 55-66.
- 5 Zie ook Josien Pieterse, 'Collectief zelfbouwen en de grenzen van de doedemocratie', in: *Doen. Nieuwe vormen van democratie*. Den Haag: Hivos/ISS/WRR, 2013, pp. 26-31.
- 6 Zie ook Josien Pieterse en Yvette Jeuken, 'Leven in een participatiesamenleving', *Onderzoek uitgelicht* 3 (2014), nr. 1, pp. 35-38.
- 7 Naar de klassieker van James Surowiecky: *The Wisdom of the Crowds* (2004).
- 8 Rijksoverheid, 'Open Overheid'. Zie <https://data.overheid.nl/openoverheid>
- 9 Open State Foundation, 'Veel gebroken links en nauwelijks nieuwe data op open data portaal overheid'. Zie <http://openstate.eu/nl/2014/06/nauwelijks-nieuwe-datasets-op-data-overheid-nl/>
- 10 Frissen 2012.

De actualiteit van Michel Foucault (Poitiers 1926-Parijs 1984)

door *Machiel Karskens*

De auteur is emeritus hoogleraar politieke filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Hoe waarheid aanzet tot kritiek op macht, controle en toezicht

Michel Foucault (1926-1984) is bekend en omstreden vanwege zijn kritiek op het humanisme, zijn indringende analyses van de moderne machtssystemen en zijn filosofie van de levenskunst. Hij is een typisch Parijse topintellectueel. Filosofisch geschoold begeeft hij zich zonder enige gêne en vlijmscherp in allerlei wetenschappelijke en maatschappelijke discussies, maar baseert zijn interventies wel op grondige tekststudies – de bibliotheek is zijn werkplaats. Hij is zeer betrokken bij de politieke en artistieke ontwikkelingen in Parijs en van daaruit in de hele wereld – zo brengen de gevangenisopstanden begin jaren zeventig in Frankrijk en de Verenigde Staten hem tot zijn studie

over de gevangenis – en laat zich daar via interviews, radiolezingen en krantenartikelen graag over uit.

Over zijn privéleven wil hij zich niet uitlaten; hij poseert steeds opnieuw als anoniem denker die achter zijn boeken zou moeten verdwijnen. Maar tegelijk heeft hij een direct herkenbare zeer persoonlijke stijl van schrijven en redeneren. Misschien wel juist daardoor is hij razend populair en trekken zijn lezingen en colleges overal drommen mensen. Als actief homoseksueel leidt hij allesbehalve een huisje-boompje-beestje bestaan, maar in Frankrijk praat men daar niet over. De laatste acht jaar van zijn leven doceert hij geregeld in Berkeley (Californië).

Waarschijnlijk heeft hij daar een hiv-infectie opgelopen; in 1984 sterft hij aan aids.

* * *

Foucault begint zijn carrière, begin jaren zestig, als wetenschapshistoricus van de psychiatrie en geneeskunde. De moderne leer van de (geestes)ziekte ziet hij niet als wetenschappelijke vooruitgang, maar als het invoegen van de medische kennis, ervaring en behandelingen in een systeem van normaal versus pathologisch functioneren. Later gebruikt hij dat ook om moderne macht te analyseren als normalisering of normering. Hij wordt populair met een geschiedenis van de menswetenschappen, eigenlijk een geschiedenis van de moderne filosofie, *De woorden en de dingen* (1966), waarin hij de gebruikelijke opvatting van de mens als een zelfdenkend en zichzelf bepalend wezen, als autonoom subject, volkomen onderuithaalt. In de maatschappijkritische jaren zeventig ontwikkelt hij zich tot de filosoof van de macht. In zijn studie *Discipline, toezicht en straf* zet hij de gevangenis en de gevangenisstraf neer als prototype van het moderne machtssysteem van disciplinaire controle en normalisering. Als klap op de vuurpijl kondigde hij direct daarna, in *De wil tot weten*, een groot onderzoek aan naar seks en seksualiteit als producten van een typisch modern mengsel van normaliserende, controlerende en pastorale zorgmacht. Deze macht dwingt ieder individu om zijn persoonlijke seksleven en begeerten op te biechten (denk aan de psychoanalyse), en zoekt tegelijk als biomacht het voortplantingsgedrag en het gezonde leven van de bevolking te controleren en reguleren. In een uitvoerige, steeds verder teruggaande studie van de bekentenis en het opbiechten van wie je zelf nu eigenlijk bent, komt hij

via de christelijke biechtpraktijken uit bij de stoïcijnse en epicuristische technieken van zelfonderzoek en zelftraining (ascese). In die technieken benadrukt hij steeds meer het spreken van de waarheid (de *parrèsia*), vooral over jezelf, en de moed die daarvoor nodig is, want die waarheid blijkt altijd net anders uit te pakken, omdat ze, zoals Foucault op het einde van *De moed tot waarheid* zegt, ‘alleen in de vorm van de andere wereld en het andere leven kan bestaan’.¹ Seks is dan inmiddels grotendeels achter de horizon verdwenen, macht staat aan die horizon, levensstijl staat op de voorgrond. Dit praktische, ethische zelfonderzoek en waarheidspreken is, na Foucaults vroegtijdig overlijden in 1984, al snel beroemd geworden als de filosofie van de levenskunst en heeft zich inmiddels tot een complete industrie ontwikkeld van filosofische raadgeving, zorg voor en om de individuele persoon, en al of niet wijze leef- en denkgeregels.

* * *

Maar het is niet vanwege deze levenskunsten dat ik Michel Foucault als actueel denker aan u wil voorleggen. Het gaat om Foucault als analyticus van de moderne machtspraktijken. Op dat punt is hij nog steeds actueel en wordt hij steeds opnieuw actueel, naargelang de voorstudies van zijn boeken (dat zijn de colleges die hij voorafgaand daaraan gegeven heeft) de afgelopen twintig jaar uitgegeven worden. Zij maken duidelijk dat zijn machtsanalyses en de daarmee samenhangende analyse van het zelfonderzoek en van het opbiechten of bekendmaken van wat je doet en bent, perfect aansluiten bij, of beter gezegd anticiperen op, de macht van het internet, de *datamacht* en de macht van de sociale media.

Macht is voor Foucault iets wat werkt of

functioneert en nooit – net zomin als kennis, waarheid of moraal – het persoonlijke bezit, de persoonlijke handeling of beslissing of de persoonlijke kwaliteit van een of andere machtige of machthebbende persoon, partij of instantie. Hij beschrijft haar als een min of meer samenhangend overal werkzaam maatschappelijk, politiek systeem – dispositief noemt hij dat meestal, maar ook wel mechanisme of technologie – van kennis van, controle en toezicht op, en sturing van mensen, dat elke individuele mens en de bevolking als geheel organiseert, vormt en drilt, oftewel disciplineert. Moderne macht werkt niet negatief als dwang, geweld en

Moderne macht werkt niet negatief als dwang, maar anoniem en systematisch, overal in de samenleving op een positieve vormende, normaliserende manier

onderdrukking door machthebbers, maar werkt anoniem en systematisch, overal in de samenleving op een positieve vormende, regelende, normaliserende manier. Zij produceert gevoeglijke, aangepaste en normale (genormaliseerde) onderdanen (in het Frans heten die: subjecten), en wel op zo'n overal in doordringende manier dat de subjecten denken dat zij er zelf, als moderne vrije en gelijke privépersonen of individuen, voor gekozen hebben.

Dit is Foucaults machtstheorie, ook wel politieke anatomie of microfysica van de macht genoemd, die hij in zijn boek over de gevangenis neerzet als disciplinerende of disciplinemacht. In het kader van misdaden en

straf bestaat deze disciplinemacht uit de gevangenisstraf, die als moderne straftechniek de oude straftechnieken (zoals verbanning, beboeten, confisqueren van bezit, en vooral lijfstraffen) volledig verdrongen heeft. De hoofdtitel van het boek is *Surveiller et punir*, bewaken en straffen, of beter gezegd toezicht houden (zoals in de Nederlandse titel van het boek: *Discipline, toezicht en straf*) en straffen. Maar eigenlijk gaat het in deze positieve disciplinemacht om straffen *door* toezicht, controle en normalisering.

* * *

De blauwdruk voor deze disciplinerende toezicht- en strafmacht is te vinden in de koepelgevangenis, of beter in het model daarvan dat te vinden is bij de Engelse utilitaristische filosoof Jeremy Bentham in zijn boek *Het panopticum* (1791). Een panopticum ziet er als volgt uit: een rond of halfrond gebouw waar in de buitenmuur rond een open middendeel in rijen boven elkaar cellen zijn aangebracht. In het hart van de cirkel staat een wachttoren van waaruit alle cellen kunnen worden gezien, de 'kiosk'. In het oorspronkelijke ontwerp zijn de celdeuren van tralies voorzien en heeft elke cel een raam in de buitenmuur, zodat de bewakers altijd kunnen zien wat zich in de cellen afspeelt. Daarnaast moet de constructie van de centrale toren zo zijn gemaakt dat de bewakers daarin onbelemmerd naar buiten kunnen kijken, de cellen in, maar dat de gevangenen niet in de toren kunnen kijken. Zij weten nooit of zij nu wel of niet in de gaten gehouden worden, maar moeten de indruk krijgen dat ze onder permanent toezicht staan. Bovendien staat de wachttoren via een onderaardse gang in open verbinding met de buitenwereld, zodat het publiek altijd kan meekijken, meebewaken en meestraf-

fen, zoals het dat ook bij de publieke executies deed. Zo is de transparantie – zoals we dat tegenwoordig noemen – van de macht gegarandeerd. Bentham schrijft ook voor dat er in iedere cel een spreekbuis moet zijn die met de centrale toren verbonden is, zodat de bewaker de gevangene direct vermanend kan toespreken als hij iets verkeerd doet.

Hiermee is in één klap het probleem opgelost hoe een of enkele personen het gedrag van een groot aantal personen perfect en permanent kan bewaken, controleren, onderzoeken en corrigeren. In fabrieken, ziekenhuizen, kantoren en scholen kan het ook prima worden toegepast. Bewaken en straffen, controle en toezicht, onderzoek en correctie zijn in elkaar gevlochten tot een alomvattend machtsmechanisme, de disciplinemacht.

Foucault laat in het laatste hoofdstuk van *Discipline, toezicht en straf* zien dat dit panoptische ontwerp, deze machine van macht en weten, overal in de moderne samenleving terug te vinden is. Er is weinig fantasie voor nodig om in te zien hoe dit systeem via de ontwikkeling van allerlei kijk-, luister- en waarschuwingsapparaten steeds verder geperfectioneerd is tot een bijna compleet netwerk van toezicht en controle van de publieke en de private ruimtes. George Orwell heeft dat in 1984 alvast voor ons opgeschreven.

Maar dit is maar de helft van het verhaal. Er gebeurt meer in deze koepelgevangenis. De ruimte boven de wachttorens moet goed zichtbaar zijn; daarom brengt men er een centrale lichtkoepel aan. Boven op de wachttorens wordt een altaar ingericht, zodat de gevangenen godsdienstoefeningen kunnen bijwonen zonder hun cel te moeten verlaten. Zo'n altaar is belangrijk, omdat dat model staat voor de vervlechting van inkeer, be-

rouw en zelfonderwerping met redding en genezing van de zonden.

Moderne gevangenisstraf bestaat niet allereerst uit vrijheidsberoving door opsluiting, maar is van (fysieke) tuchting en boete doen omgevormd tot *zelfcorrectie*. Gevangenen moeten verbeterd worden of van hun misdadigheid 'gezezen', om na hun straf weer als normale mensen in de maatschappij terug te keren. Een cruciaal punt daarbij is echter dat elke bewaker, leraar, therapeut of raadsman weet en zegt: de gevangenen moeten dat wel *zelf doen*. In het panopticum met altaar is dat idee van zelfcorrectie ingebouwd.

Zo'n zelfcorrectie veronderstelt dat je tot zelfbezinning en zelfkennis kunt komen. De gedachte alleen al, zegt Bentham, dat de gevangene weet dat hij permanent geobserveerd wordt, zal voldoende zijn om hem tot zelfbezinning te brengen. De bekering en belijdenis van zijn zonde voor het altaar maakt dat proces af. Zelf weten wat anderen van je weten of zouden kunnen weten zorgt ervoor dat mensen hun eigen gedrag zelf zullen beoordelen (gewetensonderzoek) en dat ook zullen tonen (opbiechten, bekennen), om zo zichzelf aan te passen aan de regels die ze geschonden hebben. Kortom, het panopticum zorgt ervoor dat de gevangene het toezicht op zijn ziel en zijn gedrag, en de beoordeling en de correctie daarvan, zelf voltrekt. Het is dit laatste inzicht dat Foucault steeds bezighoudt in zijn onderzoeken naar de bekentenis, de biecht en het waarheidspreken; zijn late studies over zelfvorming en levensstijl zijn eigenlijk een lopend commentaar op de idee van zelfcorrectie.

Deze analyses van positieve macht (eerst gepresenteerd als disciplinerend, later ook als biomacht en bestuurstechnologie, en

als zelfmacht) gaan steeds uit van een koppeling of verweving van macht en weten, en wel op een driedubbele manier. Ten eerste zijn de macht en het algemene, genormeerde weten van de overheid (of van God, of van de leraar, arts, wetenschapper of directeur) direct aan elkaar gekoppeld: zonder algemeen weten wat er moet gebeuren en zonder kennis van wat macht kan bereiken is positieve machtsuitoefening doelloos – dan wordt ze terreur. Ten tweede kan de overheid (of God, of ...) zonder directe concrete kennis van wat de betrokken personen denken, weten en doen of gedaan hebben, geen gerichte beoordeling, sanctie en behandeling vaststellen. Daarom zijn dossiervorming, rapporten en examens onmisbaar voor de bestuursapparaten, maar ook voor het onderwijs, de geneeskunde, het management. Maar, ten derde, kan macht nooit positief werken zonder publiek gemaakte zelfken-

*Macht kan nooit positief werken
zonder publiek gemaakte
zelfkennis, zonder de waarheid
over jezelf te spreken*

nis, zonder de waarheid over jezelf spreken, zonder zelfcorrectie en leren van je fouten; anders blijft zij alleen maar onderdrukking.

* * *

Internet is inmiddels een totale dataverzameling geworden van algemene kennis, maar juist ook van geïndividualiseerde kennis van het gedrag van privépersonen. Overheden en de ICT-bazen zijn datamachten: ze kijken constant mee, slaan alles op, en gebruiken deze kennis graag om hun maatregelen te nemen. De sociale media zijn één groot forum van zelfrapportage en zelfbekentenis geworden: ziel en zaligheid staan er permanent te kijk. Al dat weten, is dat geen almacht?

Foucault is actueel omdat hij ons analyses, interpretaties en ontmaskeringen voorhoudt die we nu nog direct kunnen gebruiken. Of hij ooit van internet of Facebook had durven dromen? Ik weet het niet. Wat ik wel weet is dat hij overal waar hij van macht spreekt ook altijd van verzet daartegen spreekt. Totale almacht, alles weten, totale controle, volledige zelfkennis zijn voor hem absurde ideeën. Waar macht is, is verzet; waar kennis is, is kritiek; waar zelfonthulling is, blijft ook altijd iets verborgen en blijkt dat 'waarheid alleen in de vorm van de andere wereld, een ander leven kan bestaan'.

Noten

- 1 Een citaat van de laatste woorden van Foucault in *Moed tot waarheid*, uitgesproken in een college op 28 mei 1984 (Amsterdam: Boom, 2011, p. 386). Foucault zou nog geen drie maanden later overlijden, op 25 juni 1984.

Boeken

Glenn Greenwald

De af luister staat. Edward Snowden, de NSA en de Amerikaanse spionage- en af luister diensten

Lebowski Publishers | 2014 | 336 pp. | € 18,90 | ISBN 9789048819409

Burgers in een vrije democratische samenleving moeten zich zorgen maken over een machtige overheid

door *Stephan Grimmelikhuijsen*

De auteur is universitair docent bij het departement Bestuurs- en Organiseringswetenschap van de Universiteit Utrecht.

Het lekken van geheime informatie over de Amerikaanse National Security Agency (NSA) door Edward Snowden is waarschijnlijk de opzienbarende uiting van transparantie geweest van de afgelopen jaren, zo niet het afgelopen decennium. In *De af luister staat* gaat de journalist die de desbetreffende informatie publiceerde, Glenn Greenwald, uitgebreid in op de onthullingen. Ik geef in deze recensie een korte synopsis van het boek en vervolgens een reflectie op de betekenis van de NSA-onthullingen voor overheidstransparantie.

* * *

Om dit boek beter te kunnen plaatsen is het goed om eerst iets over de auteur te

zeggen. Greenwald was in de tijd van de onthullingen journalist voor *The Guardian* en kwam via documentairemaakster Laura Poitras in contact met Edward Snowden. Hij stond altijd al bekend als een activistische en zeer kritische journalist, en is duidelijk in zijn mening dat 'gewone' journalisten te volgzzaam zijn tegenover de (Amerikaanse) overheid, onder meer omwille van angst voor rechtszaken en het onderhouden van goede contacten met voorlichters en politici. Dit is ook relevant in de Nederlandse context; zie bijvoorbeeld de portree van Joris Luyendijks boek *Je hebt het niet van mij, maar...*, waarin hij een beeld laat zien van interne codes over geheimhouding en verstrengeling van politici, voorlichters en journalisten aan het Binnenhof.¹

De af luister staat bestaat uit meerdere – zeer uiteenlopende – delen. Deel 1 leest als een spannende spionagethriller, maar dan is het echt gebeurd. Dit deel gaat over hoe

het contact tot stand kwam, hoe de onthullingen werden gebracht en hoe Snowden en Greenwald de mediastorm beleefden. De paranoia is voelbaar tijdens hun gesprekken op de hotelkamer in Hongkong en wordt aan de hand van intrigerende details uit de doeken gedaan. Zo weet ik nu dat als ik zeker wil zijn dat ik niet wordt afgeluisterd, mijn mobiel in de vriezer moet leggen. Daarnaast komen we meer te weten over Snowden en zijn motivaties.

Vervolgens gaat Greenwald in deel 2 uitgebreid in op de onthullingen zelf, met veel screenshots van gelekte sheets en documenten. Hoewel hier weinig nieuws in staat, blijft het schokkend om te lezen hoe vergaand de (geheime) bevoegdheden waren. Meest in het oog springend zijn nog steeds de onthulling van het bevel van de niet-openbare rechtbank die de NSA de bevoegdheid gaf om dagelijks informatie over telefoongesprekken van klanten van Verizon te vergaren en de onthulling van het bestaan van het PRISM-programma, waarmee metadata van miljoenen klanten van internetbedrijven als Yahoo!, Google en Microsoft kon worden verkregen.

De laatste twee delen van het boek zijn meer beschouwend van aard. Deel 3 gaat over het belang van privacy in een samenleving. Aan de hand van wetenschappelijke experimenten betoogt Greenwald dat mensen die geen privacy ervaren zich slechts aan de norm proberen te houden en doen wat zij denken dat van hen verwacht wordt. Dit kan leiden tot slaafs conformisme en het de-facto-einde van een vrije democratische samenleving. Deel 4 gaat over de media an sich. Volgens Greenwald is de journalistieke wereld – waarin hij zichzelf zoals gezegd ziet als buitenstaander – al te veel met de po-

litieke wereld verweven. Dit is vaak ook een persoonlijk betoog. Je hoeft het niet altijd met Greenwald eens te zijn, maar hij laat wel de duistere zijde van een machtige overheid zien, met een duidelijke boodschap: ook wij, burgers in een vrije democratische samenleving, moeten ons zorgen maken over een te machtige overheid.

* * *

Volgens Greenwald is transparantie ‘het ultieme tegengif’ (p. 23). Maar is dat inderdaad voldoende? Wanneer we kijken naar recent onderzoek naar transparantie in verschillende landen² zien we dat de effectiviteit van transparantie afhangt van hoe wijdverbreid publieke misstanden in een land zijn én de mogelijkheden om uiteindelijk iemand ter verantwoording te roepen en iets aan de problemen te doen. Als er bijvoorbeeld zeer veel corruptie in alle lagen van het openbaar bestuur is, zullen mensen voelen dat zij hier niets aan kunnen veranderen. Of als er misstanden aan de orde komen maar er is geen verantwoordingsmechanisme om deze misstanden in te perken, dan leidt dit tot apathie en wantrouwen onder de bevolking en zal er ook weinig veranderen. Kortom, transparantie werkt alleen als er een mogelijkheid is om echt iets tegen misstanden te doen – bijvoorbeeld via publiek debat en verantwoording. De hoofdmotivatie van Snowden sluit hierbij aan: hij was er niet in de eerste plaats op uit om de bevoegdheden van de NSA in te perken (hoewel hij dat natuurlijk wel graag zou zien); het ging hem er vooral om een maatschappelijk debat en verantwoording mogelijk te maken. Als burgers massale staats-surveillance willen, dan moeten ze op zijn minst hierover een geïnformeerde keuze kunnen maken.

In die zin lijkt hier inderdaad sprake

van effectieve transparantie. Als Snowden ergens in geslaagd is, dan is dat in het op gang brengen van een maatschappelijk debat – een prestatie van formaat. Er waren waarschijnlijk nooit een wereldwijde woede-uitbarsting en debat over staatssurveillance geweest zonder zijn daad. NSA-directeuren moesten toegeven dat zij tegen het Congres hadden gelogen, en in veel landen ontspan zich een debat over de mate van staatssurveillance aldaar. Volgens een rechtbank in de vs zijn de handelingen van de NSA ongrondwettelijk, en er worden strengere regels opgesteld voor het bespioneren van burgers. Ook in Nederland kwam Plasterk in de problemen, nadat bleek dat Nederland zelf gegevens van 1,8 miljoen telefoontjes had verzameld. Hoewel de staatssurveillance nooit helemaal zal stoppen, lijkt het er in elk geval op dat de geheime diensten wereldwijd in elk geval wat meer op hun tellen moeten passen.

* * *

De onthullingen laten zien dat twee factoren van belang zijn geweest voor de enorme uitbreiding van de bevoegdheden van geheime diensten: de aanvallen op 11 september 2001 hebben autoriteiten ongebreidelde bevoegdheden tot surveillance gegeven, en de digitale revolutie heeft ervoor gezorgd dat veel meer handelingen in ons leven in data kunnen worden gevangen en dus worden gevolgd. Het lijkt erop alsof de onthullingen van de afgelopen jaren (ook WikiLeaks moet hier genoemd worden) eindelijk het maatschappelijk besef hebben teweeggebracht dat deze twee zaken weleens een giftige cocktail kunnen vormen.

Wat hierin op zijn minst veranderd lijkt te zijn is een toegenomen bewustzijn van

burgers over privacy – of het gebrek daaraan – in het digitale tijdperk in de digitale maatschappij. Zo weten we nu het belang van metadata ('data over data', bijvoorbeeld: met wie heb je contact gehad, hoelang, wanneer en waar?) en dat deze gegevens misschien nog wel meer over ons vertellen dan de data zelf. Hiervoor werd hierover nauwelijks gesproken en hebben weinigen de kracht van dergelijke gegevens onderkend.

Maar bewustwording alleen lijkt niet genoeg. Door onvermijdelijke voortschrijdende digitalisering zullen straks bijna al onze handelingen, nog veel meer dan nu, in data te vangen en uit te drukken zijn. Dit werpt enkele belangrijke vragen op: Kunnen we onze persoonlijke data überhaupt veilig opbergen, ontoegankelijk voor derden (niet alleen overheden, maar ook commerciële partijen)? Hoe zorgen we voor voldoende transparantie van en evenwicht binnen de bevoegdheden van geheime diensten? Kunnen en moeten we erop vertrouwen dat klokkenluiders ook in de toekomst de overheid weer terug in haar hok duwen? *De af luisterstaat* doet helaas niet echt een poging om dergelijke vragen te beantwoorden of om te kijken naar de manier waarop we werkelijk meer transparantie kunnen bereiken. Desondanks is dit boek aan te raden aan iedereen die geïnteresseerd is in overheidstransparantie en surveillance.

Noten

- 1 J. Luyendijk, *Je hebt het niet van mij, maar... Een maand aan het Binnenhof*. Amsterdam: Podium, 2013.
- 2 M. Bauhr en M. Grimes, 'Indignation or resignation. The implications of transparency for societal accountability', *Governance* 27 (2014), nr. 2, pp. 291-320.

Viktor Mayer-Schönberger & Kenneth Cukier
De Big Data-revolutie. Hoe de data-explosie al onze vragen gaat beantwoorden

Maven Publishing | 2013 | 303 pp. | € 22,00 | ISBN 9789490574901

Tekortkomingen in het Big Data-denken

door Rogier Havelaar

De auteur is werkzaam als business development manager bij een grote Nederlandse onderneming en als zelfstandig debat- en mediatrainer. Daarnaast is hij redacteur voor Christendemocraat.nl.

De auteurs van *De Big Data-revolutie. Hoe de data-explosie al onze vragen gaat beantwoorden* beschrijven hoe Big Data wetenschap, politiek en samenleving zal veranderen. Viktor Mayer-Schönberger, Big Data-wetenschapper en adviseur van grote bedrijven op het gebied van Big Data, en Kenneth Cukier, technologiejournalist van *The New York Times*, bundelen hun krachten om, volgens uitgeverij Maven Publishing, de gevolgen van Big Data-gebruik voor het eerst gestructureerd uiteen te zetten. Het boek is gemakkelijk te lezen en staat vol met aansprekende voorbeelden.

Het eerste hoofdstuk trapt af met het voorbeeld dat Google door het analyseren van zoekopdrachten beter voorspelt hoe een griep epidemie zich ontwikkelt dan de

gezondheidscentra in de Verenigde Staten – van wie de werkzaamheden voor een belangrijk deel bestaan uit het voorspellen van dergelijke epidemieën. Het gestructureerd doorzoeken van miljarden zoekopdrachten, likes en tweets, of het opslaan en analyseren van patiëntgegevens die voorheen niet opgeslagen werden, kan levens redden en verandert de klassieke manier waarop wetenschappers hun vak uitoefenen. Zij werken niet langer meer met zorgvuldig samengestelde steekproeven, maar gebruiken *alle* beschikbare data. Waar wetenschappers in het verleden veel moeite hadden met het verzamelen van data, hebben zij dankzij de Big Data-revolutie nu eenvoudig toegang tot een gigantische hoeveelheid gegevens.

Big Data wijst op ‘het vermogen van de samenleving om informatie op nieuwe manieren in te zetten voor het verkrijgen van nuttige inzichten of waardevolle goederen en diensten’ (p. 10), ‘waarbij een zo groot mogelijk deel van de complete gegevensverzameling betrokken wordt’ (p. 44). Dataficatie, ‘het in gekwantificeerde vorm brengen van een verschijnsel zodat het systematisch kan worden vastgelegd en geanalyseerd’ (p. 114),

B
O
E
K
E
N

is daar een belangrijk element in. ‘Bij Big Data is de som waardevoller dan de delen en als we meerdere gegevensverzamelingen met elkaar combineren is ook die som meer waard dan de ingrediënten ervan’ (p. 156).

* * *

Een gegevensbestand heeft naast het primaire doel waar het voor aangelegd wordt ook een optiewaarde. Zoektermen op internet lijken op het eerste gezicht waardeloos nadat het primaire doel bereikt is: iemand zoekt iets op internet op en wordt naar de juiste website verwezen. Het primaire doel is daarmee vervuld. De gegevens hebben echter ook nog een ‘optiewaarde’: wat kun je nog meer met de gegevens doen en hoe kun je daar geld mee verdienen?

Google heeft zijn taalprogramma’s verbeterd door suggesties te geven wanneer een *zoekterm* verkeerd wordt gespeld. *Bedoelde u: zoekterm?* Zodra de gebruiker op het juist gespelde woord klikt, weet Google dat met *zoekterm* dus *zoekterm* bedoeld wordt. Nog interessanter wordt het wanneer jouw ‘gegevensuitstoot’, het digitale kielzog dat je achterlaat, gebruikt wordt. Waar klikte je op? Hoelang bekijk je een pagina? Hoe laat je de muis over het scherm bewegen? Hoe hard druk je op de toetsen van het toetsenbord? Op basis van deze gegevens worden websites aangepast en interesses vastgelegd.

De auteurs stellen dat het hergebruiken van gegevens, het combineren van gegevens met andere datasets en het gebruiken van gegevensuitstoot grote economische kansen bieden. Hieruit kunnen verschillende bedrijfsmodellen ontstaan: bedrijven die data verzamelen en doorverkopen (zoals Twitter), bedrijven (veelal consultants) die de expertise hebben om data te gebruiken maar zelf niet over de data beschikken, of bedrijven

(veelal start-ups) met ideeën voor nieuwe toepassingen van Big Data.

Kortom: de Big Data-revolutie, waarin zo veel mogelijk aspecten van de wereld door dataficatie geschikt gemaakt worden voor analyse, brengt grote kansen met zich mee. Van het oplossen van spraakverwarring tot het redden van mensenlevens. De toekomst lijkt rooskleurig!

Toen ik begon met het lezen van het boek was mijn vooroordeel dat Big Data eigenlijk niets nieuws is. Zijn we immers niet al sinds mensenheugenis bezig om informatie vast te leggen en te analyseren? Met steeds snellere computers en ingewikkeldere algoritmes zijn we steeds beter in staat geweest om berekeningen te maken en voorspellingen te doen. Door het lezen van dit boek ben ik daar anders over gaan denken. De auteurs hebben mij ervan overtuigd dat Big Data een nieuw fenomeen is en dat de manier waarop wij denken en handelen zal veranderen. We zullen het steeds meer als een normaal gegeven beschouwen dat bedrijven en overheden talloze gegevens van ons opslaan om daar analyses op uit te voeren. Privacy en anonimiteit worden minder belangrijk. Daarnaast zullen we steeds minder in ‘oorzaak en gevolg’ gaan denken en steeds meer in waarschijnlijkheden op basis van correlatieberekeningen. De voorspellende kracht van deze berekeningen zal alleen maar toenemen. Het ‘waarom’ zal daardoor plaats gaan maken voor het ‘wat’. Dit zal ook gevolgen hebben voor hoe wij met kennis omgaan. Kennis en ervaring worden minder belangrijk, zolang er maar data beschikbaar is om ons te vertellen wat we moeten doen. Om een introductie te krijgen van de talloze mogelijkheden van Big Data en vanwege de heldere praktijkvoorbeelden vind ik het boek een *must read*. De auteurs

schreven het boek niet voor niets zowel voor de Big Data-leek als voor de expert.

* * *

Bij dit nieuwe fenomeen horen natuurlijk ook nieuwe uitdagingen. In mijn kritiek op het boek zet ik drie tegenstellingen neer om vanuit christendemocratisch oogpunt enkele tekortkomingen in het Big Data-denken van de auteurs aan te stippen.

In de eerste plaats de tegenstelling tussen de dichter en de koopman. Stel, we bestuderen een verliefd stel dat innig afscheid neemt op een station. Big Data zal realtime via de smarthorloges van de geliefden kunnen waarnemen dat hun hartslag versnelt en dat hun lichaamstemperatuur stijgt. Camera's op het station tonen dat hun fysieke afstand zich tot nul centimeter beperkt en registreren hoelang de zoen duurt. De vraag is wat we nu eigenlijk *zien* wanneer we al deze registraties op het stel loslaten. De koopman – symbool voor de multinationals, die het best uitgerust zijn voor Big Data-verzameling en -analyse – ziet op basis van correlaties een toegenomen waarschijnlijkheid dat de vrouw behoefte heeft aan chocolade omdat ze verdrietig is dat haar geliefde vertrokken is en dat de man behoefte heeft aan kauwgom omdat uit een andere databank bleek dat zijn vrouw gisteren knoflook gegeten heeft. Maar wat *zien* we nu werkelijk? De dichter zal tot andere waarnemingen komen dan het horloge en de camera, omdat hij anders naar de wereld kijkt – namelijk vanuit nieuwsgierigheid en verwondering. Een risico van Big Data is dat de wereld platgeslagen wordt tot nullen en enen en een correlatiegetal tussen -1 en 1 met een economisch doel voor ogen. In een dergelijke wereld is er onvoldoende ruimte voor de dichter. Hierdoor zullen we uitein-

delijk minder waarnemen dan 'meer'.

Ten tweede de tegenstelling tussen verwondering en pragmatisme. Het pragmatisme zal de verwondering naar de achtergrond duwen, waardoor er minder ruimte zal komen voor subjectieve beleving en overtuiging. Zij maken plaats voor een geloof in getallen. Het boek legt uit dat correlaties steeds meer de grondslag zullen vormen voor beslissingen. Niet meer het 'waarom' maar het 'wat' komt centraal te staan. Dit zal als gevolg hebben dat mensen die een besluit baseren op het 'waarom', zonder het 'wat' aan hun zijde te hebben, ter verantwoording geroepen zullen worden. De vraag is op grond van welke norm zij al dan niet 'schuldig' bevonden kunnen worden. Heb je onverstandig gehandeld wanneer je vanuit een bepaalde overtuiging, zoals intuïtie of geloof, een keuze maakt (*waarom*), zonder dat je het *wat* aan je zijde hebt?

Aan de Big Data-filosofie ligt de levensovertuiging ten grondslag dat (bijna) alles kenbaar is, zolang je maar genoeg gegevens voorhanden hebt. Dit zal de rol van religie en persoonlijke overtuiging verder terugdringen, en het is de vraag of dat wenselijk is. Daarom pleit ik ervoor om het 'waarom' in ere te houden en de basisaannames van Big Data (het geloof in getallen en de meetbaarheid van alle dingen) ter discussie blijven te stellen.

In de derde plaats soevereiniteit versus het systeem. Wat verschaft bedrijven het recht om zo veel mogelijk van mijn gegevens uitstoot te registreren? Waarom mag een mobiele telefoonmaatschappij haar platform, de dienst die ik afneem, gebruiken voor andere doeleinden dan waar ik die maatschappij voor betaal? Het gemakkelijke antwoord op die vraag is: omdat ik toestemming gegeven heb voor deze dataregistratie.

Maar waarom heeft het bedrijf in eerste instantie om deze toestemming gevraagd? En wat is deze toestemming waard als ik tegenwoordig op iedere website uitgebreide lijsten met een privacyverklaring moet accorderen voordat ik de website kan gebruiken? Het antwoord op deze vraag hangt af van tot welke diepte je bedrijven (en overheden) wilt laten binnendringen in de persoonlijke omgeving van consumenten.

Zonder aanvullende maatregelen zal in de toekomst normaal functioneren niet meer mogelijk zijn zonder aan dataficatie onderworpen te worden. Facebook, bijvoorbeeld, blokkeert de privéberichtenfunctie op de mobiele telefoon zolang een gebruiker de app Messenger niet installeert. En wil je Messenger gaan gebruiken, dan moet je die app toestemming geven om berichten te lezen, bestanden te bekijken, locatiegegevens op te slaan en te registreren met wie er wanneer gebeld wordt. En dit zullen steeds meer apps gaan doen. De mobiele telefoonmaatschappij, je auto, de slimme energiemeter, je hardloop-

apparatuur, je navigatiesysteem, je bank, je supermarkt – talloze bedrijven, apparaten en apps zullen toestemming afdwingen alvorens je de door hen geboden functionaliteit kunt gebruiken. Daarmee heeft de Big Data-wereld het potentiële risico een totalitair

De Big Data-wereld heeft het potentiële risico een totalitair systeem te worden

systeem te worden. Als je niet instemt met de voorwaarden, kun je de producten niet gebruiken. En zo dringt het bedrijfsleven binnen op plekken die we vanuit christendemocratisch denken nog ‘soevereine kringen’ noemen. Het is de uitdaging om deze beginselen te updaten naar het Big Data-tijdperk waarin talloze bedrijven en overheden denken dat zij alles mogen registreren wat zij kunnen, in naam van de pragmatiek, om er vervolgens naar te handelen.

Thijs Niemantsverdriet

De vechtpartij. De PvdA van Kok tot Samsom

Atlas Contact | 2014 | 288 pp. | € 19,99 | ISBN 9789020412109

Vastvechters: de PvdA als ongemakkelijke buur

door *Peter Noordhoek*

De auteur is betrokken lid van het CDA.

De vechtpartij van NRC-journalist Thijs Niemantsverdriet is een interessant boek, ook voor wie niet van vechten houdt. De cyclus van op- en ondergang van de PvdA wordt boeiend beschreven. Ergens schrijft de auteur dat de partij heel goed is in het schrijven van vernietigende evaluatierapporten. Rapporten die extra lang leven door de briljante titels. De titel van dit boek laat een vergelijkbare brilje zien, maar dan van een journalist die duidelijk sympathiek tegenover deze partij staat en zich tegelijk verwonderd afvraagt wat de partij zichzelf nu weer weet aan te doen.

Er komen vele politieke boeken op de markt; waarom zou iemand met een CDA-achtergrond nu uitgerkend dit boek willen

lezen? Allereerst omdat het een boeiend verslag is van een rit in een politieke achtbaan: omhoog met Den Uyl, omlaag met Den Uyl, omhoog met Kok, omlaag met Melkert, omhoog met Bos, omlaag met Cohen, omhoog met Samsom, omlaag met... Maar er is natuurlijk een andere reden. Wat moeten 'we' met een partij met zoveel manisch-depressieve trekken?

Een persoonlijke noot. Ik ben een man van het midden. Dat is zo erg, dat als iedereen linkse dingen gaat zeggen, ik geneigd ben rechts te gaan praten. Als iedereen rechts praat, ga ik naar links hangen. Dat laatste was het geval zo aan het einde van Balkenende III, in 2006. De partijtop zat merkbaar op een andere koers dan het partijkader. Ik maakte me er genoeg zorgen over om het niet langer vanzelfsprekend te vinden dat een volgend kabinet weer met de VVD zou zijn. Ik voelde wel voor samenwerking met de PvdA. Wat volgde was de bitterste verkiezingsstrijd ooit tussen CDA en PvdA, met aan het slot een uitslag die het onvermijdelijk maakte om met de PvdA te

B

O

E

K

E

N

gaan regeren. Dan vergaat je bij voorbaat alle lust. Toch joeg dat geen schrik aan. Bij mij niet en naar ik merkte ook bij vele partijgenoten niet.

Het werd een ramp. De samenwerking was bizar slecht. Laten we eerst naar onszelf kijken. Te snel kwamen de scorelijstjes tevoorschijn. Als zij ons dit aandoen, dan wij hun dat. De politieke top heeft de omslag moeizamer gemaakt dan de partij. Een grotere wisseling in het team dan nu het geval was had wellicht geholpen. Tegelijk ging de wijze waarop de PvdA met haar coalitiepartner omging alle perken te buiten. Het boek wijst denk ik terecht op de ondergewaardeerde rol die Mariëtte Hamer heeft gespeeld om de relaties nog een beetje normaal te houden, met Pieter van Geel en Liesbeth Spies aan CDA-zijde, maar evengoed was het bar en boos. Toen de PvdA in de persoon van Wouter Bos naar aanleiding van Irak vervolgens zelf de stekker eruit trok, was de verhouding tussen de partijen dan ook echt helemaal stuk. Ik zal niet de enige zijn geweest die zich verraden voelde in de coalitievoorkeur. Dat dus niet nog een keer. De breuk heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat het CDA vervolgens in het trauma van de coalitie met de PvdA is gestapt. Er was geen echte keuze meer.

* * *

Het is een breuk die doorwerkt tot op de dag van vandaag. En toch, en toch: dit is Nederland. Democratische partijen horen samen te werken. Het belang om te weten hoe een andere partij in elkaar steekt is en blijft groot. Bovendien is het nu extra spannend: op het moment van schrijven heeft de PvdA nog slechts 10 tot 13 zetels in de peilingen. Kan een partij zoiets overleven? Wat zegt dat over de kansen van het CDA?

Het boek geeft daar eigenlijk geen antwoord op. Als journalistiek verslag is het boek geslaagd. De opsommingen van ontwikkelingen hebben meerwaarde en maken het niet erg dat voor de vellezers onder ons het meeste al bekend is. De analyse is echter matig. De vraag waarom de PvdA zo'n vechtpartij is, wordt niet echt gegeven. Wellicht is dit omdat de invalshoek op een aantal punten te eenzijdig is.

Zo vind ik het een bezwaar dat het verhaal wordt opgebouwd vanuit het perspectief van leiders van wie de meesten zichzelf de opdracht hebben gegeven om zich te onttrekken aan de cultuur van de partij. Zeker Kok en Bos probeerden zich boven het gewoel te houden door zo min mogelijk met de partij te maken te hebben. Dan krijg je in de beleving ook minder de volle laag dan als je het verhaal meer had gericht op de donderjagende lagere goden: daar gebeurde het vuile werk.

Als de PvdA-cultuur bijzonder is, dan is dat altijd in vergelijking met andere partijen. Korte karakteriseringen van de cultuur van de andere partijen zouden daarom een nuttige toevoeging zijn geweest. In vergelijking met de PvdA kent het CDA bijvoorbeeld nog meer diversiteit, zowel door zijn geschiedenis als fusiepartij als door zijn (regionale) verscheidenheid.¹ Paradoxaal genoeg heeft dat als gevolg dat verschillen minder snel worden uitgesproken. De cultuur is gelijkmatiger, met omgangsvormen die sneller als 'beleefd' worden ervaren – of als afstandelijk, vormelijk. Niet voor niets heeft elke partijvoorzitter 'het versterken van het debat' hoog op de wensenlijst staan. Dat meer onderhuidse is goed omdat het de samenwerking makkelijker maakt, maar het is slecht in de zin dat veel zaken (te) lang onuitgesproken kunnen blijven. Het gevolg

meer autonome houding. Daarbij valt op dat de PvdA wel erg geneigd is om met de redenering mee te gaan waarin met de keuze van de persoon alles kan worden opgelost. Niemantsverdriet noemt dit het 'messias-complex' van de PvdA en houdt die verslaving ook wel in stand door het hele verhaal op te hangen aan de topmannen. Binnen het CDA zal het niet snel dezelfde naam krijgen, maar ook deze partij ontkomt er niet altijd aan. De kans om eraan onderdoor te gaan is echter kleiner. De diversiteit van deze partij stabiliseert haar ook. Nog steeds moeten alle geleidingen zich kunnen herkennen in hun leider. Wie in deze partij leiding wil geven zal veel meer met de biotoop van de partij verbonden moeten blijven.

De analyse van Niemantsverdriet richt zich vooral op de vraag of de PvdA een opkomende SP kan overleven. Elke keer als de PvdA een forse nederlaag lijdt is het de lager opgeleide onderlaag van de partij die wegloopt. Die laag is in 2012 even in de oude partij teruggestapt, maar lijkt inmiddels al weer terug in haar nu natuurlijke basis: de SP. De vraag is al beantwoord: nee, de PvdA verliest die strijd.

Maar er is meer aan de hand dan de directe concurrentie van de SP. Wat tot nu toe stabiel was is de PvdA als 'doctoranduspartij'. Sympathieker: de partij met veel progressieve denkkraft. Met de raadsverkiezingen zie je nu dat een belangrijk deel is overgestapt naar D66, een partij die in veel opzichten de derde weg vertegenwoordigt van Wouter Bos. D66 is een partij die meer flipflops gekend heeft dan de PvdA en ook haar messiascomplex kent, maar die met deze nieuwe inbreng weleens zou kunnen stabiliseren als partij van de hoogopgeleiden. De PvdA wordt dan een soort

romppartij zonder hoofd en benen. Niet erg aantrekkelijk voor de politieke leiders van de toekomst. Tegelijk: onderschat nooit de taaheid van het bestaande.

* * *

Net als andere oude merken zijn partijnamen erg waardevast. De vraag is hoe ze opnieuw kunnen worden geladen. Als kiezers vertrekken en kader vergrijst, wat blijft er dan nog over? Dit raakt iets wat Niemantsverdriet voor de PvdA wel heel goed beschrijft, maar niet echt duidt: de ideologische factor. Boeiend en nauwgezet beschrijft hij de wordingsgeschiedenis van Wim Koks speech waarin de partij haar 'ideologische veren' zou verliezen. Kennelijk is Bram Peper hier een goede bron voor geweest. Hij laat ook zien hoe deze speech in feite een onverwacht 'succes' was en na het doodlopen van de derde weg een blok aan het been van de partij werd. Pas in de aanloop naar de verkiezingen van 2012 is echt afstand van deze speech genomen – om prompt geschakeld te worden aan de ideologische tegenpool, de VVD. De tijd is te kort geweest voor een nieuw verhaal.

De kern van een oude partij als de PvdA is een emancipatorische opdracht: ervoor vechten dat u en uw kinderen het beter krijgen. De grote vraag is waar nu voor gevochten moet worden. Voorafgaand aan het kaartspel met de VVD was Samsom c.s. wel degelijk bezig een nieuwe lading aan die boodschap te geven, met opvallend sterke christendemocratische trekken. Na de kaartruil is er weinig meer van gehoord. Nu komt er een nieuw element op het toneel, in de vorm van het boek van Piketty.⁵ Inkomensongelijkheid komt er weer prominent mee op de politieke agenda te staan. Welke socialistische partij kan dat negeren? Maar pas op: het boek van Piketty gaat bovenal over de spanning tussen vermo-

gensgroei en inkomensgroei. Tegen wie moet er in Nederland concreet gevochten worden als het gaat om het bestrijden van de ongelijkheid in een land waar ongelijkheid anders is verdeeld dan in de meeste statistieken van Piketty? De ideologische veren zullen nog wel een paar keer bijgekleurd moeten worden voordat de haan ze weer trots kan dragen.

Eén ding weet ik wel: zolang de vechtpartij het strijden om principes verwacht met het strijden op de man, wordt het niets. Leer iets van een andere gemankeerde partij, richt je op de boodschap en gun elkaar wat.

Noten

- 1 Frank van den Heuvel en Peter Noordhoek, 'CDA moet kleur van de omgeving aannemen', *Trouw*, 19 maart 2014.
- 2 *NRC*, 30 mei 2014.
- 3 Zie voor een scherp beeld: J.W. Brouwer en J. Ramakers (red.), *Regeren zonder rood. Het kabinet-De Quay 1959-1963*. Amsterdam: Boom, 2007; P. van der Heiden en A. van Kessel, *Rondom de Nacht van Schmelzer. De kabinetten-Markies, -Cals en -Zijlstra 1963-1967*. Amsterdam: Boom, 2010.
- 4 *Peil.nl*; peiling op 8 juni 2014.
- 5 Thomas Piketty, *Le Capital au xxie siècle*. Parijs: Seuil, 2013.

Ramona Maramis

Supercomputergala

Welvaart heerst onder cryptoanalisten.
Kijk ze eens vorstelijk eten van lamsbouten
en kippenpoten: data druipt van het spit.

(Draaiend op supercomputers blijven gegevens
mals & sappig.)

Maar is het wel ETHISCH om stiekem de tandjes te zetten
in data van alleman? Heimelijk te bijten in feiten
en cijfers van kuddedieren die argeloos rondscharrelen
op het mondiale web?

Het is lastig, ik beaam dat.

Kuddedieren besnuffelen elkaar evengoed,
grijpen elkaars staart in een ellenlange optocht
langs platforms en zoekmachines.

Ik doe dat zelf ook. Ik ben geen kuddedier,
ik heb honger, sorry, trek in data.

Het gaat om het landsbelang.
Er zijn sancties.
Het gaat om het landsbelang.

Let ik op jou of let jij op mij?
Wat is het verschil?

Cryptoanalisten malen hier niet om.
Die zien alleen maar malse data,
wentelend als wildbraad.

Sorry dat je teleurstelling
nu epische properties aanneemt.

Ramona Maramis (Haarlem, 1968) is c.d.v.-huisdichter en schrijft voor elk c.d.v.-nummer een gedicht naar aanleiding van het thema. Zij debuteerde in 2001 met *Duckstad aan de Amstel* bij uitgeverij Vassallucci. Haar gedichten verschenen in onder meer de bloemlezing *10 jaar Winternachten* en *Den Haag. De stad in gedichten*. Ze is commissielid van de c.d.a.-gemeenteraadsfractie in Delft.

* BEZINNING

---

door *Lútsen Kooistra*

De auteur is hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad* en lid van de redactie van *Christen Democratische Verkenningen*.

‘Ik heb u bij uw naam geroepen, jij bent van mij.’ Deze tekst uit het Bijbelboek Jesaja wordt in de kerk nogal eens gebruikt bij de doop. Ook buiten deze context hebben deze woorden een wereld aan betekenissen. Bijvoorbeeld: God roept de mens en geeft de mens een naam. Dat betekent onder meer: de mens krijgt zijn identiteit en de naam is een opdracht; wees zoals ik je heb genoemd. Deel van de identiteit is de afkomst; het is God zelf die mij in mijn naam tot aanzijn heeft geroepen. De woorden geven de mens een geschiedenis en een toekomst. In beide ben ik gekend. Dat maakt mij tot een persoon – ik ben niet een anoniem, noch een eenzaam wezen, maar iemand van wie wordt gezegd: die ken ik. Ik ben mens onder de mensen, in verantwoordelijkheid van mijn geroepen-zijn en in gemeenschappelijkheid met anderen om te leven zoals ik ben bedoeld.

De woorden uit Jesaja vormen een fundament waarop het leven gebouwd kan worden – van vóór de wieg, tot over het graf. Daarom passen ze bij zowel de doop als bij het sterven, en daarom bij het hele leven.

Wat hebben deze woorden uit Jesaja te maken met Big Data? Niets. En dat is de reden om het erover te hebben in een bundel over Big Data.

Verzamelaars, analisten en gebruikers van Big Data menen soms dat ze met de verkregen gegevens een mens en groepen mensen leren kennen: kennis van levensstijl, koopgedrag, interesses, ziekte en gezondheid, maatschappelijk gedrag, reizen, specifieke belangstellingen en nog veel meer.

Maar die gegevens leiden natuurlijk niet tot mensen-kennis; de gegevens zijn hooguit kenmerken (van gedrag) van (anonieme) mensen. Die gegevens kunnen heel nuttig zijn, denk aan veiligheidstoepassingen. Ze kunnen ook gevaarlijk zijn, als kenmerken van groepen normatief worden toegepast op één iemand met gelijksoortige kenmerken. De eigenheid van die ene wordt dan vrijwel zeker geweld aangedaan – niemand is immers gelijk aan iemand.

Het gekend-zijn in Jesaja en de kennis via Big Data verkregen zijn twee werelden die niets met elkaar te maken hebben. Of lijkt dat maar zo?